

**KTO KARATAY ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

**1876 TARİHLİ KANUNİ ESASININ HAZIRLANMASI İÇERİĞİ
UYGULANMASI TADİL EDİLMESİ VE YÜRÜRLÜKTEN KALDIRILMASI**

Murat KURBANLI

Yüksek Lisans Tezi

**KONYA
Ekim 2022**

1876 TARİHLİ KANUNİ ESASININ HAZIRLANMASI İÇERİĞİ UYGULANMASI
TADİL EDİLMESİ VE YÜRÜRLÜKTEN KALDIRILMASI

Murat KURBANLI

KTO Karatay Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Kamu Hukuku Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Programı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hikmet TÜLEN

Konya
Ekim 2022

BİLDİRİM

Enstitü tarafından onaylanan Yüksek Lisans tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını basılı veya dijital biçimde arşivleme ve aşağıda belirtilen koşullar dahilinde erişime açma iznini KTO Karatay Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle, Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak ve gelecekteki çalışmalar (makale, kitap, lisans, patent vb.) için tezimin tamamının veya bir bölümünün kullanım hakları yalnızca bana ait olacaktır.

Tezimin bütünüyle kendi çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izinle kullanılması zorunlu olan kaynakları, yazılı izin alarak kullandığımı ve istenildiğinde izinlerin suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayımlanan “Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge” kapsamında, tezim, aşağıda belirtilen koşullar haricince, YÖK Ulusal Tez Merkezi ve KTO Karatay Üniversitesi Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

Enstitü / Fakülte Yönetim Kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir.¹

Enstitü / Fakülte Yönetim Kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir.²

Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir.³

04 Ekim 2022

Murat KURBANLI

¹ MADDE 6(1) Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

² MADDE 6(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

³ MADDE 7(1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

ETİK BEYAN

KTO Karatay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Hazırlama ve Yazım Kurallarına uygun olarak Dr. Öğr. Üyesi Hikmet TÜLEN danışmanlığında tarafımdan üretilen bu tez çalışmasında; sunduğum tüm veri, enformasyon, bilgi ve belgeleri bilimsel etik kuralları çerçevesinde elde ettiğimi, tüm değerlendirme, analiz, bulgu ve sonuçları bilimsel usullere uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım kaynakların tümüne bilimsel normlara uygun biçimde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

04 Ekim 2022

Murat KURBANLI

*Bugüne kadar bana vermiş olduğu emeklerin karşılığı olarak bu emeğimi canım annem
Aygün KURBANLI'ya ithaf ediyorum.*

TEŐEKKÖR

Tezimi hazırlarken desteğini esirgemeyip her zaman büyük bir hoşgörü ile bana yardımcı olan, hem hukuk fakóltesinde öğrenciyken hocam hem de bu çalışmada danışmanım olan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Hikmet TÜLEN'e, her daim yanımda olup ellerinden gelen tüm maddi ve manevi imkânları bana seferber eden anneme ve babam Kamuran KURBANLI'ya, bilhassa da tez yazım aşamasında tüm kahrımı çekip editörlüğümü yapan kardeşim Fuad KURBANLI'ya ve son olarak 10 yılı aşkın süredir hep yanı başımda olan ve çalışmamı tamamlamayı sayesinde başardığım Kübram'a sonsuz teşekkür ederim.

Ekim, 2022

Murat KURBANLI

ÖZET

Murat KURBANLI

1876 Tarihli Kanuni Esasinin Hazırlanması İçeriği Uygulanması Tadil Edilmesi ve
Yürürlükten Kaldırılması

Yüksek Lisans Tezi

Konya, 2022

1876 Kanuni Esasi'si hukuk tarihimizde çok önemli bir yere sahiptir. Şöyle ki, 23 Aralık 1876'da padişah II. Abdülhamit'in ihsanı olarak Kanuni Esasi'yi, yani anayasayı ilanı ile beraber Türkiye tarihinde ilk kez anayasa ile tanışmış ve yeni bir hükümet sistemine, meşruti monarşiye geçmiştir.

Kanuni Esasi'nin önemi tam da bu noktadır. Kanuni Esasi, Türkiye'de anayasal düzen ve meclis geleneği oluşturarak bu iki kavramı hukukun ve siyasetin asli unsurları haline getirmiştir. Biz de önemine binaen tez çalışmamızı Kanuni Esasi'nin anayasa hukuku çerçevesinde incelenmesi şeklinde yaptık.

Tezde izlenen yöntem şu şekildedir: Girizgâhtan sonra kısaca Kanuni Esasi'nin ilanına giden süreç ve ilanı anlatılmış, daha sonra konumuz olan Kanuni Esasi'nin içeriği, uygulanması, tadil edilmesi ve yürürlükten kaldırılması konularına geçilmiştir. İnceleme 1876 Kanuni Esasi'sinin ilan edilen ilk haline göre yapılmış, sonraki yıllarda yapılan değişiklikler ise ayrı başlıklar altında verilmiştir.

Son olarak, Kanuni Esasi'nin asıl metninin dilinin ağır olması sebebiyle anayasa maddeleri günümüz Türkçesine çevrilerek verilmiş, gerekli yerlerde asıl metin dipnot olarak verilmiştir.

Çalışmadaki tüm çeviriler yazara ait olup ancak kaynak gösterildiği takdirde kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler

Kanuni Esasi, meclis, parlamenter sistem, padişah

ABSTRACT

Murat KURBANLI

The Preparation, Content, Implementation, Amendment and Repeal Of Kanuni Esasi

Dated 1876

Master's Thesis

Konya, 2022

Kanuni Esasi of 1876 has a very important place in our law history. As follows, along with proclamation of Kanuni Esasi, in another saying, the constitution, in 23 December 1876 by sultan Abdulhamit II as a favour, for the first time in its history, Turkey met constitution and passed to a new government system, constitutional monarchy.

Kanuni Esasi's importance is this exact spot. Kanuni Esasi created constitutional order and council tradition in Turkey and made these two concepts become the primary elements of law and politics. And we practiced our thesis work as examination of Kanuni Esasi within the frame of constitutional law, in regard to its importance.

The method applied in the thesis is as follows: After the prologue, Kanuni Esasi's declaration and the process leading to its announcement was shortly explained, and then Kanuni Esasi's content, implementation, amendment and repeal, our subject, was proceeded. The examination was made according to the first declared form of Kanuni Esasi of 1876, the alterations done in following years were given under separate topics.

Lastly, hence the language of Kanuni Esasi's actual text is very heavy, the articles were given in daily Turkish, and their actual texts were placed in a footnote when necessary.

All the translations in the study belongs to the writer, and they can only be used in case reference provided.

Keywords

Kanuni Esasi, parliament, parliamentary system, sultan

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
1. GİRİŞ	1
2. KANUNİ ESASININ İLANINA GİDEN SÜREÇTE Kİ ANAYASAL GELİŞMELER VE İLANI	7
2.1. Senedi İttifak	7
2.2. Tanzimat Fermanı	13
2.3. Islahat Fermanı	20
2.4. Diğer Anayasal Gelişmeler	22
2.5. Kanuni Esasının İlanına Giden Süreç ve İlanı.....	26
3. KANUNİ ESASININ BÖLÜMLERİ VE İÇERİĞİ	34
3.1. Genel Olarak Kanuni Esasi.....	34
3.1.1. Anayasa Yapma Tekniği Açısından Kanuni Esasi	34
3.1.2. Anayasa Türü Açısından Kanuni Esasi	36
3.2. Kanuni Esasının Bölümleri.....	37
3.2.1. Memaliki Devleti Osmaniye (Osmanlı Devleti)	37
3.2.2. Tebaai Devleti Osmaniye'nin Hukuku Umumiyesi (Osmanlı Tebasının Temel Hak ve Hürriyetleri).....	45
3.2.3. Vükelayı Devlet (Bakanlar Kurulu).....	59
3.2.4. Memurin (Memurlar)	68
3.2.5. Meclisi Umumi (Millet Meclisi)	70
3.2.6. Heyeti Ayan.....	80
3.2.7. Heyeti Mebusan	84
3.2.8. Mehakim (Mahkemeler)	91
3.2.9. Divanı Âli	97
3.2.10. Umuru Maliye (Mali İşler)	98

3.2.11. Vilayat (Vilayetler)	101
3.2.12. Mevaddı Şetta (Çeşitli Maddeler)	106
4. KANUNİ ESASININ UYGULANMASI TADİL EDİLMESİ VE İLGASI	108
4.1. İlk Meclis Seçimleri	108
4.1.1. İstanbul ve Taşra Seçimleri	109
4.1.2. Seçme ve seçilme şartları	110
4.1.3. Seçim Talimatnamesi ile Kanuni Esasi Hükümlerinin Karşılaştırılması ..	111
4.2. I. Meşrutiyetin Hükümet Sistemleri İçerisindeki Yeri	112
4.2.1. Kuvvetler Birliği Hükümet Sistemleri	112
4.2.2. Kuvvetler Ayrılığı Hükümet Sistemleri.....	113
4.2.3. Meşrutî Monarşinin Ortaya Çıkışı ve Hükümet Sistemleri İçerisindeki Yeri	116
4.2.4. Kanuni Esasinin Getirmiş Olduğu Meşrutî Sistemin Parlamenter Sistem Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi	119
4.2.5. Genel Değerlendirme	124
4.3. I. Meşrutiyetin Sona Erişi ve Anayasal Rejimin Askıya Alınması	125
4.3.1. Meclis Feshedildi mi	127
4.3.2. Kanuni Esasi Yürürlükten Kalktı mı.....	130
4.4. II. Meşrutiyetin İlanı ve Anayasal Düzene Tekrar Geçiş	131
4.4.1. II. Meşrutiyetin İlanı	131
4.4.2. 1909 Değişiklikleri.....	133
4.4.3. Kanuni Esaside Yapılan Diğer Değişiklikler	139
4.5. İki Anayasalı Dönem ve Kanuni Esasinin İlgası	141
5. SONUÇ	144
KAYNAKLAR.....	147
ÖZGEÇMİŞ	154

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltma	Açıklama
AİD	Amme İdaresi Dergisi
AMS	Asia Minor Studies
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜHFD	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AY	Anayasa
AYM	Anayasa Mahkemesi
Bkz./bkz.	Bakınız
C.	Cilt
ÇAKÜ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
DABOA	Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
DH	Dâhiliye
dpn.	Dipnot
E.	Esas numarası
E.T.	Erişim tarihi
HÜEFD	Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
İÜHFD	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
İÜHFM	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
K.	Karar numarası
KAREFAD	Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi
KE	Kanuni Esasi
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
M.	Miladi tarih
m.	Madde
MTV	Mütenevvia
OBAD	Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi
OHAL	Olağanüstü hal
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
R.	Rumi tarih
S.	Sayı
s.	Sayfa
SÜHFD	Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

T.	Tertip
TAD	Tarih Araştırmaları Dergisi
TBB	Türkiye Barolar Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TKD	Türk Kültürü Dergisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb	Ve benzeri
vd	Ve devamı
vs	Vesaire
Y.	Yıl
Y..EE..	Yıldız Esas Evrakı
yy	Yüzyıl

1. GİRİŞ

Anayasa, en basit tanımıyla anayasal nitelikteki kuralları düzenleyen belgedir⁴. Biraz daha geniş tanımlayacak olursak; anayasalar devletin temel yapısını, iktidarın elde edilmesi ve devredilmesinin yöntemini ve bireylerin hürriyetlerini düzenleyen metinlerdir⁵. Anayasa Mahkemesi de vermiş olduğu bir kararda anayasayı geniş manada *Anayasa Devlet yapısının temelidir. Devlet kuruluşlarının yapısı ve düzeni, bu kuruluşların yetkileri, görevleri ve birbirleriyle olan ilişkileriyle karşılıklı durumları Devlet ve kişilerin haklarıyla ödevleri, bu hukuksal yapının bütünü oluştururlar* şeklinde tanımlamıştır⁶. Bu tanımlar esasen bize göstermektedir ki anayasalar, devlet işleyişinin esaslarını ve bireylerin hak ve yükümlülüklerini düzenlemesi sebebiyle bir ülke için en önemli hukuki metinlerdir. Konumuz olan 1876 Kanuni Esasi'si de bir anayasal belge olup tarihteki ilk anayasamızdır. Fakat Kanuni Esasi'nin ilanına ve hükümlerinin incelenmesine geçmeden önce Osmanlı Devleti'nin yapısına ve 1876 yılına gelince kadar yaşanan hadiselerle değinmemizde fayda vardır.

Osmanlı Devleti, 1302 yılında I. Osman (1302-1324) tarafından kurulmuş, başlangıçta balkan devleti olan bir imparatorluk⁷. Osmanlı Devleti de kuruluşunda çağdaşı olan tüm yönetimler gibi mutlak monarşiyle yönetilirdi. Yani yasamanın ve yürütmenin monarkta birleştiği ve hükümdarın haklarının hiçbir hukuki düzenleme ile

⁴ **GÖZLER**, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Esasları Ders Kitabı, 6. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2015, s. 47.

⁵ **TEZİÇ**, Erdoğan, Anayasa Hukuku, 19. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2015, s. 10.

⁶ *AYM., E., 1973/19, K., 1975/87, Karar Tarihi. 15/4/1975.*

<http://kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/a2c5358d-cd56-4f9d-85c0-7859bdc90d2e?excludeGerekce=False&wordsOnly=False> E.T. 15/06/2022.

⁷ Genel kabul Osmanlı Devleti'nin 1299 yılında kurulduğu yönündedir ancak İnalçık, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun aslında 1302 olduğunu ortaya koymuştur. Bkz. **İNALCIK**, Halil, Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler, 1. Baskı, NTV Yayınları, İstanbul, 2015, s. 45.

sınırlandırılmadığı bir sistem ile yöneltilmekte idi⁸. Bu anlamda Osmanlı ülkesini yöneten padişah, yasama ve yürütmenin başındaki kişiydi. Her ne kadar padişahı teoride sınırlayan şeriat kanunları olsa da pratikte padişahın iradesini sınırlayacak hiçbir kurum bulunmamaktaydı⁹. Osmanlı Devleti'nde yönetim açısından ilk yenilik, hemen ikinci padişah olan Orhan Gazi döneminde (1324-1362) yapılmıştır. O yenilik Divan Teşkilatı'nın kurulmasıdır. Divanı Hümayun, padişaha danışmanlık yapan, ayrıca da merkezdeki önemli işleri gören ve padişah adına karar veren bir organdır¹⁰. Hatta Divanı Hümayun'un riyasetinde toplandığı sadrazama padişahın mutlak vekili denilmekteydi. Bu bağlamda Divanı Hümayun, diğer İslam ülkelerindeki benzer organlarda olmayan çok geniş yetkilere de sahipti¹¹. Ancak tüm bu geniş yetkiler tabii ki Osmanlı Devleti'ni bir meşrutî monarşi haline getirememiştir. Çünkü söz konusu divanın padişah iradesi karşısında hukuken yapacağı bir şey yoktu. Örneğin, divanın çıkarmak istediği bir kanunnameyi padişah kabul etmez ise divanın başvurabileceği herhangi bir yol yok idi. Tam tersi ihtimalde divanın, padişahın istediği ancak kendisinin istemediği bir kanunnamenin çıkmasını engelleyebilecek bir imkânı da bulunmamaktaydı. Bunun da sebebi padişahı bağlayan herhangi bir kanuni düzenlemenin bulunmamasıdır. Tam teşekküllü halini II. Mehmet (1444-1446, 1451-1481) zamanında alan Divan Teşkilatı, II. Mahmut zamanında (1808-1839) tedricî bir şekilde kaldırılmıştır.

Osmanlı Devleti XVIII. yy'a geldiğinde ise büyük bir yönetim krizi ile karşı karşıya kalmaya başlamıştır. Devlet otoritesinin zayıflamasıyla beraber taşradaki yöneticilere söz geçirilemez olmuş, ordu üzerinde hâkimiyet zayıflamış, bunların neticesi olarak da

⁸ Hükümdarın saltanat haklarının kanuni bir sınırlandırmaya tabi tutulmadığı monarşi türü. Bkz.

GÖZLER, Genel Esaslar, s. 173.

⁹ **AKAD**, Mehmet/**DİNÇKOL**, Vural/**BULUT**, Nihat, Genel Kamu Hukuku, Der Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, 2017, s. 358.

¹⁰ **MUMCU**, Ahmet, Divan-ı Hümayun, TDV İslam Ansiklopedisi, 9. Cilt, İstanbul, 1994, s. 430.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/divan-i-humayun> E.T. 15/06/2022.

¹¹ **MUMCU**, s. 430.

azınlıklar yani gayrimüslim tebaa ayrılıkçı isyanlar çıkarmaya başlamıştır¹². Bunu fırsat bilen Batılı devletler de Osmanlı iç politikasına müdahil olmaya başlamıştır. Devlet, içinde bulunduğu zor durum sebebiyle hem iç olaylarda hem de dış olaylarda tavizler vermeye başlamıştır. Ancak verilen tavizler aynı zamanda anayasaya giden süreci de başlatacaktır. Bu süreçte üç önemli hareket olduğu kabul edilir. Bunlar tarihi sırasıyla şunlardır:

- 1) Senedi İttifak (1808)
- 2) Tanzimat Fermanı (1839)
- 3) Islahat Fermanı (1856)

Söz konusu üç tarihi belgeye ilişkin açıklamalara geçmeden önce XIX. yüzyılın başlarına gelinceye kadarki süreçte dünyada ve Osmanlı Devletinde yaşanan gelişmelere ana hatlarıyla bakılması faydalı olacaktır.

XVII. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı Devleti dünyanın hâkimi konumunda olup siyasi dengeler bu realite üzerine kuruluydu. Fakat asrın sonlarına doğru bu denge, Osmanlı Devleti'nin aleyhine olacak şekilde değişmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin karşısında yüzyıllardan beri aciz durumunda olan Batılılar, Rönesans ve Reform hareketleri ile beraber yükselişe geçmeye başlamış¹³, bu yükseliş zaman içerisinde batı dünyasının başta ekonomi olmak üzere birçok alanda Osmanlı Devleti'ne karşı üstün konuma geçmeye başlamasını sağlamıştır¹⁴. Bunlara bir de sınır komşusu olan Rusya'nın güç kazanmaya başlaması ve coğrafi keşifler neticesinde Avrupa'ya altın ve gümüşün taşınması ile kıtanın zenginleşmesi eklendiğinde Osmanlı Devleti için durum giderek

¹² **ONGUNSU**, Ahmet Hamit, Tanzimat ve Amillerine Umumi Bir Bakış, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 4.

¹³ **ONGUNSU**, s. 1; **YILDIRIM**, Mustafa, Rönesans ve Reformasyon, KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 8, S. 1, Y. Nisan 2020, s. 208.

¹⁴ **KARAL**, Osmanlı Tarihi V. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 1995, s. 8.

kötüleştirmiştir. Yaşanan gelişmeler ilk neticeleri savaş meydanlarında vermeye başlamış ve Osmanlı Devleti, artık ciddi yenilgiler almaya başlamıştır¹⁵.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı ordusunun bel kemiği olan yeniçeri ocaklarındaki bozulmalar hat safhaya ulaşmıştır¹⁶. Öyle ki yeniçeri halktan zorla para topluyor, yeniçeri ağaları yasak olmasına rağmen kahvehane işletmek gibi ticaret faaliyetleriyle uğraşiyor hatta başboş yeniçeriler cinayetler dahi işliyordu. Zaman zaman yeniçeri ortalarının (bölükleri) birbirleriyle savaşa tutuştukları bile oluyordu.¹⁷ Bu durum devlet otoritesini özellikle eyaletlerde zayıflatıyordu¹⁸. İlaveten Batı dünyasının sanayi alanında gerçekleştirdiği atılımların izlenmesinde de zorluk yaşandığı için sanayi ve buna bağlı olarak ekonomi de geriliyordu¹⁹.

Osmanlı ordularının savaşlarda sürekli yenilgi alması, padişah da dâhil olmak üzere Osmanlı devlet adamlarında ıslahat gerçekleştirilmesi fikrini doğurmuştur. Bu yüzden aleyhe bozulan dengelerin lehe çevrilmesi ve işlerin düzeltilmesi adına fikirler geliştirmeye başlamışlardır. Bunun neticesinde Avrupa'yla ilişki kurma düşüncesi bu yüzyılda ortaya çıkmıştır. Batı devletleri ile Osmanlı'nın XVIII. yüzyıldaki ilk ilişkisi III. Ahmet (1703-1730) zamanında yani Lale Devri'nde olmuştur. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından Yirmisekiz Çelebi Mehmet, Paris sefiri olarak gönderilmiştir²⁰. III.

¹⁵ Örneğin 1683'te II. Viyana Kuşatmasındaki bozgun ile ilk kez yenilmez Türk imajı sarsılmıştır. Bkz. **ÇOLAK**, Songül/**AYDAR**, Metin, Savaş ve Propaganda: 1683 Viyana Kuşatması Üzerine Bir Değerlendirme, Belleten, C. 84, S. 301, Y. Aralık 2020, s. 1088, 1089. Benzer şekilde 1697 Zenta Muharebesinde de Osmanlı ordusunun büyük bir kısmı yok edilmiş hatta sadrazam Elmas Mehmed Paşa başta olmak üzere birçok komutan da şehit düşmüştür. **AFYONCU**, Erhan, Zenta, TDV İslam Ansiklopedisi, 44. Cilt, İstanbul, 2013, s. 281. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zenta> E.T. 20/09/2022

¹⁶ **KARAL**, Osmanlı Tarihi, s. 7.

¹⁷ **KOÇU**, Reşat Ekrem, Tarihimizde Garip Vakalar, Varlık Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1958, s. 18-22.

¹⁸ **KARAL**, Osmanlı Tarihi, s. 7.

¹⁹ **KARAL**, Osmanlı Tarihi, s. 8.

²⁰ **ARIKAN**, Zeki, Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi, TDV İslam Ansiklopedisi, 43. Cilt, İstanbul, 2013, s. 551. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yirmisekiz-celebi-mehmed-efendi> E.T. 20/9/2022.

Ahmet'in halefi I. Mahmut zamanında (1730-1745) ise Batı ile diplomatik ilişki kurmanın ötesine geçilerek Fransız kökenli olan ve askeri alanda ün salmış De Bonneval, Osmanlı ordusuna katılarak Humbaracı Ahmet Paşa ismini almış ve Osmanlı ordusuna Avrupa tarzında eğitim vermeye başlamıştır. Benzer şekilde III. Mustafa (1757-1773), zamanında da Macar kökenli Baron de Tott orduyu eğitmesi için getirtmiştir²¹.

Görüldüğü üzere Osmanlı'da ilk iyileştirme faaliyetleri askeri alanda yapılmaya çalışılmıştır. Bunun sebebi devleti yöneten kişilerde, askeri alanda yapılacak yenilikler ile beraber devletin yükselişe geçeceği fikrinin hâkim olması idi. Bu düşüncenin oluşmasında Osmanlı'nın Avrupa ile girdiği savaşlarda sürekli yenilgi almasının yanı sıra eski devlet kurumlarını muhafaza etmek isteğinin de önemli bir etkisi vardır²². Ancak istenen netice elde edilemeyecektir. Böylece askeri tedbirler ile gerilemenin önüne geçilemeyeceği anlaşılabilecektir.

Osmanlı Devleti'nin ilk ciddi reform hareketi III. Selim (1789-1807) döneminde yaşanmıştır. III. Selim ile beraber devletin içinde bulunduğu durum ciddi bir biçimde incelenmiş ve bazı iyileştirmeler de gerçekleştirilebilmiştir²³.

Var olan sistem ile başarı sağlanmayacağı farkında olan III. Selim ilk iş olarak devletin içinde bulunduğu halden nasıl çıkılabileceğine dair yabancı ve yerli devlet adamlarına layihalar hazırlatmıştır. 1791 senesinde kendisine gönderilmiş olan yirmi iki adet layiha, sonraki yıllarda padişahın reformlar konusundaki yol haritasını belirleyecektir.²⁴ Ayrıca bu layihalara başvurma yöntemi yeniden meşveret usulünü²⁵ canlandırarak kurumsal hale

²¹ **KARAL**, Osmanlı Tarihi, s. 58, 59.

²² **ONGUNSU**, s. 2.

²³ **TANÖR**, Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), Yapı Kredi Yayınları, 22. Baskı, İstanbul, 2012, s. 33.

²⁴ **TANÖR**, s. 35.

²⁵ İslam geleneğinde, önemli devlet işlerinin tartışılıp karara varılması maksadı ile konuyla ilgili kişilerin bir araya geldiği meclislerdir. **CİN**, Halil/**AKYILMAZ**, Gül, Türk Hukuk Tarihi, 8. Baskı, Sayram Yayınları, Konya, 2016, s. 92; **AKYILDIZ**, Ali, Meşveret, TDV İslam Ansiklopedisi, 28. Cilt, Ankara, 2003, s. 248. <https://islamansiklopedisi.org.tr/meclis-i-mesveret> E.T. 15/06/2022.

getirmiştir. Devletin ıslahı adına zaruri konuları görüşmek maksadıyla toplanan meşveret meclislerinde padişah bizzat başkanlık etmiş ve bu toplantılarda önemli kararlar alınmıştır²⁶.

III. Selim döneminde çokça ıslahat girişiminde bulunulmuştur. Bu yüzden III. Selim'in yapmış olduğu ıslahatlara özel bir isim konularak "Nizamı Cedit" yani yeni düzen adı verilmiştir²⁷.

Ne yazık ki Nizamı Cedit hareketi, bu hareketi kavrayabilecek ehliyet ve liyakat sahibi devlet adamlarının olmayışı sebebiyle istenen başarıyı sağlayamamıştır.²⁸ Teşebbüs edilen yeniliklere karşı olan çevre yeniçerileri kışkırtmış, Kabakçı Mustafa'nın önderliğinde başkaldıran yeniçeriler isyan başlatmıştır. İsyanın önünü alamayan III. Selim Nizamı Cedit ricalinin önde gelen isimlerinin idamına ve Nizamı Cedit'in bütün kurum ve uygulamalarıyla kaldırılmasına dahi razı olmak zorunda kalmıştır²⁹. Hatta bu konuda padişah Babı Âli'ye hattı hümayun göndermiş, şeyhülislam ve kazaskerler aracılığıyla isyancılara da durumu bildirmiştir³⁰. Fakat isyancılar bununla yetinmeyerek III. Selim'i tahttan indirmişlerdir. Böylelikle Nizamı Cedit devri de son bulmuştur. III. Selim her ne kadar ümit vaat etse de devlet yönetimindeki tereddüdü ve lider özelliğe sahip olamaması Nizamı Cedit hareketinin başarısızlığa uğramasına sebep olmuştur³¹.

²⁶ **OKANDAN**, Recai Galip, Amme Hukukumuzun Ana Hatları, Birinci Kitap, Fakülteler Matbaası, 3. Baskı, İstanbul, 1959, s. 55.

²⁷ **TANÖR**, s. 35. Burada şunu da belirtelim ki Nizamı Cedit kavramı dar manada Batılı tarzda yetiştirilmek istenilen talimli asker anlamına gelmektedir fakat geniş manada ise III. Selim'in ulemanın nüfuzunu kırmak, yeniçerileri kaldırmak, Avrupa'yı yakalamak gibi giriştiği yenilik hareketlerinin tamamıdır. **KARAL**, Osmanlı Tarihi, s. 61.

²⁸ **OKANDAN**, Amme Hukukumuzun Ana Hatları, s. 53.

²⁹ **BEYDİLLİ**, Kemal, Kabakçı İsyanı, TDV İslam Ansiklopedisi, 24. Cilt, İstanbul, 2001, s. 8. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kabakci-isyani> E.T. 20/09/2022.

³⁰ Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet Cild IV, Hazırlayanlar **GÜNDAY**, Dündar/**ÇEVİK**, Mümin, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1984, s. 2079.

³¹ **ONGUNSU**, s. 5.

2. KANUNİ ESASİNİN İLANINA GİDEN SÜREÇTE Kİ ANAYASAL GELİŞMELER VE İLANI

2.1. Senedi İttifak

III. Selim'in tahttan indirilmesinin ardından Nizamı Cedit taraftarları olan Tahsin, Behiç, Ramiz, Refik ve Galip Efendiler Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Ağa'ya sığınmışlardır. Daha sonraları "*Rusçuk yârani*" diye anılacak bu altı kişi, kendileri gibi Nizamı Cedit yanlısı olan ve bu harekete inanan Alemdar Mustafa Paşa'yı III. Selim'i tahta yeniden çıkarmak konusunda ikna etmişlerdir³². Alemdar Mustafa Paşa on altı bin askeri ile İstanbul'a ulaşmış, ardından Kabakçı Mustafa ve yandaşlarını ortadan kaldırmıştır. Her ne kadar III. Selim'i tekrardan tahta çıkarmak arzusunda olsa da, III. Selim'in IV. Mustafa'nın (1807-1808) emri ile öldürülmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin "*Büyük Petro'su*" diye anılacak olan³³ ve III. Selim ile aynı akıbete uğramaktan son anda kurtulan Şehzade Mahmut Efendi'yi II. Mahmut unvanı ile 28 Temmuz 1808 tarihinde tahta çıkarmıştır³⁴. Nitekim Alemdar Mustafa Paşa da hemen sadrazam tayin edilmiştir³⁵.

Alemdar Mustafa Paşa, ilk olarak III. Selim'i tahttan indirenlerin cezasını vermekle işe başlamıştır. Ayrıca bu kişilerin gayrimeşru şekilde elde ettikleri malları hazineye intikal ettirmiş ve ülke içerisinde yeniden bir düzen oluşturmaya çalışmıştır. Tüm bunlar için uğraşırken de yenilikçi olan kesimden faydalanmış ve kendisine bir ekip oluşturarak ilk önce İstanbul'da asayişli sağlamaya çalışmıştır³⁶.

III. Selim'in yolundan gitmek isteyen Alemdar Mustafa Paşa yenilik faaliyetlerini gerçekleştirmenin ilk koşulunun güçlü bir otorite kurmaktan yani başkentte alınan

³² KARAL, Osmanlı Tarihi, s. 87.

³³ LEWIS, Bernard, Modern Türkiyenin Doğuşu, TTK Basımevi, Ankara, 1970, s. 77.

³⁴ KARAL, Osmanlı Tarihi, s. 89.

³⁵ ORTAYLI, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, 41. Baskı, İstanbul, 2014, s. 40; AKYILDIZ, Ali, Sened-i İttifak, TDV İslam Ansiklopedisi, 36. Cilt, İstanbul, s. 512.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/sened-i-ittifak> E.T. 26/09/2022.

³⁶ UÇAROL, Rifat, Siyasi Tarih, Filiz Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, 1995, s. 110.

kararların devletin her yanında uygulatılabilmesinden geçtiğine inanıyordu. Fakat hâlihazırdaki durum tam tersiydi. Hükümetin otoritesi, başkent sınırlarını dahi aşmamaktaydı. Rumeli ile Anadolu'da âyanlar³⁷ adeta bağımsız yönetimler kurmuşlardı ve merkezi dinlemiyorlardı³⁸. II. Mahmut'un tahta çıktığı vakit devlet ile âyanlar arasındaki gerginlik artık hat safhaya ulaşmış durumdaydı.

Alemdar Mustafa Paşa, yerel âyanlar ile merkezin çatışmasına son vermek maksadı ile meşveret usulüne başvurmayaya karar vererek bütün valiler ile önde gelen âyanları başkente meşvereti ammeye çağırmıştır³⁹. Alemdar Mustafa Paşa'nın davetine Tepedelenli Ali Paşa ve Bulgar âyanları iştirak etmekten imtina etmişlerdir. Toplantıya katılım gösteren diğer âyanlar ise yanlarında büyük kuvvetlerle gelmişlerdir⁴⁰.

Gerçekleştirilen bu toplantıya katılanların sayısı üzerinde kesin bir bilgi yoktur. Fakat Çirmen Mutasarrıfı Mustafa Bey, Bilecik Ayanı Kalyoncu Mustafa Bey, Bolu Voyvodası Hacı Ahmetoğlu Seyit İbrahim Ağa, Şile Ayanı Ahmet Ağa ve Çapanoğlu Süleyman Bey'in toplantıya katılanlar arasında olduğu bilinmektedir⁴¹.

Kâğıthane Köşkünde 29 Eylül 1808'de gerçekleştirilen bu toplantıya âyanların dışında ulema ile başkaca devlet adamları da katılım göstermiştir. Toplantıda siyasi birliğin oluşmasının gerekli olduğuna vurgu yapan Alemdar Mustafa Paşa, bazı öneri ve dileklerde bulunmuştur.⁴² Paşa'nın tavsiyeleri ve bahsettiği hususlar toplantıya katılanlar

³⁷ *Osmanlılarda şehir ve kasabalarda devletle halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kimselere verilen ad.* Ayanlar XVIII. yy da devlet otoritesinin zayıflamasıyla birlikte görevli oldukları bölgelere hâkim konumuna gelmişlerdir. Hatta bazı âyan aileleri kendi bölgelerinde uzun yıllar görev yapmanın verdiği özgüven ile hanedan gibi davranmaya başlamışlardır. Bkz. **MERT**, Özcan, Ayan, TDV İslam Ansiklopedisi, 4. Cilt, İstanbul, 1991, s. 195, 196. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ayan> E.T. 26/09/2022.

³⁸ **ORTAYLI**, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s. 42.

³⁹ **ORTAYLI**, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s. 41.

⁴⁰ **İNALCIK**, Halil, Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı-ı Hümayunu, Belleten, C. 28, S. 112, Y. 1964, s. 604.

⁴¹ **AKYILDIZ**, Sened-i İttifak, s. 512.

⁴² **KARAL**, Osmanlı Tarihi, s. 91, 92.

arasında konuşulduktan sonra toplantı sonlandırılmıştır. Alınan kararlar metine dökülmüş ve ‘‘Senedi İttifak’’ ismini almıştır.

Senede mecliste bulunan ayanlardan ileri gelen dört kişi mühür basmıştır.⁴³

II. Mahmut, ilk başta sunulan belgeyi ağır bulmuş ve onaylamak istememiştir. Fakat Eğriburun Ömer Ağa’nın tavsiyesine uyarak sonrasında yok edilmek üzere senedi onaylamıştır.⁴⁴ Yine de bu onay ile ayanların varlığı resmi olarak tanınmıştır diyebiliriz.

Senedi İttifak başlangıç ve zeyl bölümleri ile birlikte toplam yedi maddeden oluşmaktadır. Başlangıç kısmında devletin otoritesinin sarsıldığı ve nizamın bozulduğu tespiti yapıldıktan sonra, meşvereti ammenin devlet ile dinin ihyası amacıyla toplanmış olduğu belirtilmiştir.

Senedi İttifak’ın yedi maddesi ise içerik olarak şöyledir⁴⁵:

- 1) Padişahın otoritesi mutlak olup padişaha karşı girişilecek her türlü harekete karşı ayanlar el birliğiyle padişahı koruyacaklardır.
- 2) Orduya asker alımına ilişkindir.
- 3) Devlet hazinesinin ve vergilerinin toplanması ve korunmasında iş birliği yapılacaktır.
- 4) Sadrazamın vermiş olduğu emirlere riayet edilecek ve her iş sadaret makamına arz edilecektir. Fakat sadrazam gayrimeşru emellere kalkışır ise hep birlikte engellenecektir.
- 5) Merkezdeki devlet adamları ile âyanlar anlaşmaya uyacak ve birbirlerini koruyup gözetceklerdir. Aksi halde aykırı davrananlar el birliği ile engellenecektir.
- 6) Başkent’te askeri veya sivil ayaklanma çıkması durumunda âyanlar, talimat beklemeden merkeze gelerek isyanı bastıracaklardır.

⁴³ **AKYILDIZ**, Sened-i İttifak, s. 513.

⁴⁴ **AKYILDIZ**, Sened-i İttifak, s. 513. Bu yüzden Senedi İttifak’ın içeriği konusunda asıl metin olmadığından Tarihi Cevdet’te yayınlanan metin kullanılmaktadır. **ORTAYLI**, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s. 42.

⁴⁵ Senedi İttifak’ın tam metni için bkz. **KİLİ**, Suna/**GÖZÜBÜYÜK**, Şeref, Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1985, s. 3-7.

7) Ayanlar halktan haksız vergi toplamayacak mevcut vergileri ise hafifleteceklerdir. Bu konuda ayanlar birbirlerini denetleyecek ve aykırı davrananlar ihbar edilecektir⁴⁶.

Senedi İttifak'ın uygulatılması usulü ise zeyl (ek) kısmında düzenlenmiştir. Buna göre, şeyhülislam ile sadaret makamlarına geçenler senedi imzaladıktan sonra vazifeye başlayacaklardır. Yine zeyl bölümünde senedin uygulanmasına bizzat padişahın nezaret edeceği belirtilmiştir.

Senedi İttifak şekil bakımından şeri bir vesika olup⁴⁷ verilen taahhütler karşılıklı yemin ile güvence altına alınmıştır. Ancak padişah bu yeminlerin dışında tutulmuştur. Fakat bir yandan II. Mahmut'un metin üzerine padişahlık tuğrasını basmış olması sebebiyle yeminin ve verilen taahhütlerin padişahı da bağladığını söyleyenler vardır⁴⁸. Yine padişahın bu hareketinin en azından senedi hukuki yönden meşru hale getirdiğini söyleyebiliriz⁴⁹.

Senedi İttifak'ın aslında şeri nitelikli bir metin olduğunu söylemiştik. Bu yüzden senet metninde iki adet de ayet yer almaktadır. Bunlardan ilki girişte yer alan “*Şu halde, ibret alın ey basiret sahipleri!*” mealindeki⁵⁰ Haşr Suresi'nin ikinci ayetidir. İslamoğlu'nun tefsirine göre bu ayetin manası “*eşyanın hakikatini, sebep ve sonuçlarıyla kavrayarak gereğini yerine getirmek*” olup⁵¹ ülkenin içinde bulunduğu durumdan ders çıkarılmasının ve gereğinin yapılmasının elzem olduğuna dair vurgu yapılmak istendiğini söyleyebiliriz. Senette yer alan ikinci ayet ise “*Kim de bu (vasiyeti) işittikten sonra tahrif edip değiştirirse, bunun günahı yalnızca onu değiştirenedir. Doğrusu Allah her şeyi işitendir,*

⁴⁶ UÇAROL, s. 110, 111; İNALCIK, Halil, Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2020, s. 98-100.

⁴⁷ Aksi görüş için bkz. TANÖR, s. 54.

⁴⁸ İNALCIK, Senedi İttifak, s. 606, 607.

⁴⁹ Aynı yönde bkz. KARAL, Osmanlı Tarihi, s. 93.

⁵⁰ İSLAMOĞLU, Mustafa, Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kuran Gerekçeli Meal- Tefsir, Düşün Yayıncılık, 11. Baskı, İstanbul, 2020, s. 756.

⁵¹ İSLAMOĞLU, s. 756, dpn. 4.

her şeyi bilendir” mealindeki⁵² Bakara Suresi’nin yüz seksen birinci ayetidir. Bu ayetin de senedi imzalayanların sözlerini yerine getirmeleri ve anlaşmayı bozmamalarını sağlamak için manevi bir korkutma maksadıyla koyulduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca senet üzerindeki hattı hümayunda da iki adet ayete yer verilmiştir. Bunlardan ilki “ *Ki onların yüreklerini o kaynaştırdı; eğer Sen yeryüzünün bütün servetini harcasaydın, onların yüreklerini birbirine kaynaştıramazdın, ama Allah onları birleştirdi* ” mealindeki⁵³ Enfal Suresi’nin altmış üçüncü ayetidir. Bu ayet ile ittifak olmanın önemine vurgu yapılmaktadır. İkinci ayet ise “ *Onlar söz verdikleri zaman sözlerinde dururlar* ” mealindeki⁵⁴ Bakara Suresi’nin yüz yetmiş yedinci ayetidir. Bu ayet hattı hümayunun sonunda yer alıp son kez taraflara sözlerinde durmaları hususu hatırlatılmıştır.

Senedi İttifak’ın niteliği ve önemi konusunda birbirinden oldukça farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin Onar’a göre, Senedi İttifak ilk amme hukuku kaidesidir⁵⁵, Pamir’e göre padişahın haklarını sınırlamayı bir metin içerisinde karşılıklı taahhütler ile güvence altına alan ilk belgedir⁵⁶, Aldıkaçtı’ya göre ise demokrasi düzenine gidişin ilk çabası, ilk belirtisidir⁵⁷, Berkes’e göre ise basit bir anayasa taslağıdır⁵⁸. Buna mukabil bazı olumsuz görüşler de bulunmaktadır. Mesela Avcıoğlu’na göre, eşkıyalığın meşrulaştırılmasıdır ve bir utanç belgesidir⁵⁹, Tanilli’ye göre, Senedi İttifak, ileriye doğru atılmış olan bir adım olmaktan ziyade, merkezi iradenin zayıflaması ile feodaliteye doğru

⁵² İSLAMOĞLU, s. 660.

⁵³ İSLAMOĞLU, s. 695.

⁵⁴ İSLAMOĞLU, s. 659.

⁵⁵ ONAR, Sıddık Sami, İdare Hukuku, İsmail Akgün Matbası, İstanbul, 1945, s. 141.

⁵⁶ PAMİR, Aybars, Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak'ın Yeri, AÜHFD, C. 53, S. 2, Y. 2004, s. 79.

⁵⁷ ALDIKAÇTI, s. 37.

⁵⁸ BERKES, Niyazi Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, 12. Baskı, Ankara, 2008, s. 138.

⁵⁹ AVCIOĞLU, Doğan, Türkiye’nin Düzeni Cilt 1, Cem Yayınları, İstanbul, 1973, s. 68.

bir çözümlenin göstergesidir⁶⁰, Soysal'a göre ise devletin otoritesinin sarsılması ve derebeylerin egemenliğine geçiştir⁶¹. Ortaylı da Senedi İttifak'ın "*Türkiye'deki mutlak otoriteye gem vuran anayasal hareketlerin başlangıcı ve milat noktası*" sayılmasını eleştirmektedir⁶². Kanaatimizce Senedi İttifak'ın hem şekli hem de maddi anlamda anayasa olarak nitelendirilemeyeceği açıktır. Yine tarihsel sürece baktığımızda Senedi İttifak'ın anayasaya giden yolda da önemli bir rol oynamadığını söyleyebiliriz. Ancak şunu belirtelim ki Senedi İttifak ilk kez bir padişahın otoritesi üzerinde üstünlük kurması, birtakım yükümlülükler getirmesi sebebiyle Türk hukuk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Senedi İttifak için yapılacak en doğru nitelendirme Osmanlı hukukunda daha önce mevcut olmayan bir usulle hazırlanmış⁶³ bir misak, ahitnamedir⁶⁴ nitelemesi olacaktır.

Son olarak, Magna Carta ve Senedi İttifak arasındaki ilişkiden söz etmek gerekmektedir. Bizde 1215 Magna Carta ile Senedi İttifak hep karşılaştırılmıştır. Örneğin Ortaylı, Senedi İttifak için "*gecikmiş bir Manga Carta*"⁶⁵ nitelendirmesini yaparken Tunaya, Senedi İttifak'ı "*bir tür Osmanlı Manga Carta'sı*"⁶⁶ şeklinde değerlendirmektedir. Akşin de bu konuya ilişkin özetle şu değerlendirmeyi yapmaktadır⁶⁷:

⁶⁰ **TANİLLİ**, Server, Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş, Say Kitap Pazarlama, İstanbul 1982, s. 80.

⁶¹ **SOYSAL**, Mümtaz, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, 11. Baskı, İstanbul, 1997, s. 20.

⁶² **ORTAYLI**, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s. 42.

⁶³ **TANÖR**, s. 54.

⁶⁴ **TANÖR**, s. 55; **İNALCIK**, Sened-i İttifak, s. 606; **ONAR**, s. 147; **OKANDAN**, Amme Hukukumuzun Ana Hatları, s. 57.

⁶⁵ **ORTAYLI**, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, s. 42.

⁶⁶ **TUNAYA**, Tarık Zafer, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, Arba Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 25.

⁶⁷ **AKŞİN**, Sina, Sened-i İttifak İle Manga Carta'nın Karşılaştırılması, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 16, S. 27, Y. 1992, s. 121, 122.

İki metinde de vergilere ilişkin hükümlerin bulunması parlamento'ya giden yoldaki bir gelişmedir. Yine iki belgede de hükümdarın otoritesine karşı teminat arayışında olunması hukuk devleti arayışını göstermektedir. Buna karşılık iki belge arasındaki en bariz fark kurumsallaşma farkıdır. Magna Carta, somut çözüm yolları gösterirken Senedi İttifak soyut teminatlar vermenin ötesine geçememiştir.

Sonuç olarak, 1215 İngiliz Magna Carta'sı ile 1808 Türk Senedi İttifak'ının tarihi seyir bakımından benzediği söylenebilir. Ancak içerik ve sonuçları bakımından aynı şey söylenemez⁶⁸. Her şeyden önce Senedi İttifak'ta genel ilkeler yer alırken Magna Carta daha detaylı bir belgedir. Zaten Senedi İttifak iki kısa bölüm ve yedi maddeden oluşurken Magna Carta altmış üç maddeden oluşmaktadır. Yine sonuçları bakımından da İngiltere'de Magna Carta ile başlayan süreç toprak beylerinin haklarının ve kralın saltanatının teminat altına alınmasıyla kalmamış, halka da sirayet ederek 1628 Petition of Rights ve 1689 Bill of Rights ile devam etmiştir. Ancak bizde 1808 sonrası böyle bir halka yayılış görülmemiştir⁶⁹. Kaldı ki Senedi İttifak'ta halkın hukukunu ilgilendiren tek madde, vergilere ilişkin 7. maddedir. Magna Carta'da ise vergi haricinde yargısal ve ekonomik haklara da yer verilmiştir. Zaten Alemdar Mustafa Paşa'nın ve merkezdeki ayanların ortadan kaldırılmasıyla birlikte Senedi İttifak da unutulup gitmiştir⁷⁰.

2.2. Tanzimat Fermanı

Tanzimat Fermanı bir önceki başlıkta anlatılan Senedi İttifak'tan daha farklı bir arka plana sahiptir. II. Mahmut, iktidarı sırasında devlet otoritesini güçlendirmek ve devleti içinde bulunduğu zor durumdan çıkarmak için uğraş vermekte idi. Örneğin; orduda disiplini sağlamak maksadı ile yeniçeri ocağını kaldırmış, yeni kanunlar ve nizamnameler hazırlatmış, Ticaret Nezareti gibi yeni devlet kurumları kurmuş, batılı tarzda mahkemeler açmıştı vs. Ancak tüm bu çabalara rağmen devletin giderek zayıflamasının ve dağılmasının önüne geçilemiyordu. Padişah tarafından görevlendirilen vali bile

⁶⁸ AKYILDIZ, Sened-i İttifak, s. 514.

⁶⁹ AKYILDIZ, Sened-i İttifak, s. 514.

⁷⁰ İNALCIK, Sened-i İttifak, s. 609.

İstanbul'u dinlemiyor, karşısına çıkan kuvvetleri perişan ederek Kütahya'ya kadar gelebiliyordu (Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı). Tüm bunlara Batılı devletlerin gayrimüslim tebaayı kışkırtmaları ve yine gayrimüslim tebaanın haklarının ihlal edildiği, can ve mal güvenliklerinin olmadığından bahisle durmadan Osmanlı'nın iç işlerine karışması da eklenince içinden çıkılmaz bir duruma girilmiştir. II. Mahmut'un 28 Haziran 1839'da vefatı üzerine oğlu Sultan Abdülmecit (1839-1861) işte böyle bir ortamda tahta çıkmıştır. Sultan Abdülmecit hem devletin içinde bulunduğu çöküşün önlenmesi için gereken reformların yapılması hem de Batılı devletlerin, azınlıkların haklarından bahisle müdahalelerinin önüne geçmek için "Tanzimat" yani "yenileme, ıslah etme" dönemini başlatmıştır⁷¹. İşe Mustafa Reşit Paşa'ya Tanzimat Fermanı hazırlatılarak başlanmıştır. Akyıldız'a göre "Tanzimat Fermanı, Yunan ve Sırp isyanları ile gayrimüslim tebaa içerisinde başlayan ayrılıkçı hareketlere son vererek eşit bir Osmanlı Milleti yaratma projesinin ilk adımıdır"⁷².

Mustafa Reşit Paşa daha önce çeşitli devlet görevlerinde bulunmuş, Paris ve Londra elçiliği yapmış, Avrupa'yı bilen, tecrübeli bir devlet adamı idi. Ayrıca yabancı devlet adamları ile de iyi ilişkilere sahipti. Bu yüzden bu görev için padişah tarafından uygun görülmüştü. Mustafa Reşit Paşa önderliğinde heyetçe hazırlanan ferman Sultan Abdülmecit tarafından da onaylanarak 3 Kasım 1839'da Gülhane Meydanı'nda yine Mustafa Reşit Paşa tarafından halka ilan edildi. Aslında son dönem padişahlarının tahta çıkışlarında tebaasına iyi bir idare vaat etmek amacıyla "adaletname" adı altında ferman yayımlatması geleneği vardı. Ancak Tanzimat Fermanı klasik adaletnamelerden farklı olarak devlet içerisinde köklü değişiklikler öngörmekteydi⁷³. Fermanın konumuzu ilgilendiren kısmı ise özellikle gayrimüslim tebaa için öngörülen haklardır. Bunlar; can, mal ve namus güvenliği, vergide adalet prensibi ve askerliğe ilişkin düzenlemelerdir.

⁷¹ **SENCER**, Muzaffer, Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal Ve Yönetimsel Gelişmeler, AİD, C. 17, S. 3, Y. Eylül 1984, s. 46.

⁷² **AKYILDIZ**, Ali, Tanzimat, TDV İslam Ansiklopedisi 40. Cilt, İstanbul, 2011, s. 3. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat> E. T. 15/06/2022.

⁷³ **İNALCIK**, Senedi İttifak, s. 611; **AKYILDIZ**, Tanzimat, s. 3.

Padişah da fermanında vaat ettiği hususlara uyacağına dair yemin etmiştir. Bu husus fermanı sanki padişahı sınırlayan bir hukuki belgeymiş gibi gösterse de gerçekte söz konusu yemin temenniden ibaret olup padişahın yetkilerini sınırlayacak ve uymadığı takdirde onu zorlayacak bir sistem fermanda öngörülmemiştir⁷⁴. Sonuç olarak Tanzimat Fermanı, bir padişah ihsanıdır.

Ferman, şekil bakımından ele alındığında bir tür kompozisyon mantığı ile yazılmıştır. Giriş, gelişme ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Senedi İttifak gibi maddeler halinde hazırlanmamıştır. İçerisinde pek çok konuya değinilmesine rağmen bu konular belli bir sistematik içerisinde dile getirilmemiştir. Fermanın girişi tıpkı Senedi İttifak'ta olduğu gibi Kur'an Kerim ayeti⁷⁵ ile ve ülkenin içerisinde bulunduğu hâlin tespiti ile başlamaktadır. Giriş kısmında;

‘‘Herkes malum olduğu üzere, Devlet-i Aliyemizin kuruluşundan beri, yüce Kur'an'ın hükümlerine ve şer'i kanunlara kemaliyle uyulduğundan, ulu saltanatımızın kuvvet ve kudreti ve bütün halkının refah ve gelişmişliği istenilen dereceye ulaşmışken, yüz elli sene vardır ki, art arda gelen sıkıntılar ve çok çeşitli sebeplere dayalı olarak, ne Şer'i şerife ve ne yararlı kanunlara bağlı kalınmadığı ve uygun hareket edilmediği için, evvelki kuvvet ve gelişmişlik bilakis zayıflık ve fakirliğe dönüşmüştür. Halbuki şer'i kanunlar altında idare olun-mayan memleketlerin payidar (sağlam, sürekli) olamayacağı açıktır⁷⁶.’’

denmek suretiyle devletin içerisinde bulunduğu kötü gidişatın sebebi Kur'an'a ve şeri hükümlere uyulamamasına bağlanmıştır. Fermanın devamında bu kötü vaziyetin aslında beş on yıl gibi kısa bir sürede düzeltebileceği bildirilmiştir. Bu düzeltmenin yöntemi ise yeni kurallar koymak ve kati şekilde uygulamak olarak ifade edilmiştir. Aslında devletin kötü durumda oluşunun şeri hükümlere aykırı davranmak olduğu tespiti yapıldıktan sonra

⁷⁴ SENCER, s. 47.

⁷⁵ Fermanın giriş kısmında ‘‘Mutlak hükümler kudret elinde bulunan (Allah) ne yüce, ne ulu bir bereket kaynağıdır; ve O her şeye kadirdir’’ mealindeki Mülk Suresi'nin birinci ayeti yer almaktadır. Meal için Bkz. İSLAMOĞLU, s. 279.

⁷⁶ Türkçe sadeleştirilmiş metin için bkz. <https://www.tarihduragi.com/2016/10/tanzimat-fermani-osmanlica-ve-turkce-metni.html> E.T. 26/09/2022.

şeriata dayanmayan yeni kanunların çıkarılmasının elzem olduğunun söylenmesi çelişkili bir ifadedir⁷⁷.

Fermanda ...*memleket ve çevresinin imarı ve halkın ve fakirlerin refahının artırılmasında yararlı işler* ... denilerek fermanın ilanındaki tek gayenin devleti güçlendirmek olmadığı, bir diğer amacın tebaanın mutluluk, huzur ve refahını sağlamak olduğu dile getirilmiştir. Bu amacın “devlet halk içindir” anlayışına yönelik olduğunu söyleyebiliriz.

Tanzimat Fermanı ile Osmanlı tebaasına pek çok güvence getirilmiştir. En başta herkesin namus, mal ve can güvenliği teminat altına alınmıştır. Yine Osmanlı tebaasının yasa önünde ırk, din, dil ayrımı olmaksızın eş olduğu vurgulanmıştır. Aslında bu, Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısını düşündüğümüzde oldukça ciddi ve farklı bir anlayıştır. Çünkü yasa önünde dini ne olursa olsun her bir kişinin eşit olması geleneksel düşünceye aykırıdır. Bu yüzden Müslüman tebaa içerisinde birçoklarınınca bu durum hakaret olarak addedilmiştir⁷⁸.

Padişahın da yemin ederek fermana bağlı kalacağına söz verdiğini nazara alırsak hukukun üstünlüğü ilkesinin kabul edildiğini söyleyebiliriz.

Fermanda tüm Osmanlı tebaasına yönelik bir takım haklar tanınmış ve bu hakların tanzim edilecek yeni kanunlar ile korunacağı söylenmiştir. Örneğin Vatandaşların ekonomik varlığının korunmasıyla alakalı olarak mülkiyet hakkı ve ekonomik güce göre vergi alınması prensibi kabul edilmiştir. Mali haklar konusundaki en önemli gelişme ise müsadere usulünün⁷⁹ kaldırılması olmuştur.

⁷⁷ **TANÖR**, s. 86, 87; **BOZKURT**, Gülnihal, Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2020, s. 49.

⁷⁸ **LEWIS**, s. 127.

⁷⁹ İslam devletlerinde devlet adına çalışırken kazanılan malların kamuya ait sayılarak devlet tarafından el koyulması uygulamasıdır. Bu uygulama tedbir yahut tazminat amaçlı kullanıldığı gibi çoğu zaman cezalandırma amaçlı da kullanılmıştır. Yine özellikle siyaseten katillerde idam edilen devlet adamlarının mallarına müsadere yoluyla el konularak vârislerin terekeden mal kaçırmaları engellenmiştir.

KARATAŞ, Mehmet, 18-19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Bazı Müsâdere Uygulamaları, OTAM

Son olarak, en yenilikçi düzenlemelerden biri askerlik konusunda olmuştur. Fermanda askerliğin ülke için öneminden, mevcut askere alma usulünün adaletsizliğinden ve ülke için sakıncalarından bahsedildikten sonra dört veya beş yıl ile sınırlı olması kaydıyla zorunlu askerlik uygulamasına geçilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu noktadaki en önemli düzenleme, askerliğin herkes için bir vatan borcu olduğunun altı çizilerek gayrimüslimlerin de askere alınacağına ilan edilmesi olmuştur⁸⁰. Bu düzenleme aslında eşit Osmanlı tebaası yaratma gayesinin tezahürlerinden biridir.

Özetle, yeni çıkarılacak olan kanunların esaslarını şu şekilde sayabiliriz⁸¹:

- 1) Müslim ve gayrimüslim tebaanın eşitliğinin, can, mal, namus ve ırz güvenliğinin sağlanması
- 2) Vergi yükünün hafifletilmesi ve mali diğer teminatlar
- 3) Askerliğin tüm tebaa için zorunlu bir hizmet haline getirilmesi ve yapılacak düzenlemelerle belli kurallara bağlanması
- 4) Hukukun üstünlüğünün sağlanması

Aynı Senedi İttifak gibi Tanzimat Fermanı'nın da hukuki niteliği üzerine farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir görüş Tanzimat Fermanı'nı anayasal nitelikte bir belge⁸², bir görüş

Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, C. 19, S. 19, Y. 2006, s. 221- 228.

⁸⁰ Aslında gayrimüslimlerin orduya alınması XV. yüzyıla kadar uzanan bir uygulamadır. Ordu için teşkilatlandırılan gayrimüslim gruplar Osmanlı ordusuyla birlikte seferlere katılmakta hatta casusluk yapmaktaydı. Yine ilk kez 1835 ve 1837'de donanmaya muvazzaf asker olarak yaklaşık 2500 hristiyan alınmıştır. Fakat genel uygulama gayrimüslimlerin cizye vergisi ödeyerek askerliğe gitmemesi şeklinde idi. Bkz. **GÜLSOY**, Ufuk, Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni, Simurg Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2000, s. 173, 174.

⁸¹ **UÇAROL**, s. 182.

⁸² **ABADAN**, Yavuz, Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri, AÜHFD, C. 14, S. 1, Y. 1957, s. 6.

doğrudan anayasa⁸³, bir görüş ise temel haklara ilişkin bir beyanname olarak nitelendirmektedir⁸⁴. Aslında fermanında temel insan hakları olarak kabul edilen haklara yer verilmesi⁸⁵, yasaların padişah da dâhil herkes için bağlayıcı olduğu esasının kabul edilmesi, Meclisi Ahkâmı Adliye'ye kanun taslağı hazırlama yetkisinin verilmesi gibi hususlar fermanı anayasal belge olarak nitelemeye yaklaştırmaktadır. Fakat böyle bir nitelendirmenin yapılması mümkün değildir. Her şeyden önce metin içinde Tanzimat Fermanı'nın diğer yasaların üstünde olduğuna dair bir hüküm bulunmamaktadır. Yani Tanzimat Fermanı şekli anlamda anayasa kriterini sağlamamaktadır⁸⁶. Biçimsel sistematik açısından da anayasa özelliği taşımamaktadır⁸⁷. Fermanında devlet organlarının kuruluş ve işleyişi ile devlet birey ilişkilerini düzenlememektedir. Yani maddi anlamda anayasa kriterini de sağlamamaktadır⁸⁸. Kanaatimizce tüm bu gerekçeler ışığında Tanzimat Fermanı'nın insan haklarına ilişkin bir beyanname olarak vasıflandırılması daha doğru olacaktır⁸⁹.

Tanzimat Fermanı ülkede olumlu ve olumsuz yönde ses getirmiş bir metindir. Müslüman tebaa, gayrimüslimlere bu denli geniş haklar tanınmasından oldukça rahatsız olmuştur. Bazı devlet adamları ve ulema da halkı bu konuda galeyana getirmiştir. Buna mukabil

⁸³ **KARAL**, Enver Ziya, Belleten, Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi, Belleten, C. 28, S. 112, Y. Ekim 1964, s. 599.

⁸⁴ **TANÖR**, s. 93.

⁸⁵ İlk kez bir fermanında anayasal nitelikte haklara yer verilmiştir. **BOZKURT**, s. 48.

⁸⁶ Şekli anlamda anayasa, normlar hiyerarşisinde en üst sırada bulunan ve kanunlardan daha zor usulle konulup değiştirilebilen hukuk kuralları bütünüdür. **GÖZLER**, Genel Esaslar, s. 49.

⁸⁷ Aynı yönde, **TANÖR**, s. 92.

⁸⁸ Maddi anlamda anayasa, devletin temel organlarının kuruluşunu ve işleyişini belirleyen hukuk kurallarının bütünüdür. **GÖZLER**, Genel Esaslar, s. 49.

⁸⁹ Aynı yönde bkz. **ATAR**, Yavuz, Türk Anayasa Hukuku, 12. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 39. Fakat yine de bu Tanzimat Fermanı'nın benzerlerinde olduğu gibi halk hareketi neticesinde ilan edilen bir metin olduğu anlamına gelmez.

gayrimüslim tebaa içerisinde ise iyi karşılanmıştır⁹⁰. Fakat zamanla ferman, gayrimüslimler içinde de hoşnutsuzlukların başlamasına sebep olmuştur. Çünkü ferman ile tanınan vergisel haklar ve iltizam usulünün kalkması yerel yöneticiler ve toprak sahipleri tarafından hoş karşılanmamış, halktan eski şekilde vergi almaya devam etmişlerdir. Bu da ayaklanmalara sebep olmuştur⁹¹. Diğer taraftan fermanla yeni kanunlara işaret edilmesi muhafazakâr değil reformist yaklaşımı gösterse de⁹² devletin teokratik yapısında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır⁹³. Çünkü ne Sultan Abdülmecit ne de fermanı hazırlayan Mustafa Reşit Paşa bu denli köklü bir değişikliğe cesaret edemediği gibi uygun ortam da oluşmamıştır⁹⁴.

Her şeye rağmen Tanzimat Fermanı'nın anayasanın ilanına giden süreçteki en önemli adım olduğunu söyleyebiliriz. Tanzimat Fermanı'nda tanınan haklar daha sonra 1876 Kanuni Esasi'sinde anayasal haklar olarak yerini bulmuştur. Devlet kurumlarının modernleşmesi de bu dönem ile başlamıştır. Ayrıca Tanzimat Fermanı halkın iradesinin ortaya koyulduğu ilk hukuki belgedir⁹⁵. Özetle Tanzimat Fermanı, Senedi İttifak gibi yitip giden bir belge olarak kalmamış bilakis sonraki anayasal gelişmelere temel teşkil etmiştir. Hatta resmi gazetede (Takvimi Vekayi'de) yayınlanmasının hemen akabinde tüm eyalet ve sancak yöneticilerine hattı hümayuna uymaları konusunda fermanlar gönderilmiştir⁹⁶. Bu da devletin, bizzat ilan edilen metni uygulama konusundaki kararlılığını göstermektedir⁹⁷.

⁹⁰ İNALCIK, Tanzimat'ın Uygulanması Ve Sosyal Tepkiler, Belleten, C. 28, S. 112, Y. Ekim 1964, s. 624.

⁹¹ İNALCIK, Tanzimat'ın Uygulanması, s. 624.

⁹² Aynı yönde bkz. BOZKURT, s. 48.

⁹³ BOZKURT, s. 49; UÇAROL, s. 183.

⁹⁴ ONGUNSU, s. 7.

⁹⁵ İNALCIK, Devleti Aliyye, s. 207.

⁹⁶ İNALCIK, Tanzimat'ın Uygulanması, s. 623.

⁹⁷ II. Mahmut'un Senedi İttifak'a kendisini aynı derecede bağlı hissetmediğini görüyoruz.

2.3. Islahat Fermanı

Üçüncü anayasal gelişme olan Islahat Fermanı ise yine Batılı devletlerin Osmanlı iç işlerine müdahale teşebbüsleri neticesinde ilan edilmiş bir fermanıdır. Tanzimat Fermanı da özünde bu sebeple ile ilan edilmiş olsa da Tanzimat Fermanı bir noktada devletin kendi isteği ile ilan etmiş olduğu bir belge idi⁹⁸. Ancak Islahat Fermanı tamamen dış zorlamalar sonucu ilan edilmek zorunda kalınan bir fermanıdır⁹⁹. Islahat Fermanı'nın arka planı şu şekildedir: Rusya, Osmanlı Devleti'ne Ortodoks Hristiyanların haklarının ihlal edildiği gerekçesi ile savaş açmıştır (1853-1856 Kırım Savaşı). Osmanlı Devleti'nin cephelerde yenilgiler almaya başlaması ve Rus donanmasının Karadeniz'e hâkim olmaya başlaması ile İngiltere ve Fransa, savaşa Osmanlı Devleti'nin yanında müdahil olmuş ve Ruslar yenilgiye uğratılmıştır. Osmanlı Devleti, Ruslar ile tek başına barış masasına oturabilecek güçte olmadığından İngiltere ve Fransa'nın desteğine muhtaç durumda idi¹⁰⁰. Bu yüzden Ruslarla yapılacak barış antlaşmasının esaslarının belirlenmesi maksadıyla müttefikler bir konferans tertip etmeye karar vermiştir. Viyana'da toplanan konferansta İngiltere ve Fransa, müttefiki olmasına rağmen savaştan Osmanlı Devleti'ni Hristiyan tebaaya yeteri düzeyde hak tanımamasından bahisle sorumlu tutmaya başlamıştır. Çözüm olarak da yapılacak barış antlaşmasına Osmanlı ülkesinde ıslahat yapılması şartının koyulmasını ve uygulanmasının Avrupalı devletlerin teminatı altına alınmasını talep etmişlerdir¹⁰¹. Osmanlı hükümeti böyle bir şartın Osmanlı'nın iç işlerine karışmak anlamına geldiğini ve devlet egemenliğini zedelediğini söyleyerek reddetmiştir. Bundan mütevellit Osmanlı Devleti üzerinde yoğun bir baskı uygulanmaya başlanmıştır. En sonunda Osmanlı

⁹⁸ **ERDEM**, Gazi, İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahât Fermânı'na Yeniden Bir Bakış, AÜİFD, C. 51, S. 1, Y. 2010, s. 329.

⁹⁹ **ERDEM**, s. 332; **BÜLBÜL**, Gül, Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler Ve Islahat Fermanı, SÜHFD Prof. Dr. Coşkun Üçok'a Armağan, C. 2, S. 2, Y. 1989, s. 158; **GÜLSOY**, Ufuk, Islahat Fermanı, TDV İslam Ansiklopedisi, 19. Cilt, İstanbul, 1999, s. 185. <https://islamansiklopedisi.org.tr/islahat-fermani> E.T. 26/09/2022.

¹⁰⁰ **ERDEM**, s. 331; **BÜLBÜL**, s. 174.

¹⁰¹ **UÇAROL**, s. 208, 209; **GÜLSOY**, Islahat Fermanı, s. 185.

Hükümeti ile barış antlaşması yapılmadan evvel bizzat ıslahat programı hazırlanıp ilan edilmesi konusunda mutabık kalınmıştır¹⁰². Bunun üzerine meşveret meclisleri tertip edilmiş, bu meclislerde yabancı devlet temsilcileri de bulunmuş ve bir ıslahat programı hazırlanmıştır. Akabinde bu programın ferman şeklinde ilan edilmesine karar verilerek 18 Şubat 1856'da ilan edilmiştir.

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'na nazaran daha detaylı ve uzun bir biçimde hazırlanmıştır. Islahat Fermanı'nı içerik olarak Tanzimat Fermanı'ndan ayıran en temel nokta ise genel nitelikli değil özel yani doğrudan gayrimüslim tebaaya yönelik hükümler içeriyor olmasıdır¹⁰³. Bunun da sebebi Tanzimat Fermanı'nda eşit toplum idealinden yola çıkarak tüm Osmanlı tebaasına dair düzenlemeler yapılırken, Islahat Fermanı'nın ilan ediliş sebebi gayrimüslimler olması dolayısıyla çoğunlukla gayrimüslim halka dair düzenlemeler yapılmıştır.

Fermanda temel hak ve hürriyetler, askerlik, kutsal mekânların bakım ve onarımı gibi çeşitli konulara yer verilmiştir. Fermanın genel nitelikli tek hükmü ise din ve vicdan hürriyetine ilişkin hükmüdür. Hükme göre bütün dinlerin ve mezheplerin icrası serbest olup hiç kimse din ve mezhep değiştirmeye zorlanamayacaktır. Bu hüküm bir yerde de Müslümanlara din değiştirmeyi yasaklayan şeri kanunları değiştirir nitelikte idi¹⁰⁴. Islahat Fermanı beklenenin aksine sadece Müslümanlar tarafından değil, gayrimüslimler tarafından da tepki ile karşılanmıştır. Çünkü gayrimüslimler de kendi içlerinde eşit olmayı kabul edememişlerdir. Müslümanlar da gayrimüslimler ile eşit olmayı kabul edememişlerdir. Ayrıca Islahat Fermanı'nın kabulü Osmanlı Devleti'nin saygınlığını da zedelemiştir. Çünkü Batılı devletlerin isteği üzerine fermanın ilan edilmesiyle aslında gerçekte var olmayan bir durumu Osmanlı hükümeti kabul etmiş oluyordu: Yani devletin gayrimüslimlere eşit davranmadığını¹⁰⁵.

¹⁰² BÜLBÜL, s. 175; GÜLSOY, Islahat Fermanı, s. 186.

¹⁰³ GÜLSOY, Islahat Fermanı, s. 187.

¹⁰⁴ GÜLSOY, Islahat Fermanı, s. 187.

¹⁰⁵ UÇAROL, s. 211.

Islahat Fermanı bir yerde Tanzimat Fermanı'nın tamamlayıcısı niteliğindedir¹⁰⁶. Zaten niteliği itibariyle de Tanzimat Fermanı ile aynıdır. Islahat Fermanı da tıpkı Tanzimat Fermanı gibi toplumsal bir direnme veya tepki neticesinde ilan edilen bir belge değildir. İster gayrimüslimler ister Müslümanlar olsun önce Tanzimat Fermanı ile tanınan, daha sonra da Islahat Fermanı ile bir kez daha teyit edilen hakların kendilerine verilmesi için siyasi bir mücadele vermemişlerdir. Islahat Fermanı, hükümdarın tek yanlı iradesinin ve bu konudaki isteğinin eseridir.

Islahat Fermanı, Senedi İttifakla başlayan ve Tanzimat Fermanı'yla devam eden, devleti dağılmaktan kurtarma sürecinin anayasanın ilanından önceki son halkalarındandır. Bu belgeler ne yazık ki devleti içine düştüğü zor durumdan kurtarmayı başaramamıştır. Üstelik verilen tavizler ile devletin çöküşü hız kazanmıştır. Fakat bu belgelerin olumlu sonuçları da olmuştur. Özellikle Islahat Fermanı ve Tanzimat Fermanı ile beraber Osmanlı'da laik sisteme geçişin temelleri atılmıştır. Ayıryeten, toplumda temel insan hakları fikri de yerleşmeye başlamıştır. Yine hukuk devleti anlayışının da bu dönemlerde ortaya çıktığını görüyoruz. En önemlisi, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile başlayan devlette reform hareketleri, Batı'da olan anayasal gelişmeleri yakından takip eden ve bunları Osmanlı Devleti'nde de hayata geçirmek isteyen aydın bir grup yaratmıştır. İleride detaylarıyla değinilecek olan ve “Genç Osmanlılar” olarak anılacak bu grup Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunu meşruti monarşiye geçmekte, oluşturulacak bir meclis ile hükümdarın yetkilerini sınırlandırmakta bulacaktır. Bu topluluğun etkisi ile ilk Türk Anayasası olan Kanuni Esasi ilan edilecektir.

2.4. Diğer Anayasal Gelişmeler

Buraya kadar olan kısımları özetlersek; Osmanlı'da anayasacılık faaliyetleri 1808 Senedi İttifak'ı ile başlatılır, 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı ile devam ettirilerek 1876 Kanuni Esasi'si ile nihayete erdirilir. Sayılan metinler, hukuk tarihimiz açısından kuşkusuz çok önemli belgelerdir. Fakat kanaatimizce bunların içerisinde anayasanın öncülü sayabileceğimiz tek belge Tanzimat Fermanı'dır.

¹⁰⁶ BOZKURT, s. 49.

Fakat anayasal gelişmeler başlığı altında gözden kaçan ve doğrudan doğruya anayasaya giden yola ilişkin beş önemli belge daha zikredilmelidir. Bunlar Sırp ve Bulgar Anayasaları ile gayrimüslim cemaatlere verilen nizamnamelerdir.

Evvla anayasalara bakacak olursak, Osmanlı Devleti'nin Kanuni Esasi'den önceki ilk anayasası 1838 yılında II. Mahmut tarafından hazırlattırılan Sırp Knezliği Anayasası (*Turski Ustav*)'dır. 1804'te Sırbistan'da Kara Yorgi İsyanının başarıya ulaşmasının ilerleyen dönemlerinde özerk bir Sırp Knezliği kurulmuştur. Sırlar bu başarı ile yetinmeyerek bir de anayasa mücadelesine girişmişlerdir. Padişah, baskılara daha fazla dayanamayarak 1838 yılı sonunda Sırbistan'ın İdarei Dâhiliyesine Dair Nizamı Havi Kanunname tanzim ettirmiş ve bu kanunname 13 Şubat 1839'da Belgrad'da halka okunarak ilan edilmiştir. 1838 Sırp Knezliği Anayasası yaklaşık otuz yıl kadar yürürlükte kalmıştır¹⁰⁷.

İlan edilen metin her ne kadar Kanunname adını taşısa da aslında bir anayasadır¹⁰⁸. Metinde devlet organları, temel hak ve hürriyetler, anayasanın üstünlüğü konularına açıkça yer verilmiştir. Yani Osmanlı'nın ilk anayasası aslında bölgesel de olsa 1838 Sırp Knezliği Anayasasıdır¹⁰⁹. İkinci anayasamız ise Bulgaristan-Osmanlı İmparatorluğu anayasa taslağıdır. Bulgarlar 1867 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu örneğinden yola çıkarak Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında da böyle bir monarşi kurulmasını teklif etmiş, hatta bu federasyon benzeri yapı için anayasa taslağı da hazırlamışlardır. Fakat bu istekleri iltifat görmemiştir¹¹⁰.

Osmanlı devlet geleneğinde gayrimüslim cemaatlere berat, irade, ferman, kanun vb. yollarla birtakım haklar ve güvenceler tanınması vardır. Yukarıda bahsedilen Sırp Knezliği Anayasası da aslında bu geleneğin bir ürünüdür. Fakat çoğu zaman bu haklar

¹⁰⁷ GÖZLER, Kemal, Hukukta İçerik ve Biçim (Makalelerim 2021), Ekin Yayıncılık, 1. Baskı, Bursa, 2022, s. 47.

¹⁰⁸ GÖZLER, Hukukta İçerik, s. 45-47.

¹⁰⁹ GÖZLER, Hukukta İçerik, s. 47.

¹¹⁰ ORTAYLI, İlber, II. Abdülhamit Döneminde Anayasal Rejim Sorunu, HÜEFD, C. 4, S. 1, Y. 1986, s. 59.

nizamname yayınlamak suretiyle tanınmıştır. Gayrimüslim Cemaat Nizamnameleri de denilen bu belgeler ile esasen dini konular düzenlenmiştir. Ve asıl gayesi Tanzimat ile başlayan eşit Osmanlı vatandaşlığı idealini gerçekleştirmektir¹¹¹. Bir yandan bu nizamnameler yine Batıların Osmanlı Devleti'nin iç meselelerine karışma vasıtalarından da biri olmuştur¹¹². Bilinen Gayrimüslim Nizamnameleri şunlardır¹¹³: 1862 Rum Nizamnamesi, 1863 Ermeni Nizamnamesi ve 1865 Yahudi Nizamnamesi.

Rum Nizamnamesi cemaat örgütlenmesi açısından üç organ ön görmekteydi: Patrik, on iki üyeli Ruhani Meclis¹¹⁴ ve Meclisi Muhtelit (Karma Meclis¹¹⁵). Patrik, Rum Milletinin temsilcisi ve dini otorite konumunda idi¹¹⁶. Meclisler ise çeşitli konularda yetkili kılınmıştı: Örneğin bir piskopos hakkında şikâyet var ise bunun tahkikatını yapmak ve mümkünse tarafları uzlaştırmak¹¹⁷ veya devlet tarafından Patrikhaneye tevdi edilen miras uyuşmazlıklarını çözüme kavuşturmak¹¹⁸ gibi. Yine Meclisi Muhtelit, bir Hristiyan Ortodoks tarafından kanunlara uygun şekilde düzenlenmiş olan vasiyetnamenin icrasından da sorumlu idi¹¹⁹. Yine nizamnamede dini ve din dışı kitapların basılması, kiliselerin gelir ve giderlerinin düzenlenmesi; okul, hastane ve sair hayır amaçlı yerlerin

¹¹¹ **REYHAN**, Cenk, Osmanlı'da Millet Nizamnameleri: Avrupa İle Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri, Belgeler, C. 27, S. 31, Y. Ocak 2006, s. 44.

¹¹² **REYHAN**, s. 33.

¹¹³ **REYHAN**, s. 40. I. Meşrutiyet'in sona erip Kanuni Esasi'nin askıda olduğu dönemde de bir nizamname çıkarılmıştır. O da 11 Mart 1878 tarihli Protestan Cemaati Nizamnamesidir. Bkz.

KENANOĞLU, Macit, Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Eğitimi Üzerine, Türk Tarih Araştırmaları Literatür Dergisi, S. 12, Y. 2008, s. 19.

¹¹⁴ **REYHAN**, s. 43.

¹¹⁵ Bu meclise karma denilmesinin sebebi Ruhani Meclisten farklı olarak üyelerinin dördünün piskopos, sekizinin ise ruhban sınıfı dışında olmasıdır. Bkz. **KENANOĞLU**, Osmanlı İmparatorluğunda, s. 15.

¹¹⁶ **REYHAN**, s. 43.

¹¹⁷ **KENANOĞLU**, Osmanlı İmparatorluğunda, s. 12.

¹¹⁸ **KENANOĞLU**, Osmanlı İmparatorluğunda, s. 14.

¹¹⁹ **KENANOĞLU**, Osmanlı İmparatorluğunda, s. 14.

idaresi gibi Rum Ortodoks Cemaatinin maddi ve manevi ihtiyaçlarına yönelik düzenlemelere yer verilmiştir.

Ermeni Nizamnamesine gelecek olursak; o da Rum Nizamnamesinde olduğu gibi bir cemaat meclisi öngörmekte idi (Meclisi Umumi). Ancak bu meclis yüz kırk üyeli oldukça büyük bir meclisti. Ve bu meclisin sadece yirmi üyesi ruhban sınıfına mensup idi¹²⁰. Genel Meclis, Sivil Meclis ve Ruhani Meclisi seçecek; Sivil Meclis eğitim, sağlık gibi dünyevi işlerle; Ruhani Meclis ise dini eğitim gibi uhrevi işlerle ilgilenecekti. Yine İstanbul ve Kudüs Patrikleri de Genel Meclise karşı sorumlu olacaktı¹²¹. Nizamnamenin 60. maddesinde ise nizamnameyi koruma görevi yine Genel Meclise verilmiştir. Genel itibariyle meclise verilen yükümlülükler bakıldığında laik yapısına rağmen dini işleri yürütmekle sınırlı bırakıldığı görülmektedir¹²².

Son olarak, Yahudi Nizamnamesine baktığımızda ise bu nizamnamede de benzer meclis yapısının kurulduğunu görüyoruz: Genel Meclis, Ruhani Meclis ve Sivil Meclis¹²³. Yahudi Nizamnamesinde genel hatlarıyla önceki nizamnameler ile aynı konuları düzenlenmekteydi. Sadece diğer nizamnamelerden farklı olarak hahambaşı da dâhil olmak üzere bazı cemaat üyelerinin meclislerce görevden alınabilmesi imkânı tanınmıştır¹²⁴. Yine Musevilikte havralar arası hiyerarşi bulunmadığından nizamnamede taşra örgütlenmesi merkezle daha gevşek ilişkiler üzerine düzenlenmiştir¹²⁵.

Nizamnameler ile her ne kadar devletin içine düştüğü zor durumun bir nebze de olsa engellenebileceği düşünülse de söz konusu nizamnameler ile hedeflenen amaca ulaşamamıştır. Çünkü gayrimüslim tebaaya haklar tanındıkça bu yöndeki istekleri artarak gitmiş ve daha fazla hak istemeye ve ayaklanmalara başlamışlardır. Çünkü

¹²⁰ REYHAN, s. 43.

¹²¹ REYHAN, s. 43.

¹²² KENANOĞLU, Osmanlı İmparatorluğunda, s. 17.

¹²³ REYHAN, Osmanlı İmparatorluğunda, s. 44.

¹²⁴ KENANOĞLU, Osmanlı İmparatorluğunda, s. 16, 17.

¹²⁵ REYHAN, s. 43, 44.

gayrimüslim tebaanın asıl isteği hak elde etmekten ziyade bağımsızlıklarını elde etmektir¹²⁶. Nitekim ileride değinileceği üzere Kanuni Esasi'nin ilanının altında da benzer düşünceler yatmakta olup gayrimüslimler millet meclisine dahi alınmalarına rağmen yetinmeyecekler ve Osmanlıdan kopmanın yollarını arayacaklardır.

Sonuç olarak tüm bunlardan, Kanuni Esasi'nin ilanına giden süreçte Osmanlı bürokrasisinin anayasa kavramına aşina olduğunu söyleyebiliriz.

2.5. Kanuni Esasinin İlanına Giden Süreç ve İlanı

Osmanlı Devleti'nde de tüm dünyada olduğu gibi XIX. yy. da anayasa isteyen bir grup ortaya çıkmıştır. Başlangıçta Genç Osmanlılar, daha sonra da Jön Türkler adı verilen bu aydınlar grubu bilhassa demokrasi hareketleriyle meşhur olan Fransa'dan oldukça etkilenmiş, haklarının bir anayasa ile teminat altına alındığı, kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanan ve yasama gücünün halkta olduğu bir hükümet sistemi istemeye başlamışlardır. Jön Türkler 1859 yılında kurulmuş¹²⁷ ve kısa zaman içerisinde kendisine taraftar kitlesi toplayan içerisinde yazar, politikacı, ulema sınıfı mensuplarının, hatta Osmanlı Hanedanının şehzadelerinin¹²⁸ olduğu bir topluluktur. Jön Türk Hareketi esasen ikiye ayrılır. İlk hareket 1865-1872 yılları arasındadır ve ilk hareketin mensuplarına Genç ya da Yeni Osmanlılar adı verilmektedir. İkinci hareket ise 1878-1908 yani İstibdat Devri adı verilen döneme denk gelmektedir¹²⁹. Kanuni Esasi ise Birinci Jön Türk Hareketinin bir eseridir. Jön Türklerin anayasanın ilanına giden süreçte özellikle Fransa'dan

¹²⁶ **ERCAN**, Yavuz, Türkiye'de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Gayrimüslimler), OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 20, Y. 2006, s. 7-10.

¹²⁷ **KURAN**, Ahmed Bedevi, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, Tan Matbaası, 3. Baskı, İstanbul, 1945, s. 9.

¹²⁸ Şehzade Abdülhamit Efendi ve Şehzade Murat Efendi (Daha sonraların II. Abdülhamit'i ve V. Murat'ı) Genç Osmanlılar içerisinde yer almaktaydı. **TUNAYA**, Tarık Zafer, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1966, s. 218.

¹²⁹ **TUNAYA**, Siyasi Müesseseler, s. 216.

etkilenmelerinin bir sebebi de ilk üyelerinin uğradıkları baskılar karşısında Fransa'ya kaçmalarıdır. Fransa'ya giden Jön Türkler orada Mustafa Fazıl Paşa himayesinde fikirlerini savunmuşlar dergi ve gazetelerde neşretmişlerdir¹³⁰. Böylelikle ülkeye döndükleri vakit fikri alt yapıyı hazırlamışlardı.

Genç Osmanlılar her ne kadar anayasadan, hürriyetten bahsetseler de Kanuni Esasi yani anayasa düşüncesinin altında yatan asıl sebep demokratikleşmeden ziyade devletin içine düştüğü zor durumdan kurtulabilmenin tek yolunun meşruti monarşiye geçiş olduğunun düşünülmesidir¹³¹. Meşrutiyete geçişle birlikte, yani bir anayasanın ilan edilip halkın da kendisini temsil edeceği bir meclisin açılmasıyla birlikte dış devletlerin Osmanlı'ya müdahalesinin önüne geçilmiş olacaktı. Şöyle ki, siyasi haklarını elde eden gayrimüslim tebaa kendi ıslahatını kendisi yapacak, böylece dış müdahaleden kurtulunacaktı¹³².

Bu yüzden olacaktır ki tarihe baktığımızda halkta anayasa fikrinin istenildiği kadar karşılık bulamadığını görmekteyiz¹³³. Çünkü Kanuni Esasi hak ve özgürlük meselesinden ziyade siyasi bir mesele idi. Lakin halk tamamen bu fikirlerden ve tartışmalardan kopuk da olmamıştır. Hatta bir kesim, meclisin İslam dinine aykırı olduğunu dahi savunmaktaydı. Onlara göre padişahı sınırlandırmak ve Müslümanlar ile gayrimüslimleri eşit konumuna getirmek şeriata aykırı idi¹³⁴. Genç Osmanlılar ise bu sorunu, açılacak olan meclisin İslami gelenekte var olan meşveret kurumu ile örtüştüğü teziyle aşmaya

¹³⁰ **TUNAYA**, Siyasi Müesseseler, s. 216, 217.

¹³¹ **UÇAROL**, s. 332; **GÖZÜBÜYÜK**, s. 114; **SOYSAL**, s. 15; **GÜNGÖRDÜ**, Banuçiçek, Meclis-i Umumi (Kanun-i Esasi Ve Uygulaması), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 43. Mithat Paşa'ya hitaben yazılan hattı hümayunda da bu husus vurgulanmıştır. **İNALCIK**, Devleti Aliyye, s. 213.

¹³² **KUNT**, Metin/**AKŞİN**, Sina/**FAROQHİ**, Suraiya/**TOPRAK**, Zafer/**YURDAYDIN**, Hüseyin/**ÖDEKAN**, Ayla, Türkiye Tarihi III. Cilt, Engin Matbaacılık, 4. Baskı, İstanbul, 1995, s. 155.

¹³³ **SOYSAL**, s. 15.

¹³⁴ **TUNAYA**, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanuni Esasi Ve Meşrutiyet Dönemi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2016, s. 5.

çalışmışlardır¹³⁵. Özellikle Namık Kemal ve arkadaşları, anayasa ve parlamentonun şerri hükümler ile bağdaştığı fikrini yaymaya çalışmıştır¹³⁶. Dayanak noktaları ise Ali İmran Suresi'nin peygambere ümmetinin fikirlerini almayı emreden yüz elli dokuzuncu ayeti¹³⁷ olmuştur¹³⁸.

Buna mukabil, halk içerisinde Kanuni Esasi isteklileri de bulunmaktaydı¹³⁹. Hatta dönemin İngiliz Büyükelçisine göre Kanuni Esasi fikri kahvelerde dahi konuşulur olmuş, halkta bir anayasa beklentisi oluşmuştur¹⁴⁰.

Devlet erkânı içerisinde de Genç Osmanlılarla aynı görüşlere sahip kişiler bulunmaktaydı. Bunlardan en başta gelen isim ve Genç Osmanlıların hamisi Mithat Paşa idi¹⁴¹. Mithat Paşa devlette hiçbir şeyin ebedi olmadığını, her şeyin değişebileceğini düşünen oldukça yenilik yanlısı bir isimdi. Hatta Mithat Paşa önce gayrimüslimler için cemaat meclisleri kurdurmuş, daha sonra bu fikirleri Kanuni Esasi ve meclisin ilanına evirilmiştir¹⁴². Mithat Paşa ve yanındakiler anayasayı ilan edebilmek için fırsat

¹³⁵ CEYLAN, Ayhan, “Meşrutiyete Bir Dayanak Olarak Meşveret Düşüncesi”, Marmara Üniversitesi 100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu 22-24 Ekim 2008 Bildiriler, Marmara Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009, s. 57.

¹³⁶ LEWIS, s. 143; BOZKURT, Gülnihal, Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2020, s. 52.

¹³⁷ Ayetin meali şu şekildedir: *Şu halde onları affet, affedilmeleri için dua et ve yönetim işinde onlarla istişare (ye devam) et!* bkz. İSLAMOĞLU, s. 738. Hazreti Muhammet bu ayete istinaden Uhud Savaşı öncesi istişare meclisi kurmuş ve savunma savaşı yapılması taraftarı olmasına rağmen çoğunluğun görüşüne uyarak savaşın açık arazide yapılmasına karar vermiştir. İSLAMOĞLU, s. 133.

¹³⁸ LEWIS, s. 143.

¹³⁹ TUNAYA, İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979, s. 141.

¹⁴⁰ TUNAYA, Türkiye’de... Gelişmeler, s. 9.

¹⁴¹ Genç Osmanlılar Mithat Paşayı hamileri olarak görseler de daha sonraları araları açılmıştır. Bunun sebebi Mithat Paşayı sadece gayelerine ulaşmak için vasıta olarak görmeleri idi. ÇAY, Abdülhaluk, 1876 Meşrutiyet Meclisi, HÜEFD, C. 4, S. 1, Y. 1986, s. 77.

¹⁴² İNALCIK, Devlet-i Aliyye, s. 208.

kollamakta idiler. Ancak anayasanın ilanı bu konuda istekli bir hükümdarın yönetiminde gerçekleşebilir idi. Sultan Abdülaziz (1861-1876) bu açıdan ideal bir padişah değildi. Bu yüzden Sultan Aziz, Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa liderliğinde tertip edilen darbe sonucu tahtan indirildi ve yerine anayasayı ilan için uygun olan V. Murat (1876) çıkarıldı¹⁴³. Böylelikle Mithat Paşa anayasa fikrini gündeme getirdi¹⁴⁴. Hatta V. Murat'ın tahta geçişinden hemen sonra meşrutiyete geçişin tartışılması için bir meşveret meclisi dahi toplanmıştır. Fakat padişahın sağlığının bozuk olması anayasanın ilanına imkân tanımamaktaydı¹⁴⁵. Bu yüzden kısa bir süre sonra V. Murat, devlet yönetiminde yetersiz kalması sebebiyle tahtan indirilecektir. Bu da anayasanın ilanını geciktirecek idi. V. Murat'ın tahttan indirilmesi kararı üzerine Mithat Paşa yeni bir padişah arayışına girişti. Yeni padişahın anayasayı ilan etmeye muhakkak razı olması gerekiyordu. İlk olarak veliaht şehzade Abdülhamit Efendi ile görüşülmesine karar verilmiş, veliahtın teklifi reddetmesi halinde Şehzade Mehmet Reşat Efendi ile görüşmelere başlanması kararlaştırılmıştır¹⁴⁶. Mithat Paşa bu yüzden Abdülhamit Efendi ile başladığı görüşmelerde ancak anayasayı ilan etmeye söz verdiği takdirde kendisini tahta çıkartabileceğini söylemiştir¹⁴⁷. Annesinin evinde yaptığı görüşme sonunda şehzadeden sözü alan Mithat Paşa, doksan üç günlük padişahlığından sonra V. Murat'ı tahttan indirtip yerine II. Abdülhamit (1876-1909) unvanı ile şehzade Abdülhamit Efendi'yi tahta çıkarmıştır. Böylece meşrutiyete giden yol tamamen açılmıştır.

¹⁴³ **TUNAYA**, İnsan Derisiyle, s. 144.

¹⁴⁴ **İNALCIK**, Devlet-i Aliyye, s. 211.

¹⁴⁵ **BOZKURT**, s. 60.

¹⁴⁶ **UÇAROL**, s. 334.

¹⁴⁷ **BOZKURT**, s. 60; **TANÖR**, s. 134; **YILMAZ**, Faruk, Türk Anayasa Tarihi, İz Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2012, s. 42; **KÜÇÜK**, Abdülhamid II, Cevdet, TDV İslam Ansiklopedisi 1. Cilt, İstanbul, 1988, s. 217. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhamid-ii>. E.T. 15/06/2022. Ayrıca Okandan, Mithat Paşanın evvela veliaht şehzadeye saltanat naipliği teklif ettiğini ancak bunun devlet geleneklerinde yeri olmadığından reddedildiğini söylemektedir. Bkz. **OKANDAN**, Amme Hukukumuzun Ana Hatları, s. 135.

Burada Hüseyin Avni Paşa'nın ölümüne de değinilmesi gerekir. Hüseyin Avni Paşa her ne kadar Genç Osmanlılar ile birlikte hareket etse de devletin içinde bulunduğu vaziyetten Sultan Abdülaziz'i sorumlu tutuyor, bu yüzden tahttan indirildiği takdirde sorunların hallolacağını düşünüyordu. Meşrutiyetin ise ancak Hristiyan tebaaya yarayacağını ve mecliste gayelerine ulaştıkları vakit devletin parçalanacağını söylüyordu. Hüseyin Avni Paşa'nın sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden hemen sonra öldürülmesi, meşrutiyetin ilanını bir hayli kolaylaştırmıştır. Çünkü Hüseyin Avni Paşa serasker olması sebebiyle ordu üzerinde mutlak hâkimdi¹⁴⁸.

Sultan Abdülhamit tahta çıktıktan sonra sözünü tutmuş ve bir anayasa taslağı hazırlanması için Meclisi Mahsus adlı bir komisyon kurup başına da Mithat Paşa'yı geçirmiştir. Komisyon askeri kesimden iki, sivil kesimden on altı ve ulemadan on kişi olmak üzere toplam yirmi sekiz kişiden oluşuyordu¹⁴⁹. Meclisi Mahsus, Kanuni Esasi'yi hazırlarken çeşitli ülke anayasalarından çokça istifade etmiştir¹⁵⁰. Komisyon ilk toplantısını 24 Eylül 1876'da yapmıştır. Toplantıda Mithat Paşa -Ziya Paşa ve Namık Kemal'in yardımıyla- önceden hazırladığı taslağını sunmuş ve taslak üzerine tartışılmıştır. Tartışmalar esnasında Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa padişahın haklarının

¹⁴⁸ **KURAN**, Ercümen, Serasker Hüseyin Avni Paşa, TKD, S. 58, Y. Ağustos 1967, s. 746, 747.

¹⁴⁹ **TANÖR**, s. 133; **OKANDAN**, Amme Hukukumuzun Ana Hatları, s. 148. Akşin sayıyı Server Paşa'nın başkanlığı altında on altı mülkiye, on ilmiye, iki ferik ve üç müsteşar şeklinde vermektedir (**AKŞİN**, Türkiye Tarihi, s. 155). Güneş ise komisyonun başlangıçtaki sayısını yirmi iki kişi olarak verip zamanla bu sayının arttığını bu yüzden komisyonun sayısı hakkında net bir bilgi olmadığını söylemektedir. Bkz. **GÜNEŞ**, İhsan, Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci: 1. Ve 2. Meşrutiyet I. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 51, 52, dpn. 1.

¹⁵⁰ Örneğin Çay, Belçika Anayasasının esas alındığını (**ÇAY**, s. 80), Maarif Vekâleti yayınlamış olduğu ders kitabında Belçika ve Fransa Anayasaların esas alındığını bu yüzden Kanuni Esasi'nin Osmanlı Devletinin hususiyetlerini taşımadığını (**MAARİF VEKÂLETİ**, Tarih III, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 134, dpn. 2), Akşin, Fransa ve Belçika Anayasalarından esinlendiğinin söyleminin yanlış olup esasen 1850 Prusya Anayasasının esas alındığını. (**AKŞİN**, Türkiye Tarihi, s. 155), son olarak Okandan ise Kanuni Esasi'nin kaynağını Belçika ve Fransa anayasalarından aldığını ancak her açıdan yetersiz olduğunu çünkü Meclisi Mahsus'a'nın ehil kişilerden oluşmadığını söylemektedir. (**OKANDAN**, Amme Hukukumuzun Ana Hatları, s. 149)

kısıtlandığı maddelere şiddetle karşı çıkmış ve değiştirtmiştir¹⁵¹. Meclisi Mahsus'un dışında Süleyman Paşa ve Sait Paşa da anayasa taslakları hazırlayıp komisyona sundular¹⁵². Hatta Sait Paşa'nın hazırlamış olduğu taslak Fransız anayasasının tercümesi niteliğindedir. Netice olarak hazırlanan tüm taslaklar Heyeti Vükela'ya gönderilmiş, heyette yapılan müzakereler sonucu bir nihai taslak hazırlanarak padişaha sunulmuştur. Padişahın ise yaptığı birkaç değişiklik ve eklemelerden sonra hükümet nihai metni 6 Aralık 1876'da onaylamıştır¹⁵³. Mithat Paşa'nın hazırlamış olduğu anayasa taslağına parantez açılmasında fayda vardır: Mithat Paşa'nın taslağına göre hükümet meclise karşı sorumlu idi. Ayrıca meclis, ayan ve mebusan ayırımı olmasına rağmen tekli yapıdaydı¹⁵⁴. Meclisin üye sayısı ise yüz yirmi idi¹⁵⁵. Bu üyelerin sekseni halk tarafından seçilen mebuslardan kırkı ise doğrudan padişahça atanan ayanlardan oluşmaktaydı. Mebusların görev süreleri üç yıl ile sınırlı idi. Ayan ise bir yıllığına atanıp her sene görev süresi bir yıllığına uzatılabilirdi¹⁵⁶. Ancak padişah, Mithat Paşa'nın taslağını kendi gücünü ve hükümetin meclis karşısındaki gücünü artıracak şekilde değiştirmiştir¹⁵⁷.

Burada son olarak Kanuni Esasi'nin ilanına ilişkin ilginç şu görüşe de yer vermek istiyoruz: Etem'e göre 1876 Kanuni Esasi padişah II. Abdülhamit'in inandığı bir fikir değildi. Çünkü II. Abdülhamit tahta anayasayı ilan şartıyla çıkarılmıştır. Yine yazara göre Kanuni Esasi yabancı devletlerin baskıları neticesinde hazırlanmıştır. Yabancı devletlerin Kanuni Esasi'yi istemesinin sebebi ise mali olarak Osmanlı Devleti'ni ele geçirmektir.

¹⁵¹ UÇAROL, s. 334, 335.

¹⁵² GÜNEŞ, Parlamento Tarihi, s. 54, 58 ve 61; AKŞİN, Türkiye Tarihi, s. 155.

¹⁵³ Eklenen maddelerden biri de anayasanın en tartışmalı maddelerinden biri olacak 113. maddedir. Bkz. BOZKURT, s. 64.

¹⁵⁴ AKŞİN, Türkiye Tarihi, s. 155; TUNAYA, Türkiye'de... Gelişmeler, s. 43-45.

¹⁵⁵ BOZKURT, s. 62. Ayrıca Sait Paşa'nın taslağında meclisin üye sayısı, tamamı halk tarafından seçilen yedi yüz elli kişi idi. Bkz. BOZKURT, s. 62.

¹⁵⁶ TUNAYA, Türkiye'de... Gelişmeler, s. 43.

¹⁵⁷ AKŞİN, Türkiye Tarihi; MAARİF VEKÂLETİ, s. 130.

Şöyle ki; azınlıklar meclise girebilecek, böylece azınlık mebusları üzerinden istediklerini yaptırabileceklerdir¹⁵⁸.

1876 yılının sonuna doğru balkanlarda isyanlar başlamış, Sırbistan ve Karadağ Osmanlı'ya karşı savaş ilan etmiştir. Bunun üzerine Rusya araya girerek arabulucu olmaya gönüllü olmuştur. Bu teklif Batılı devletlerce hoş karşılanmamış ve Balkanlardaki durumun görüşülmesi için bir konferans tertip edilmesini istemişlerdir. Bundan dolayı İstanbul'da bir konferans yapılmasına (Tersane Konferansı) karar verilmiştir. Bu noktada Mithat Paşa'nın aklına konferansın toplanacağı gün Kanuni Esasi'yi ilan ederek Batılıların projelerini saf dışı bırakma fikri gelmiştir¹⁵⁹. Konferans'ın toplandığı 23 Aralık 1876 günü Babı Âli'de büyük bir kalabalık toplanır, Kanuni Esasi'nin Rumca ve Bulgarca çevirileri dağıtılır. Daha sonra Mahmut Celalettin Paşa, padişahın hattı hümayununu halka okur ve Kanuni Esasi'yi ilan eder. Arkasından Mithat Paşa konuşma yapar ve padişaha anayasa dolayısıyla teşekkür eder. Akabinde top atışlarıyla kutlamalar başlar¹⁶⁰. Bu esnada ise Haliç'te İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Rusya delegelerinin katılımıyla Tersane Konferansı başlamıştır. Görüşmeler devam ederken birden top sesleri duyulmaya başlamış ve delegeler büyük bir paniğe kapılmışlardır. Bunun üzerine Harbiye Nazırı Saffet Paşa söz alarak zatı şahanelerinin (padişahın) anayasayı kabul ederek yeni bir idari sisteme geçtiklerini, azınlıkların haklarının anayasal güvence altına alındığını söyleyip artık konferansın bir amacının kalmadığını bildirerek salonu Türk heyeti ile birlikte terk eder¹⁶¹. Türk Hükümeti'nin bu hareketini ise yabancı ülke delegeleri hiç samimi bulmayacak, hatta hiç yaşanmamış gibi

¹⁵⁸ **ETEM**, Sadri, Türk İnkılabının Karakterleri, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933, s. 45, 46.

¹⁵⁹ **İNALCIK**, Devleti Aliyye, s. 208.

¹⁶⁰ **TUNAYA**, İnsan Derisiyle, s. 139.

¹⁶¹ **TUNAYA**, Türkiye'de... Gelişmeler, s. 4, 5.

davranacaklardır¹⁶². Netice olarak Mithat Paşa'nın planı beklenen sonucu verememiştir¹⁶³. 1878 Berlin Antlaşmasında bu durum açıkça görülebiliyor.

23 Aralık 1876 günü bir de Kanuni Esasi'nin meriyetine dair iradei seniyye yayınlanmıştır¹⁶⁴. Ayrıca Kanuni Esasi'nin ve yayınlanan hattı hümayunun bir suretinin vilayetlere ulaştırılması için bir de tezkire yayınlamıştır¹⁶⁵. Kanuni Esasi'nin ilanı tüm ülkede sevinçle karşılanmış ve özellikle İstanbul'da halk kutlamalar yapmıştır¹⁶⁶. Ve böylelikle I. Meşrutiyet dediğimiz dönem resmen başlamıştır.

¹⁶² **TUNAYA**, İnsan Derisiyle, s. 140; **AKŞİN**, Türkiye Tarihi, s. 156.

¹⁶³ **AKŞİN**, Türkiye Tarihi, s. 156.

¹⁶⁴ 24 Aralık 1876 tarihli İradei Seniyye (Yayımlandığı Düstur: 1. T. C. 4, s. 2).

¹⁶⁵ **BOZKURT**, s. 68.

¹⁶⁶ **BOZKURT**, s. 72.

3. KANUNİ ESASININ BÖLÜMLERİ VE İÇERİĞİ

3.1. Genel Olarak Kanuni Esasi

İlan edilen anayasanın¹⁶⁷ başlangıç hükümleri olmayıp, toplam yüz on dokuz madde ve on iki bölümden oluşmaktadır.

Bu bölümler sırasıyla şu şekildedir:

- 1) Memaliki Devleti Osmaniye (m. 1–7)
- 2) Tebaai Devleti Osmaniye'nin Hukuku Umumiyesi (m. 8–26)
- 3) Vükelayı Devlet (m. 27–38)
- 4) Memurin (m. 39–41)
- 5) Meclisi Umumi (m. 42–59)
- 6) Heyeti Ayan (m. 60–64)
- 7) Heyeti Mebusan (m. 65–80)
- 8) Mehakim (m. 81–91)
- 9) Divanı Âli (m. 92–95)
- 10) Umuru Maliye (m. 96–107)
- 11) Vilayat (m. 108–112)
- 12) Mevaddı Şetta (m. 113–119)

3.1.1. Anayasa Yapma Tekniği Açısından Kanuni Esasi

Anayasa yapma tekniğini basitçe anayasayı ilk baştan yaratan yahut mevcut olan bir anayasayı değiştiren kurucu iktidarın iradesini ortaya koyuş şekli olarak tanımlayabiliriz. Fakat konuya ilişkin açıklamalara geçmeden önce kurucu iktidarı ve kurucu iktidarın

¹⁶⁷ Okandan, ilan edilen metnin halkın temsilcileri tarafından hazırlanmaması dolayısıyla anayasa olmadığı görüşündedir. Bkz. **OKANDAN**, Amme Hukukumuzun Ana Hatları, s. 149.

anayasa yapma tekniklerini anlatmak kanaatimizce konunun daha rahat anlaşılmasını sağlayacaktır.

Bu bağlamda kurucu iktidar, anayasayı yapan veya değiştiren iktidardır¹⁶⁸. Tanımdan da görüldüğü üzere kurucu iktidar kendisini iki şekilde gösterir:

- 1) Anayasa yapma şeklinde
- 2) Mevcut anayasayı değiştirme şeklinde

Her ne kadar hem anayasayı yapan iktidara hem de mevcut olan anayasayı değiştiren iktidara kurucu iktidar adı verilse de bu iktidarlar özellikleri bakımından birbirlerinden tamamen farklıdır. Bu yüzden anayasa doktrininde asli kurucu iktidar- tali kurucu iktidar ayrımına gidilerek anayasayı baştan/sıfırdan yapan kurucu iktidara asli kurucu iktidar¹⁶⁹, mevcut anayasayı anayasanın öngördüğü şekilde değiştiren kurucu iktidara da tali kurucu iktidar denilmiştir¹⁷⁰.

Konumuz olan Kanuni Esasi daha önceden var olmayıp ilk kez yürürlüğe giren bir anayasa olduğundan, incelememizi asli kurucu iktidar ekseninde yapmamız gerekmektedir. Bu çerçevede asli kurucu iktidar iki şekilde anayasa yapar: Ya monarşik usuller ile ya da demokratik usuller ile. Monarşik usuller kendi içerisinde ferman ve misak şeklinde, demokratik usuller de kendi içerisinde kurucu meclis ve kurucu referandum şeklinde ayrılmaktadır. Bu usullere kısaca değinirsek ferman, anayasanın bir ferman/ tek yönlü irade ile hükümdar tarafından halka bir ihsan, hediye olarak verilmesidir¹⁷¹. Misak, monark ile karşısında bulunan iradenin -ki bu irade halkı temsil kabiliyetine haiz herhangi bir organ olabilir- aralarında yapmış oldukları misak (anlaşma) neticesinde anayasa yapılmasıdır¹⁷². Kurucu meclis, anayasanın halkın temsilcilerinden oluşan bir meclis

¹⁶⁸ TEZİÇ, s. 177; GÖZLER, Genel Esasları, s. 103.

¹⁶⁹ TEZİÇ, s. 178; GÖZLER, Genel Esaslar, s. 103.

¹⁷⁰ TEZİÇ, s. 191; GÖZLER, Genel Esaslar, s. 103.

¹⁷¹ TEZİÇ, s. 180; GÖZLER, Genel Esaslar, s. 107.

¹⁷² TEZİÇ, s. 180; GÖZLER, Genel Esaslar, s. 108.

tarafından hazırlanmasıdır¹⁷³. Ve son olarak, kurucu referandum ise kurucu meclisçe hazırlanmış olan anayasanın halkın onayına sunulmasıdır¹⁷⁴.

Anlatılanlar ışığında Kanuni Esasi'nin ilan sürecine baktığımızda, Kanuni Esasi'nin monarşik anayasa yapma usullerinden olan ferman biçiminde yapılmış olduğunu görüyoruz. Yani padişah II. Abdülhamit, tek yanlı iradesi ile kendi iktidarını bizzat kendisi kısıtlamış (*otolimitasyon*) ve anayasayı ilan etmiştir¹⁷⁵.

3.1.2. Anayasa Türü Açısından Kanuni Esasi

Tür, sözlükte çeşit, cins anlamına gelmektedir¹⁷⁶. Çeşit ise *Aynı türden olan şeylerin bazı özelliklerle ayrılan öbeklerinden her biri, tür, makule, nev* anlamlarına gelmektedir¹⁷⁷. Bu iki tanımını birlikte düşündüğümüzde anayasa türlerini, anayasaların birtakım özellik farklarına göre ayrılması şeklinde tanımlayabiliriz. Peki, bu özellik farklılıkları nelerdir? Artık klasikleşmiş olan tasnife göre anayasalar, yazılı-yazısız anayasalar ve katı-yumuşak anayasalar şeklinde ayrılmaktadır.

Yazılı anayasa, anayasal kuralların elle tutulur gözle görülür bir metin halinde olmasıdır. Diğer bir anlatımla, yazılı anayasalar anayasal kuralların resmi bir metinde yazılı olarak ifade edilmiştir¹⁷⁸. Buna mukabil yazısız anayasalarda ortada anayasal kuralları ihtiva

¹⁷³ **TEZİÇ**, s. 181; **GÖZLER**, Genel Esaslar, s. 111.

¹⁷⁴ **GÖZLER**, Genel Esaslar, s. 112. Teziç kurucu referandum usulünü antidemokratik olarak görüp bu usulde anayasanın kurucu meclis tarafından değil, iktidarı elinde bulunduranlar tarafından hazırlanarak anayasanın halka baskı ile kabul ettirildiğini söylemektedir. Yazar kurucu meclisçe hazırlanan anayasanın halkın onayına sunulmasını demokratik usuller içinde üçüncü bir yol olarak vermektedir. Bkz. **TEZİÇ**, s. 181.

¹⁷⁵ Tanör'e göre Kanuni Esasi biçimsel olarak ferman anayasasıdır ancak sosyolojik açıdan bir ihsan, lütuf değildir. Bkz. **TANÖR**, s. 134.

¹⁷⁶ **TDK**, Türkçe Sözlük, 11. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 2400.

¹⁷⁷ **TDK**, s. 523.

¹⁷⁸ **ATAY**, Ender Ethem, Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması Ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, Y. 2008, s. 515.

eden bir belge bulunmamaktadır¹⁷⁹. Sert-yumuşak anayasa ayırımına gelecek olursak da, sert anayasalar kanunlara göre daha zor bir usulle değiştirilebilen veya kısmen ya da tamamen değiştirilemeyen hükümler içeren anayasalardır¹⁸⁰. Diğer bir anlatımla, sert anayasalar kendilerini normal kanunlardan daha üstün tutan anayasalardır. Buna mukabil yumuşak anayasalar alelade bir kanun olup sıradan kanunlardan hiçbir üstünlüğü bulunmamaktadır¹⁸¹.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında Kanuni Esasi yürürlüğe giren yazılı bir metin olması nedeniyle yazılı bir anayasadır. Sertlik ve yumuşaklık zaviyesinden incelediğimizde de sert bir anayasadır. Bunu Kanuni Esasi'nin 64, 115 ve 116. maddelerinde görebiliriz. Şöyle ki, Kanuni Esasi'nin 64. maddesine göre; Kanunlar, Kanuni Esasi'nin hükümlerine aykırı olamaz¹⁸². 115. madde ise *Kanunu Esasinin bir maddesi bile hiçbir sebep ve bahane ile tatil veya icradan ıskat edilemez* demek suretiyle Kanuni Esasi'nin hükümlerinin bağlayıcı olduğunu hüküm altına almıştır. 116. maddede ise Kanuni Esasi'nin değiştirilme usulü diğer kanunlardan daha zor şartlara bağlanmıştır¹⁸³.

3.2. Kanuni Esasinin Bölümleri

Bu bölümde Kanuni Esasi'de yer alan on iki bölüm sırasıyla incelenecektir.

3.2.1. Memaliki Devleti Osmaniye (Osmanlı Devleti)

Kanuni Esasi'nin ilk bölümü olan Memaliki Devleti Osmaniye toplam yedi maddeden oluşmaktadır. 1, 2 ve 4. maddeler bugünkü literatürde temel ilkeler dediğimiz devletin

¹⁷⁹ “Yazısız anayasa olabilir mi?” tartışmaları için bkz. **GÖZLER**, Genel Esaslar, s. 54.

¹⁸⁰ **GÖZLER**, Genel Esaslar, s. 59; **TEZİÇ**, s. 192.

¹⁸¹ “Yumuşak anayasa olabilir mi?” tartışmaları için bkz. **GÖZLER**, Genel Esaslar, s. 59.

¹⁸² KE m. 64; *Heyeti Âyan Heyeti Mebusandan verilen kavanin ve muvazene lâyhalarını tetkik ile eğer bunlarda esasen umuru diniyeye ve zati padişahinin hukuku seniyesine ve hürriyete ve Kanunu Esasi ahkâmına ...halel verir bir şey görür ise... Heyeti Mebusana iade eder....*

¹⁸³ Bu konuya ileride “Anayasayı Değiştirme Usulü” başlığı altında değinilecektir.

genel esaslarına ilişkindir. 3, 5, 6 ve 7. maddeler ise padişaha ve mensup olduğu aileye ilişkindir.

Anlatım kolaylığı açısından bu bölümdeki düzenlemeleri maddeler şeklinde açıklamak yerine önce genel esaslara, daha sonra da diğer hükümlere ilişkin olanlar şeklinde açıklayacağız.

3.2.1.1. Kanuni esasinin genel esasları

Yukarıda zikrettiğimiz üzere Kanuni Esasi'nin ilk bölümünde devletin birtakım genel esasları hüküm altına alınmıştır. Ancak konuya geçmeden önce şu hususu belirtmemiz gerekmektedir: Kanuni Esasi'nin "Tebaa Devleti Osmaniye'nin Hukuku Umumiyesi" başlığını taşıyan ikinci bölümünde de devletin genel esaslarına ilişkin düzenlemelere gidilmiştir. Konu insicamının bozulmaması açısından İkinci Bölümde düzenlenen genel esaslar da bu başlık altında verilecektir.

a. Üniter devlet yapısı

Kanuni Esasi 1. maddesinde *Devleti Osmaniye. . . yekvücut olmakla hiçbir zamanda hiç bir sebeble tefrik kabul etmez* demek suretiyle devletin üniter yapıda olduğunu hüküm altına almıştır. Üniter devlet ise; ülke, millet ve egemenlik unsurlarında teklik gösteren devlet tipidir¹⁸⁴. Kanuni Esasi'nin ilan edilmesinin altında yatan sebeplere baktığımız vakit bu maddenin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu vurgu ayrılıkçı hareketlerin en yoğun yaşandığı bu dönemde devletin yaymaya çalıştığı tek bir vatan ve tek bir millet politikasının tezahürüdür aslında. Anayasanın bu ilke ile başlatılması bilinçli bir tercihtir.

Burada bir saptama yapmak istiyoruz: Kanuni Esasi'nin devlet tipini düzenleyen maddesi gayet açık olup hiçbir tartışmaya mahal vermeyecek şekilde düzenlenmiştir. Birçok ülke de tartışmadan kaçınmak ve kafa karışıklığı yaratmamak maksadıyla devlet tipini açık şekilde anayasasında düzenlemiştir. Örneğin Arnavutluk Anayasası'nın 2. maddesinde, Belarus Anayasası'nın 1. maddesinde ve Azerbaycan Anayasası'nın 7. maddesinde

¹⁸⁴ GÖZLER, Kemal, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 3. Baskı, Bursa, 2019, s. 143; TEZİÇ, s. 143 vd.

devletin üniter olduğu açıkça söylenmiştir. Yine Avusturya Anayasası'nın 2. maddesinde ve Belçika Anayasası'nın 1. maddesinde devletin federasyon olduğu belirtilmiştir. Fakat Kanuni Esasi sonrası Türk Anayasalarında aynı açıklık sağlanmamıştır. Evvela 1924 Anayasası'nda devlet tipine ilişkin hiçbir düzenlemeye yer verilmemiştir. 1961 Anayasası'nda ve şuan yürürlükte olan 1982 Anayasası'nda *Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür* hükmü ile ifade edilmiştir. Doktrindeki hâkim görüş bu ifadenin üniter devlete işaret ettiğini söylese de aksi görüşte olanlar da vardır. Örneğin Atar ve Erdoğan, devletin milleti ve ülkesiyle bölünmez oluşunun üniter devletlere has olmayıp federal devletler için de geçerli olduğunu söylemektedir¹⁸⁵. Benzer şekilde Özbudun da Anayasanın 3. maddesinin Türkiye'nin üniter yapıda olup federasyonun Anayasa yoluyla kapatıldığı şeklinde yorumlanmasının yanlış olduğunu ifade etmektedir¹⁸⁶. Kanaatimizce 1961 ve 1982 Anayasaları'ndaki düzenleme üniter devlete ilişkindir. Nitekim AYM de her iki Anayasa döneminde de aynı kanaatte olmuştur. Fakat tartışmalardan kaçınmak maksadı ile 1876 Anayasası'ndaki gibi açık bir düzenlemeye gitmek daha yerinde olurdu.

b. Başkent

Başkent devlet başkanının, yasama organının ve bakanlar kurulunun olağan olarak görev yaptıkları yer anlamına gelmektedir. Kısacası başkent, ülke idaresinin sağlandığı yerdir. Bu önemi dolayısıyla birçok ülke anayasasında başkente ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin 1982 Anayasası'nın 3. maddesinde, Azerbaycan Anayasası'nın 22. maddesinde, Andorra Anayasası'nın 2. maddesinde devlet başkentinin neresi olduğu belirtilmiştir. Bu

¹⁸⁵ **ATAR**, s. 68; **ERDOĞAN**, Mustafa, Türkiye'de Anayasalar Ve Siyaset, Liberte Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1999, s. 141, 142; Aynı yönde bkz. **ÇAM**, Mustafa, Anayasa Mahkemesi Kararlarında Siyasi Partilerin Devletin Ülkesi Ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğüne Aykırılık Sebebiyle Kapatılmasının İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 81.

¹⁸⁶ **ÖZBUDUN**, Ergun, TBB ve Ankara Barosu Uluslar Arası Sempozyum: Siyasi Partiler ve Demokrasi, 26-27 Mayıs 2005, "Siyasi Parti Kapatma Davalarında Türk Anayasa Mahkemesi ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Arasındaki Yaklaşım Farkı", Ankara, 2006, s. 64.

noktada Kanuni Esasi de 2. maddesinde *Devleti Osmaniyeinin payitahtı İstanbul şehridir...* demek suretiyle İstanbul’u başkent olarak kabul etmiş ayrıca *şehri mezkurun sair bilâdı osmaniyeinden ayrı olarak bir gûne imtiyaz ve muafiyeti yoktur* demek suretiyle de İstanbul’un başkent olmak dışında diğer Osmanlı şehirlerinden bir farkının ve ayrıcalığının olmadığını da ayrıca hüküm altına almıştır.

c. Monarşik devlet ilkesi

Kanuni Esasi de diğer tüm anayasalar gibi devlet şeklini bizzat belirlemiştir. Kanuni Esasi bu belirlemeyi açıkça “Osmanlı Devleti bir monarşidir” yahut da “Osmanlı Devleti bir imparatorluktur” şeklinde yapmamış olsa da 3 ve 4. maddelerinde devletin başında padişahın olduğu hüküm altına alınarak devlet şeklinin monarşi olduğu bariz bir şekilde görülmektedir¹⁸⁷. Monarşi ise devlet başkanlığı makamının irsen tayin edildiği devlet şeklidir¹⁸⁸.

d. İslam devleti ilkesi

İslam devletini kısaca *islamî yasalara dayalı devlet biçimi* şeklinde tanımlayabiliriz¹⁸⁹. “Devletlerin dini olur mu?” tartışmasını bir kenara bırakırsak birçok ülke anayasasında devletin resmi dininin olduğunu görmekteyiz. Hatta devlet isimlerinde bile devletin dini geçmektedir. Örneğin İran İslam Cumhuriyeti, Afganistan İslam Emirliği, Pakistan İslam Cumhuriyeti gibi. Kanuni Esasi de resmi devlet dinini düzenleme yoluna gitmiş ve 11. maddesinde *Devleti Osmaniyeinin dini dini islâmdır* demek suretiyle İslam dinini resmi din olarak kabul etmiştir¹⁹⁰. Fakat devlet adında resmi dinin kullanılması tercih

¹⁸⁷ 1876 Anayasası’nın getirmiş olduğu hükümet sistemi hakkında “I. MEŞRUTİYETİN HÜKÜMET SİSTEMLERİ İÇERİSİNDEKİ YERİ” başlığı altında daha ayrıntılı bilgiler verilecektir.

¹⁸⁸ GÖZLER, Genel Esaslar, s. 173.

¹⁸⁹ https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0slam_devleti E.T. 15/06/2022.

¹⁹⁰ Böylece Kanuni Esasi resmi devlet dininin düzenlendiği ilk Türk Anayasası olmuştur.

edilmeyerek (İran, Pakistan, Afganistan örneklerinin aksine) devletin adı eskiden olduğu gibi *Devleti Osmaniye* şeklinde zikredilmiştir¹⁹¹.

e. Hilafet makamı

Halife İslam Devletinin hükümdarı için kullanılan bir unvandır. Aslında terim olarak hilafet İslâm devletlerinde Hazreti Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. Halife de (çoğulu hulefâ, halâif) “*bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse*” demektir ve devlet başkanı için kullanılır¹⁹². Ancak zamanla İslam'ın geniş coğrafyalara yayılması ve İslam Devletleri arasındaki iktidar mücadeleleriyle birlikte her hükümdar kendisini meşru halife olarak görerek bu unvanı kullanmaya başlamıştır. Hatta “*Hakka riayetle adaleti yerine getiren ve şeriatı uygulayan sultanlar kendi ülkelerinde halife sıfatını kullanabilirler*” şeklinde dayanaklar dahi bulunmuştur¹⁹³. Osmanlı devleti padişahları da bu anlamda devletin güçlenmesiyle beraber I. Murat'dan (1362-1389) itibaren halife unvanını kullanmaya başlamışlardır¹⁹⁴.

Kanuni Esasi ile beraber hilafet makamı da anayasal boyut kazanarak bu makam Anayasanın 4. maddesinde *Zatı hazireti padişahi hasbel hilâfe dini islâmın hamisi...* denilerek padişaha verilmiştir. Hatta anayasanın 3. maddesinde *Saltanatı seniyei*

¹⁹¹ Resmi yazışmalarda veya uluslararası antlaşmalarda resmi devlet adı olarak Devleti Aliyye veya Türkiye isimlerinin de kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin 1920 yılında imzalanan Sevr Antlaşmasının orijinal Fransızca metninde Osmanlı tarafı Türkiye olarak geçmektedir. Antlaşmanın tıpkıbasımı için bkz. **BARDAKÇI**, Murat, *Yıkılış ve Kuruluş Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Belgeleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2018, s. 134 vd.

¹⁹² **AVCI**, Casim, Hilafet, TDV İslam Ansiklopedisi 17. Cilt, İstanbul, 1998, s. 539.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/hilafet> E.T. 15/06/2022.

¹⁹³ **ÖZCAN**, Azmi, Hilafet, TDV İslam Ansiklopedisi 17. Cilt, İstanbul, 1998, s. 546.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/hilafet> E.T. 15/06/2022.

¹⁹⁴ **ÖZCAN**, Hilafet, s. 546.

osmaniye hilâfeti kübrayı islâmiyeyi haiz olarak ... denilmek suretiyle halifelik Osmanlı saltanatının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir¹⁹⁵.

Burada son olarak bir hususa dikkat çekmek istiyoruz. Kanuni Esasi'nin 4. maddesinde ikili bir ayrıma gidildiğini görüyoruz. Buna göre padişah, İslam halifesi olarak tüm Müslümanların hamisi konumunda iken padişah olarak sadece kendi tebaasının hükümdarıdır. Yani Osmanlı Devleti padişahının yetki alanı hükümdar olarak kendi ülkesi (*Memaliki Mahrusai Şahane*) ile sınırlıyken halife sıfatıyla tüm dünyadaki Müslümanlar üzerinde söz sahibidir¹⁹⁶.

f. Resmi dil

Resmi işlemlerde kullanılması gereken dile resmi dil adı verilmektedir¹⁹⁷. Kanuni Esasi de 18. maddesinde *Tebaaı osmaniye nin ... devletin lisanı resmisi olan Türkçe 'yi bilmeleri şarttır* demek suretiyle devletin resmi dilini Türkçe olarak belirlemiştir. Böylece Kanuni Esasi resmi devlet dilinin düzenlendiği ilk Türk Anayasası olmuştur.

3.2.1.2. Padişah ve hanedana ilişkin düzenlemeler

Kanuni Esasi'nin birinci bölümünün 3, 5, 6 ve 7. maddelerinde padişaha ve mensup olduğu aileye yönelik birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Bunlar sırasıyla şunlardır:

- 1) Padişahlık Hakkı
- 2) Padişahın Hukuki Sorumluluğu
- 3) Hanedanın Mali Hakları

¹⁹⁵ 1 Kasım 1922'de TBMM tarafından çıkarılan 308 Sayılı Kararname ile bu ayrılmazlık son bularak saltanat ebediyen tarihe intikal etmiştir. Ancak hilafete dokunulmayarak bu makam Osmanlı Hanedanına bırakılmıştır. Halifeliğin aslında devlet hükümdarlığıyla ilgili bir husus olduğunu belirtmiştik. Bundan mütevellit halifeliğin de 308 Sayılı Kararname ile fiilen kalktığını söyleyebiliriz, ancak hukuken son bulması 3 Mart 1924'te çıkarılan 431 Sayılı Kanun ile olacaktır.

¹⁹⁶ TUNAYA, Türkiye'de... Gelişmeler, s. 10.

¹⁹⁷ YILMAZ, Ejder, Hukuk Sözlüğü, Doruk Yayınları, 1976, Ankara, s. 269.

4) Padişahın Asli Hakları

Şimdi ise bunlar sırasıyla incelenecektir.

a. Padişahlık hakkı

Osmanlı Devleti'nin monarşi olduğu yukarıda belirtilmişti. Padişahlık hakkı ise söz konusu monarkın devletin başına hangi usul ile geçtiğiyle ilgilidir. Bu cümleden Kanuni Esasi'nin 3. maddesine göre saltanat hakkı *Osmanlı sülalesinden en büyük erkek evlada aittir*¹⁹⁸. Bu hüküm aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde yaklaşık 300 yıldır tahta geçişte uygulanan Ekber ve Erşad Sisteminin anayasa tarafından da kabul ve tescil edilmesi anlamına gelmektedir.

Netice itibariyle padişahlık hakkı Osmanlı hanedanından en yaşlı erkeğe ait olup tahta geçişte civar sisteminin benimsendiğini görüyoruz¹⁹⁹.

b. Padişahın hukuki sorumluluğu

Kanuni Esasi'nin 5. maddesinde *Zatı hazreti Padişahinin nefsi hümayunu mukaddes ve gayri mesuldür* denilmek suretiyle padişah mutlak suretle sorumsuz olarak kabul edilmiştir. Maddede herhangi bir ayırimda bulunulmadığından dolayı bu sorumsuzluk hali hem görev hem de kişisel yaşantı ile ilgilidir. Yine maddede herhangi bir ayırım belirtilmediği için sorumsuzluğun kapsamına hem ceza hem de hukuk davaları girmektedir. İlaveten ileride değinileceğe üzere yasama organının padişahı görevden alma yetkisi de olmadığından padişah, siyasal anlamda da sorumsuzdur.

Burada şunu belirtelim ki meşrutî monarşiler aslında birer parlamenter sistemdir ve devlet başkanının belirli bir noktaya kadar sorumsuz olması parlamenter sistem yapısına uygundur. Ancak padişahın bu denli mutlak sorumsuzluğuna karşın aşağıda değinileceği

¹⁹⁸ KE m. 3; *Saltanatı seniyei osmaniye hilâfeti kübrayı islâmiyeyi haiz olarak sülalei âli Osmandan usulü kadimesi veçhile ekber evlada aittir.*

¹⁹⁹ Civar sistemi hakkında bilgi için bkz. **GÖZLER**, Genel Esaslar, s. 176.

üzere yetkilerinin oldukça geniş tutulmuş olması parlamenter sistem mantığından bir sapmadır²⁰⁰.

c. Hanedanın hakları

Kanuni Esasi'nin 6. maddesine göre *Osmanlı Hanedanı'nın hürriyet hakları, mal ve mülkleri ve yaşadıkları sürece alacakları tahsisatları halkın teminatı altındadır*²⁰¹.

d. Padişahın asli hakları

Kanuni Esasi'nin 7. maddesinde padişahın asli hakları (*hukuku mukaddesei padişahi*) sayılmıştır²⁰². Ayrıca belirtelim ki padişahın hakları sadece 7. maddede sayılanlara sınırlı olmayıp anayasanın başka maddelerinde de birtakım hak ve yükümlülükler düzenlenmiştir.

Kanuni Esasi'nin 7. maddesi uyarınca padişahın asli hakları şunlardır:

- 1) Hükümet üyelerini görevden almak ve yenilerini atamak
- 2) Rütbe ve makam vermek
- 3) Nişan vermek
- 4) İmtiyazlı eyaletleri imtiyaz durumlarına uygun olarak yönetmek
- 5) Para bastırmak

²⁰⁰ SOYSAL, s. 24.

²⁰¹ KE m. 6; *Sülalei âli osmanın hukuku hürriye ve emval ve emlâki zatiye ve madâmelhayat tahsisati maliyeleri tekafülü umumi tahdındadır*. Orijinal metindeki “tekafülü umumi” deyimini “genelin-herkesin kefilliği” manasına gelmektedir. Ancak kefillik, hukuk dilinde başka bir anlama geldiği için ve vuruculuğu da sağlamak maksadıyla “halkın teminatı” şeklinde çevirmeyi tercih ettik.

²⁰² Aslında mukaddes kelimesinin günümüz dilindeki karşılığı kutsaldır. Kutsal da sözlükte *güçlü bir dini saygı uyandıran veya uyandırması gereken, kutsi, mukaddes* anlamına gelmektedir. Bkz. TDK, s. 1546. Fakat 7. madde içerik olarak dini kutsiyet atfedilebilecek haklar içermemektedir. Bu yüzden yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için mukaddes kelimesinin karşılığı olarak asli kelimesini kullanmayı tercih ettik.

- 6) Hutbelerde ismini okutmak
- 7) Yabancı devletlerle antlaşma yapmak
- 8) Savaş veya barış ilan etmek
- 9) Kara ve deniz kuvvetlerinin komutanlığını yapmak ve askeri harekât emri verebilmek
- 10) Şeri hükümlerin ve kanunların uygulanmasını sağlamak ve idarenin işleriyle alakalı nizamnameleri tanzim etmek
- 11) Cezaları hafifletmek veya affetmek
- 12) Meclisi Umumi'yi tatil etmek ve tekrar göreve çağırabilmek
- 13) Gerekli olduğu zaman tekrar üyeleri seçilmek üzere Heyeti Mebusan'ı fesih etmek

3.2.2. Tebaai Devleti Osmaniyenin Hukuku Umumiyesi (Osmanlı Tebasının Temel Hak ve Hürriyetleri)

Kanuni Esasi'nin "Tebaa Devleti Osmaniyenin Hukuku Umumiyesi" başlığını taşıyan ikinci bölümünde temel hak ve hürriyetler düzenlenmiştir. Bu düzenleme yapılırken modern anayasalarda olduğu gibi temel hak ve hürriyetler bölümlere ayrılmadan tek başlık altında verilmiştir. Bundan dolayı temel hak ve hürriyetler anayasadaki madde sırasına göre verilecektir. Fakat burada bir husus daha belirtilmelidir: Kanuni Esasi temel hak ve hürriyetleri sadece bu başlık altında düzenlemeyip anayasanın "Mehakim" başlığını taşıyan 8. bölümünde de yargısal birtakım haklar düzenlemiştir. Daha önce uygulanan metot burada da uygulanarak konu bütünlüğünü bozmamak maksadıyla 8. bölümde düzenlenen temel hak ve hürriyetler de burada verilecektir.

Buna göre Kanuni Esasi'de şu temel hak ve hürriyetler düzenlenmiştir:

- 1) Vatandaşlık Hakkı (m. 8)
- 2) Kişi Hürriyeti (m. 9)
- 3) Kişi Güvenliği ve Cezada Kanunilik İlkesi (m. 10)
- 4) Din ve İbadet Hürriyeti (m. 11)
- 5) Basın Hürriyeti (m. 12)
- 6) Şirket Kurabilme Hakkı (m. 13)

- 7) Dilekçe Verme ve Şikâyet Hakkı (m. 14)
- 8) Eğitim Hürriyeti (m. 15-16)
- 9) Kanun Önünde Eşitlik İlkesi (m. 17)
- 10) Memur Olabilme Hakkı (m. 18-19)
- 11) Vergide Ölçülülük İlkesi (m. 20)
- 12) Mülkiyet Hakkı (m. 21)
- 13) Konut Dokunulmazlığı Hakkı (m. 22)
- 14) Kanuni Hâkim Güvencesi (m. 23)
- 15) Müsadere, Angarya ve Zorla Para Alma Yasağı (m. 24)
- 16) Vergide Kanunilik İlkesi (m. 25 ve m. 96)
- 17) İşkence ve Eziyet Yasağı (m. 26)
- 18) Savunma Hakkı (m. 83)
- 19) Makul Sürede Yargılanma ve Şikâyetten Vazgeçme Hakkı (m. 84)
- 20) Tabi Hâkim İlkesi (m. 89)

3.2.2.1. Kanuni esaside düzenlenmiş olan temel hak ve hürriyetler

a. Vatandaşlık hakkı

Kanuni Esasi'nin 8. maddesine göre, *Osmanlı Devletinin tabiiyetinde olan herkes hangi din ve mezhepten olur ise olsun istisnasız Osmanlı tabir olunur. Osmanlılık sıfatı kanunda belirlenen hallerde verilir ve alınır.* Görüldüğü üzere Kanuni Esasi vatandaşlık statüsünü herhangi bir din, mezhep, ırk veya benzeri bir gruba hasretmeyip tabiiyet esasını kabul etmiştir. Ve millet kavramını da devlete vatandaşlık bağı ile bağlılık olarak açıklamıştır. Bu düzenleme Tanzimat Fermanı'ndan buyana Osmanlı tebaasını Müslim-gayrimüslim

diye ayırmadan eşit bir statüde bir arada tutma çabalarının anayasal vücut olmuş halidir. Kısacası anayasal vatandaşlık anlayışının esas alındığını görüyoruz²⁰³.

Ayrıca vatandaşlık statüsüne anayasal bir koruma da sağlanarak keyfi olarak kişilerin vatandaşlıktan atılmasının da önü alınmıştır. Böylece bir kişi ancak kanunda sayılan hallerde vatandaşlıktan çıkarılabilecektir.

b. Kişi hürriyeti

Kanuni Esasi'nin 9. maddesine göre, *Osmanlıların tamamı şahsi hürriyetlere sahiptir. Ayrıca diğer kişilerin hürriyet haklarına tecavüz etmemekle de mükelleflerdir.*

Madde metnine baktığımızda "*Bir kişinin özgürlüğü başkasının özgürlüğünün başladığı yerde biter*" ilkesinin anayasal düzeyde kabul edildiğini görmekteyiz. Yani Kanuni Esasi kişilere sadece şahsi hürriyetler tanımakla kalmamış, bu hürriyetlerin sınırını da başka kişilerin hürriyetleri olarak belirlemiştir.

c. Kişi güvenliği ve cezada kanunilik ilkesi

Kanuni Esasi'nin 10. maddesine göre, *Kişi hürriyeti her türlü saldırıya karşıya dokunulmazdır. Hiç kimse şeriat ve kanunun tayin ettiği sebep ve haller dışında bir bahane ile cezalandırılmaz.*

d. Din ve ibadet hürriyeti

Kanuni Esasi'nin 11. maddesine göre, *Osmanlı Devletinin dini İslam dinidir. Bu esası kabul etmekle beraber halkın asayişini ve genel ahlakı ihlal etmemek kaydıyla Osmanlı ülkesinde bilinen bütün dinlerin serbestçe icra edilmesi ve muhtelif cemaatlere verilmiş olan mezhep imtiyazlarının eskiden olduğu gibi yerine getirilmesi devletin koruması altındadır.*

Yukarıda genel esaslar kısmında Osmanlı Devleti'nin resmi dininin İslam olduğunu söylemiştik. Fakat devletin resmi dini her ne kadar İslam olsa da anayasada İslam dinine

²⁰³ GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 47.

mensup olmayan kişilerin de inanç ve ibadet hürriyetini teminat altına alınmıştır. Ancak ibadet noktasında genel ahlakı ve asayışı etkilememe şartı koşulmuştur. Esasen bu şart 1982 Anayasası'nda da aynen mevcuttur.

e. Basın hürriyeti

Kanuni Esasi'nin 12. maddesine göre, *Basın kanun çerçevesinde serbesttir.*

Burada bir eleştiriyi dileye getirmek istiyoruz. Temel Hak ve Hürriyetlerin anayasa ile düzenlenmesinin amacı, anayasanın alelade bir kanun olmayıp getirmiş olduğu güvencenin daha güçlü olmasıdır. O kadar ki, yasama organı dahi anayasanın teminat altına almış olduğu güvenceye riayet etmek zorundadır. Zaten temel hak ve hürriyetler de anayasa ile güvence altına alınan haklar anlamına gelmekte olup kanun ile temel hak ve hürriyet ihdas edilemez²⁰⁴.

Ancak burada söz konusu hürriyetin anayasal özü belirlenmeden içeriğinin belirlenmesinin tamamen kanuna bırakılması, kanaatimizce temel hak ve hürriyetler mantığından sapma olmuştur.

f. Şirket kurabilme hakkı

Kanuni Esasi'nin 13. maddesine göre, *Osmanlı tebaasının nizam ve kanun çerçevesinde ticaret ve sanat ve ziraat ile ilgili her türlü şirketi kurmaya hakları vardır.*

g. Dilekçe verme ve şikâyet hakkı

Kanuni Esasi'nin 14. maddesine göre, Osmanlı tebaasından olan kişiler bireysel veya toplu olarak kendilerine veya genele yönelik kanuna veya nizamnamelere aykırı gördükleri hususlardan dolayı gerekli mercilere ve Meclisi Umumi'ye dilekçe verme hakkına sahiptirler. Ayrıca kişilerin memurların işlemlerinden dolayı da şikâyette bulunmaya hakları vardır.

²⁰⁴ GÖZLER, Kemal, İnsan Hakları Hukukuna Giriş, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 3. Baskı, Bursa, 2021, s. 69.

h. Eğitim hürriyeti

Kanuni Esasi'nin 15. maddesine göre, *Eğitim serbesttir. Ayrıca kanununa uymak şartıyla her Osmanlı genel veya özel ders verme hakkına sahiptir.* İlâveten Kanuni Esasi'nin 16. maddesine göre okullar devletin kontrolü altında olup, bu kontrol inanç hürriyetini gözetecek şekilde yerine getirilecektir.

Mithat Paşa'nın hazırlamış olduğu anayasa taslağında, Osmanlı Devleti'nde var olan her milletin kendi anadillerinde eğitim alabileceklerine ilişkin bir hüküm bulunmaktaydı. Taslaktaki bu hüküm, Mabeyn Müşiri Sait Paşa'nın dikkatini çekmiş ve Sait Paşa da padişah II. Abdülhamit'i bu noktada uyarmıştır. Bunun üzerine II. Abdülhamit, bu hükmün anayasada yer almasını engellemiştir²⁰⁵. Mithat Paşa'ya göndermiş olduğu mektubunda da böyle bir uygulamanın geleneklere aykırı olduğunu vurgulamıştır²⁰⁶.

i. Kanun önünde eşitlik ilkesi

Kanuni Esasi'nin 17. maddesine göre, *Osmanlıların tamamı kanun huzurunda dini ve mezhepsel haller istisna olmak üzere memleketin hakları ve görevleri konusunda eşittirler*²⁰⁷.

1. Memur olabilme hakkı

Kanuni Esasi memur olabilme hakkını tanımadan evvel 18. maddesinde memurluğa giriş için bir ön şart belirlemiştir. Buna göre *Osmanlı tebaasının devlet hizmetine girebilmesi için devletin resmi dili olan Türkçeyi bilmeleri şarttır.* Ancak bu şart sağlandıktan sonra kişi 19. madde kapsamında memuriyete başvurabilir. 19. madde ise Kanuni Esasi *Bütün*

²⁰⁵ ENGİN, Vahdettin, Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid, Yeditepe Yayınevi, 8. Baskı, İstanbul, 2021, s. 31.

²⁰⁶ DABOA Y..EE.. Dosya/Gömlek No: 71/26

²⁰⁷ KE m. 17; *Osmanlıların kâffesi huzuru kanunda ve ahvali diniye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve vezaiinde mütesavidir.*

tebaa devlet memurluklarından yeterlilik ve kabiliyetine uygun olanlara tayin olunurlar demek suretiyle devlet memurluğuna girişte yeterlilik ve kabiliyet şartlarını koymuştur.

19. maddede dikkat çeken bir diğer husus ise ‘‘bütün tebaa’’ ifadesinin kullanılmasıdır. Böylece gayrimüslim vatandaşlara da devlet memurluğuna giriş hakkı tanınmıştır. Bu durum aslında daha önce Islahat Fermanı ile tanınan hakkın anayasal olarak da teminat altına alınması demektir²⁰⁸.

Son olarak memurluk konusunda Kanuni Esasi’deki düzenlemeler bundan ibaret olmayıp anayasada memurlara ilişkin olarak ‘‘Memurin’’ adlı müstakil bir bölüm de bulunmaktadır.

j. Vergide ölçülülük ilkesi

Kanuni Esasi’nin 20. maddesine göre, *Vergi, özel nizamnamesine uygun olarak tüm tebaa arasından herkesin mali gücüne göre tarh ve tevzi olunur.*

Madde metninde vergi yükümlülüğü konusunda *mali güce göre vergilendirme ilkesinin* kabul edildiğini görüyoruz. Böylelikle ilk defa keyfi vergilendirmenin terk edilmesi anlayışı benimsenmiştir²⁰⁹.

k. Mülkiyet hakkı

Mülkiyet hakkı en önemli insan haklarından biri olup kişilerin hayatlarını haysiyetli ve güven içerisinde idame ettirebilmesini sağlama yolundaki en temel güvencelerdendir. Bu önemine binaen anayasayı yapan iktidar bu hakkı anayasal düzeyde korumayı ihmal etmemiştir. Bu bağlamda Kanuni Esasi’nin 21. maddesine göre, *Herkes tasarrufu altındaki mallarından emindir. Kamu yararı gerektirmedikçe ve kanununa uygun olarak değeri peşin verilmedikçe kimsenin mülkü kamulaştırılmaz.*

²⁰⁸ Aynı yönde bkz. **GÖZLER**, Türk Anayasa Hukuku, s. 47.

²⁰⁹ **ŞENYÜZ**, Doğan/**YÜCE**, Mehmet, **GERÇEK**, Adnan, Vergi Hukuku, Ekin Yayıncılık, 8. Baskı, Bursa, 2017, s. 20.

Görüldüğü üzere Kanuni Esasi sadece mülkiyet hakkı tanımakla kalmamış, bu hakkı devlete karşı da koruma altına almıştır. Buna göre, bir kimsenin mülkü ancak kamu yararı sebebiyle kamulaştırılabilir. Kaldı ki bu ihtimalde dahi mülkün değeri peşin olarak devletçe ödenmek zorundadır. Günümüzde de Kamulaştırma Kanunu'nda aynı güvencelerin olduğunu görmekteyiz. Sonuç olarak, idarenin keyfi sebeplerle kamulaştırma yapmasının önu 21. madde ile alınmıştır.

l. Konut dokunulmazlığı hakkı

Kanuni Esasi'nin 22. maddesine göre, *Osmanlı ülkesindeki herkesin konut ve arazisi tecavüzlere karşı dokunulmazdır. Kanundaki haller dışında bir sebeple hükümet hiç kimsenin konutuna ve arazisine zorla giremez.*

Yine madde metninde “herkes” ve “hiç kimse” denilmek suretiyle bu hak Osmanlı tebaasından olmayan yabancılara da tanınmıştır.

m. Kanuni hâkim güvencesi

Kanuni Esasi'nin 23. maddesine göre, *Hiç kimse, ilgili muhakeme usulü kanununun görevli kıldığı mahkeme dışındaki bir mahkemeye gitmeye zorlanamaz.*

n. Müsadere, angarya ve zorla para alma yasağı

Kanuni Esasi'nin 24. maddesine göre, *Müsadere, angarya ve cerime yasaktır. Fakat savaş zamanı usulüne göre tayin olunacak vergiler ve haller bunun dışındadır.*

Madde bu hakka kendisi istisna getirmiş ve savaş zamanı usulüne uygun olarak koyulan vergiler ve halleri muaf tutmuştur. Bu hüküm aslında bir sonraki maddede düzenlenen vergide kanunilik ilkesinin de istisnasını oluşturmaktadır. Bu yüzden maddenin yerinin anlam bütünlüğü açısından 25. maddeden sonra olması daha doğru olacaktır.

o. Vergide kanunilik ilkesi

Kanuni Esasi'nin 25. maddesine göre, *Bir kanuna dayanmadıkça hiç kimseden vergi, resim veya bir başka ad altında bir akçe bile alınamaz.* Nitekim Kanuni Esasi ilerleyen

bölümlerinde 96. maddede bu hususu *Tekâlifî Devletin hiçbir bir kanun ile tâyin olunmadıkça vaz ve tevzi ve istihsal olunamaz* demek suretiyle tekrardan vurgulamıştır.

Aynı konunun anayasanın iki ayrı maddesinde düzenlenmesi anayasayı yapanların bu konuya verdikleri önemi göstermektedir.

Yukarıda altını çizdiğimiz gibi bu maddelerin 24. madde ile birlikte değerlendirilmesi gereklidir.

ö. İşkence ve eziyet yasağı

Kanuni Esasi'nin 26. maddesine göre, *İşkence ve sair her türlü eziyet kesinlikle ve tamamen yasaktır.*

p. Savunma hakkı

Kanuni Esasi'nin 83. maddesine göre, *Herkes mahkeme huzurunda hakkını savunmak için gerekli olan meşru vasıtaları kullanabilir.*

Madde kişiye kendisini mahkeme huzurunda savunma hakkı tanımamasının yanı sıra savunma vasıtasının meşru olması gerektiğini de hüküm altına almıştır. Böylelikle kişiler hukuka aykırı şekilde elde ettikleri delilleri mahkeme huzurunda kullanamayacaktır.

r. Makul sürede yargılanma ve şikâyetten vazgeçme hakkı

Kanuni Esasi'nin 84. maddesine göre, *...(Mahkeme) bir davayı görmeye başladıktan sonra veya görülmesi için gereken soruşturmaya başladıktan sonra davayı erteleyemez, geciktiremez. Meğerki şikâyetçi şikâyetinden vazgeçmiş ola. Ancak hükümete ait olan cezaya ilişkin davalarda, dava hukuk düzenince yine görülür.*

Kanuni Esasi günümüzde çok sık şikâyet edilen makul sürede yargılanma hususunu düzenlemeyi ihmal etmemiş ve yargı yerlerine davaları ertelememe ve geciktirmeme ödevini yüklemiştir. Ayrıca re'sen kovuşturulan haller istisna olmak üzere kişilere şikâyetlerinden vazgeçme hakkını da tanımıştır.

s. Tabi hâkim ilkesi

Kanuni Esasi'nin 89. maddesine göre, *Her ne ad altında olursa olsun bazı kişileri yargılamak için mevcut olan mahkemeler dışında özel bir mahkeme veya hüküm verme yetkisine sahip bir komisyon kurulamaz. Fakat kanunda gösterilen usule uygun olarak mevla tayini ve tahkim yapılabilir.*

ş. Genel değerlendirme

Kanuni Esasi erken tarihine rağmen temel hak ve hürriyetler açısından günümüzden hiç de geri kalmayan hükümler içermektedir. Modern anayasalardan farklı olarak Kanuni Esasi'de yer almayan hakların büyük çoğunluğu döneminde henüz var olmayan sosyal devlet, işçi hakları gibi sosyal ve ekonomik haklardır²¹⁰. Bunun haricindeki haklar açısından oldukça modern bir muhtevaya sahip anayasadır²¹¹. Nitekim ileride değineceğimiz 1909 Değişikliklerinde bile temel hak ve hürriyetler açısından çok da büyük değişikliklere gidilme ihtiyacı hissedilmemiştir. Hatta yargısal haklar konusunda hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Hakeza Kanuni Esasi'nin birçok maddesi sonraki anayasalara da dayanak oluşturmuştur. Fakat hal böyle olmakla beraber temel hak ve hürriyetlerin sınırlarının belirlenmesi hususunun kanuna atıfta bulunularak yasama organına bırakılması anayasal teminatı zayıflatmaktadır. Kaldı ki ileride detayları verilecek olan padişahın kanun yapım aşamasındaki etkili rolü de nazara alındığında sakıncası daha iyi anlaşılacaktır²¹².

²¹⁰ Sosyal devlet ilkesi daha sonralar XX. yy da batı ülkelerinde ortaya çıkacaktır. ÖZBUDUN, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, 15. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014, s. 140.

²¹¹ Aynı yönde bkz. GÖZLER, s. 48.

²¹² Aynı yönde bkz. ABADAN, s. 23; TUNAYA, Türkiye'de... Gelişmeler, s. 13.

3.2.2.2. Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması ve padişahın sürgün yetkisi

a. Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması

Hak, hürriyet, insan hakkı, insan hürriyetleri, temel hak ve hürriyetler, anayasal haklar, kamu hakları gibi kavramlar sıklıkla birbirine karıştırılan ve birbirleri yerine kullanılan kavramlardır. Bu kavramların kendilerine has ayrımları ve tanımları bulunmakla beraber temelde tüm bu kavramlar aynı konu üzerinedir: Hürriyet, yani insanın serbest hareket edebilme iradesi²¹³ ve bunun sınırları. Bu cümleden anlaşıldığı üzere temel hak ve hürriyetler de kişilere serbest hareket etme yetkisi vermektedir. Fakat bu yetkilerin sınırsız olması, diğer bir anlatımla insanların tam bir serbestlik içerisinde dilediklerini yapabilmesi kargaşaya neden olacaktır. Bu yüzden anayasalar temel hak ve hürriyetleri düzenlerken paralel olarak nasıl sınırlandırılacaklarını da düzenlemektedir.

Kanuni Esasi'ye baktığımızda temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması ile ilgili derli toplu bir düzenleme yapılmadığını görüyoruz. Ancak Kanuni Esasi'nin genelinden temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması konusunda en temelde olağan ve olağanüstü dönemler ayırımına gidildiğini görüyoruz.

Kanuni Esasi'de olağan dönemlerde temel hak ve hürriyetlerin ne suretle sınırlandırılabilceği konusunda açık bir düzenleme yapılmamıştır. Örneğin *tebaanın hakları ancak kanun ile sınırlandırılabilir* şeklinde bir hükme yer verilmemiştir. Bunun yerine bazı temel hak ve hürriyetler açısından yasama organına kanunla sınırlama getirebilme imkânı tanınmıştır. Örneğin Kanuni Esasi'nin 21. maddesi kamulaştırma kanununa, 10. maddesi ceza içeren kanunlara, 22. madde ise kanundaki hallere atıfta bulunmuştur. Hatta Kanuni Esasi'nin 12. maddesinde basın hürriyetinin sınırlarının belirlenmesi tamamıyla kanuna bırakılmıştır.

Kanuni Esasi'nin bu şekilde genel sınırlama sebepleri belirtmeksizin veya ilgili maddede sınırlama sebeplerini göstermeden sınırlamanın hudutlarını tamamıyla kanun koyucuya bırakması kanaatimizce anayasal güvenceyi zedelemektedir. Buna bir de dönemi gereği Kanuni Esasi'nin yasama organının çıkaracağı kanunları denetleyecek bir anayasa yargısı

²¹³ GÖZLER, İnsan Hakları, s. 37.

öngörmediğini de nazara alırsak keyfiliğe kaçacak uygulamaların önünün alınması imkânının olmadığını görmekteyiz²¹⁴.

Burada son bir hususun altını çizmekte fayda var. Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması ile temel hak ve hürriyetlerin anayasal sınırları birbirine karıştırılmamalıdır. Kanuni Esasi bazı maddelerinde tanımış olduğu haklara bizzat sınırlar koymuştur. Örneğin, Kanuni Esasi'nin 18. maddesinde tanınan devlet hizmetine girme hakkı Türkçe bilmek, 19. maddede tanınan devlet memuriyetine girme hakkı ise kabiliyetine uygun olma şartı ile sınırlandırılmıştır. Anayasanın bu şekilde sınırlar koyması temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması olarak kabul edilemez. Çünkü bu hallerde temel hak ve hürriyete dışarıdan yapılan bir müdahale, kapsam daraltılması söz konusu değildir²¹⁵.

Kanuni Esasi'de iki tane de olağanüstü hal rejimi bulunmaktadır. Bunlardan ilki örfi idare (sıkıyönetim) olup Kanuni Esasi'nin 113. maddesinde düzenlenmiştir. Diğeri ise savaş halidir ve münhasıran bir maddede düzenlenmeyip çeşitli maddelerde atıfta bulunulmak suretiyle düzenlenmiştir.

Evvela savaş haline bakacak olursak savaş hali temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasında genel bir sınırlama sebebi olarak da düzenlenmemiştir. Sadece Kanuni Esasi'nin Müsadere, Angarya ve Zorla Para Alma Yasağını düzenleyen 24. maddesinde savaş haline atıfta bulunulmuştur. 24. maddede *Müsadere, angarya ve cerime yasaktır. Fakat savaş zamanı usulüne göre tayin olunacak vergiler ve haller*

²¹⁴ Kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal olarak denetlenmesi gerektiği fikri Kanuni Esasi'den çok daha önceye dayanmaktadır. Bu fikir ilk kez Amerika'da 1803 tarihli Marbury v. Madison davasında ortaya çıkmıştır. Söz konusu davanın hâkimi kendisini kanunların anayasal uygunluğunu denetlemek konusunda yetkili görmüş, daha sonra bu fikir Amerikan hukuk sisteminde yerini almıştır. Fakat Amerika'da bu konuya ilişkin özel görevli bir mahkeme yani Anayasa Mahkemesi kurulması ihtiyacı hissedilmemiştir. Anayasal uygunluk denetiminin özel olarak görevli kılınmış bir mahkeme tarafından yerine getirilmesi fikri ilk kez 9 Mart 1920'de Çekoslovakya'da hayata geçirilecektir. Bkz. DAĞ, Güray, Anayasa Yargısı Ve Çalışma Esasları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 7-9.

²¹⁵ GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 297.

bunun dışındadır demek suretiyle ana kural olan müsadere, angarya ve cerime yasağına savaş hali istisna olarak getirilmiştir.

Bunun dışında başkaca bir maddede savaş haline atıfta bulunulmamıştır.

Diğer olağanüstü hal rejimi olan örfi idare yani sıkıyönetim hali ise Kanuni Esasi'nin 113. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre ülkenin belirli bir bölgesinde ayaklanma olacağına dair emarelerin görülmesi halinde hükümete örfi idare ilan etme yetkisi tanınmıştır. Kanuni Esasi'de örfi idarenin ne olduğu şu şekilde ifade edilmiştir: *örfi idare kanunların ve nizamnamelerin geçici olarak durdurulmasından ibarettir*. Madde metninden de anlaşılacağı üzere örfi idare halinde kanunların ve nizamnamelerin uygulanması durdurulacaktır²¹⁶. Bu durmaya Kanuni Esasi'nin temel hak ve hürriyetlere ilişkin kısımlarının da dâhil olduğunu söyleyebiliriz. Aksi düşüncede örfi idare anlamını yitirmiş olurdu.

Örfi idarenin ilanı durumunda 113. madde uyarınca sıkıyönetim bölgesinin idaresi kendisine has yönetim şekli ile yapılacaktır.

Olağanüstü hallerde devletin vuku bulan tehlikeyi bertaraf edebilmesi için başvurabileceği iki sistem vardır: Bunlar Halin Gereklerine Göre Hazırlanmış Kanunlar Sistemi ve Önceden Tespit Ve Tayin Olunmuş Mevzuat Sistemi'dir. İlk sistemde devlet, olağanüstü halden önce yani normal zamanlarda böyle bir tehlikenin gerçekleşebileceği ihtimaline dayanarak mevzuat hazırlama yoluna gitmez. Bu sistemde devlet, olağanüstü hal gerçekleştiği vakit doğrudan halin gereklerine göre tedbirler alır ve gereken kanunları çıkarır. İkinci sistemde ise adından da anlaşılacağı üzere devlet, olağanüstü durum gerçekleşmeden önce sükûnetle üzerinde iyice tartışılıp düşünerek muhtemel tedbirlere yönelik mevzuatını hazırlar. Tehlike vuku bulduğunda ise tedbirleri derhal uygulamaya

²¹⁶ 24 Ramazan 1294 (M. 2 Ekim 1877) tarihli İdarei Örfiye Kararnamesi'nin 2. maddesinde de Kanuni Esasi'nin bu hükmüne dayanılarak *Örfi idarenin ilan olması ile birlikte Kanuni Esasi'nin ve sair kanunların ve nizamnamelerin iş bu İdarei Örfiye Kararnamesi'ne aykırı olan madde hükümleri Örfi İdare devam ettikçe geçici olarak tatil olunacaktır* hükmüne yer verilmiştir.

sokar²¹⁷. Kanuni Esasi'ye baktığımızda ise 113. maddesinde örfi idare tedbirine yer verildiği ve bu tedbirin içeriğinin özel düzenleme ile yapılacağı hükmü yer almaktadır. Nitekim Vükelayı Devlet tarafından çıkartılan 24 Ramazan 1294 tarihli İdarei Örfiye Kararnamesi ile konunun detayları düzenlenmiştir. Sonralar da gerek örfi idare kararnamesinde gerekse mevzuatın başka yerlerinde olağanüstü durumlara ilişkin tedbiri düzenlemelere gidilmiştir. Bu da Kanuni Esasi'nin Önceden Tespit Ve Tayin Olunmuş Mevzuat Sistemi'ni benimsediğini göstermektedir²¹⁸.

b. Padişahın sürgün yetkisi

Temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması başlığı altında değinmemiz gereken en önemli konu padişaha sürgün yetkisi veren Kanuni Esasi'nin 113. maddesidir. Kanuni Esasi'nin 113. maddesine göre padişah, yapılan kolluk tahkikatı sonucunda hükümetin emniyetini tehdit ettiği anlaşılan kişileri Osmanlı ülkesinden sürgün etmeye münhasıran yetkilidir²¹⁹. Böyle bir durumda sürgün edilen kişi için anayasanın tanımış olduğu tüm haklar ve güvenceler anlamını yitirecektir. Kaldı ki *yapılan kolluk tahkikatı sonucunda hükümetin emniyetini tehdit ettiği anlaşılan kişiler* ifadesi oldukça muğlak olup suiistimal

²¹⁷ ŞENSOY, Naci, Osmanlı İmparatorluğunun Sıkıyönetime Müteallik Mevzuatı Üzerinde Sentetik Bir Deneme, İÜHFİM, C. 13, S. 1, Y. 1947, s. 96, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1947.

²¹⁸ Kanuni Esasi'nin ileride ayrıntılarına değinilecek olan 36. maddesinde Vükelayı Devlet'e, devleti olağanüstü durumlardan kurtarmak için gereken tedbirleri alması için geçici kanun çıkarma yetkisi tanınmıştır. Böylece yürütme organı içerisinde bulunan halin gereklerini tespit ederek gereken hukuki düzenlemeleri yapacaktır. Bu yetki aslında Halin Gereklerine Göre Hazırlanmış Kanunlar Sistemi'nin kullandığı yöntemdir. Fakat gerek Kanuni Esasi'nin 113. maddesine gerekse mevzuattaki diğer düzenlemelere bakıldığında anayasanın ikinci sistemi benimsendiğini görüyoruz. Bkz. ŞENSOY, s. 97, 98.

²¹⁹ KE m. 113; ...*Hükümetin emniyetini ihlâl ettikleri idarei zabitanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit olanların memâliki mahrusai şaheneden ihraç ve teb'id etmek münhasran zatı hazireti padişahinin yedi iktidarındadır.*

edilmeye açıktır. Birçok anayasa hukukçusu da bu yetkiyi temel hak ve hürriyetleri orantısız bir şekilde kısıtlaması sebebiyle oldukça eleştirmiştir²²⁰.

Aslında maddenin geçmişine baktığımızda tasarlarda böyle bir yetki yer almamaktaydı. Bu hükmün anayasa metnine girmesi şöyle olmuştur; Kanuni Esasi'nin hazırlanış sürecinde bir takım anayasa karşıtları eylemlere başlamışlardır. Bunun üzerine Mithat Paşa, II. Abdülhamit'ten bu kişilerin yargılama yapılmaksızın derhal sürgüne gönderilmesini talep etmiştir. Ancak II. Abdülhamit göstericilerin öncelikle yargılanması gerektiğini söyleyerek bu isteği geri çevirmiştir. Bunun üzerine Mithat Paşa istifasını ileri sürerek bu kişilerin derhal sürgün edilmeleri konusunda diretmiştir. Hal böyle olunca Sultan Abdülhamit söz konusu kişilerin sürgün edilmesini kabul etmiş ancak karşılığında sürgüne gönderme yetkisinin anayasaya koyulmasını talep etmiştir. Böylelikle sürgün yetkisi Kanuni Esasi'ye 113. madde olarak eklenmiştir²²¹. İlginç olan Mithat Paşa tarafından hazırlanan anayasa taslağında *Hiç kimse kanunun tayin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile hapis ve nefyolunmaz (sürgün edilemez)* hükmü bulunmakta idi²²². Yani Mithat Paşa sürgün yetkisinin sakıncalarını önceden görmesine hatta hazırlamış olduğu anayasa tasarısına bu konuya ilişkin bir güvence maddesi eklemesine rağmen kendi çıkarı uğruna bundan vazgeçerek sürgün yetkisinin anayasa metnine girmesine sebep olmuştur. Engin'e göre; Mithat Paşa, II. Abdülhamit'e toy ve kolay kandırılabilir bir gözle bakıyor ve ileride kendisine muhalif olan kişileri aynı şekilde padişaha sürgün

²²⁰ Bkz. **TANÖR**, s. 133; **GÖZÜBÜYÜK**, s. 116; **ALDIKAÇTI**, s. 59, 60. Ortaylı ise padişahın sürgün yetkisinin meşruti rejimin amaç ve ruhuna uygun olmasa da anayasaya uygun olduğunu söylemektedir. Konuya pozitivist hukuk anlayışıyla baktığımızda bu fikir doğrudur. Bkz. **ORTAYLI**, II. Abdülhamit Döneminde Anayasal Rejim Sorunu, s. 56.

²²¹ Bkz. **ENGİN**, s. 31-32; **TUNAYA**, Türkiye'de... Gelişmeler, s. 6, 7; **GÜNGÖRDÜ**, s. 51; **GÜNEŞ**, Parlamento Tarihi, s. 66. Hatta Mithat Paşa sürgün yetkisinin anayasaya girmesine sebep olduğu için kendi yandaşları tarafından dahi oldukça eleştirilmiştir. Bkz. **AKŞİN**, Türkiye Tarihi, s. 155.

²²² **TUNAYA**, Türkiye'de... Gelişmeler, s. 47.

ettirebileceğini düşünüyordu. Fakat padişahın bu yetkiyi kullandığı ilk kişi Mithat Paşa olacaktır²²³.

3.2.3. Vükelayı Devlet (Bakanlar Kurulu)

Kanuni Esasi'nin Vükelayı Devlet başlığını taşıyan 3. bölümü yürütme organına ilişkin olup konu 27-38. maddeler arasında düzenlenmiştir. Ancak konuya geçmeden önce Kanuni Esasi'nin getirmiş olduğu hükümet sistemine kısaca değinmemiz gerekmektedir. Aslında ileride Kanuni Esasi'deki Hükümet Sistemi başlığı altında bu konu ayrıntılı olarak açıklanacaktır. Fakat bundan sonraki konuların daha kolay anlaşılması açısından burada kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Buna göre Kanuni Esasi'nin getirmiş olduğu hükümet sisteminde yasama ve yürütme organları birbirinden ayrılmış olup her iki organ da ikili yapıda düzenlenmiştir. Şöyle ki, yürütme organı padişah ve Vükelayı Devlet şeklinde ikiye ayrılmakta, yasama organı olan Meclisi Umumi ise Heyeti Mebusan ve Heyeti Ayan olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan Vükelayı Devlet, bugünkü Bakanlar Kuruluna tekabül etmektedir. Vükelayı Devlet, “vekillerden” yani bakanlardan oluşmaktadır. Fakat günümüz siyasi terminolojisinde vekil kelimesi milletvekili anlamına geldiğinden kavram kargaşası yaratmaması için vekil yerine bakan terimi kullanılacaktır.

Bu açıklamalar ışığında artık konunun incelenmesine geçebiliriz.

3.2.3.1. Vükelayı devletin oluşumu

Yürütmenin hükümet kanadı olan Vükelayı Devlet; sadrazam, şeyhülislam ve bakanlardan oluşmaktadır. Bu kişilerin atanma usulü Kanuni Esasi'nin 27. maddesinde düzenlenmiştir. Maddeye göre sayılan kişiler bizzat padişah tarafından atanırlar.

Kanuni Esasi parlamenter sistemlerden farklı olarak başbakanın devlet başkanınca seçilip bakanlar kurulu üyelerinin de başbakanca (bu durumda sadrazam oluyor) seçilerek oluşturulan kabinenin daha sonra parlamentodan güvenoyu alınması şeklinde bir usul ön

²²³ ENGİN, s. 32.

görmemiştir. Buna bağlı olarak hükümetin göreve başlarken yapacağı işleri gösterir bir hükümet programı hazırlamak şeklinde uygulaması da yoktur²²⁴. Sonuç olarak anayasa Vükelayı Devlet'in oluşumu görevini tamamıyla padişaha yani devlet başkanına bırakmıştır.

3.2.3.2. Vükelayı devletin toplanması

Kanuni Esasi'nin 28. maddesine göre Vükelayı Devlet günümüz bakanlar kurullarında olduğu gibi başbakanın yani sadrazamın riyasetinde toplanır. Toplantıda iç ve dış meseleler görüşülür ve kararlar alınır. Ancak alınan kararlardan padişahın onayına tabi olanlar ancak padişahın iradei seniyyesi (onayı) üzerine icra edilebilir. Sadrazamın iç ve dış siyasette padişahın sonraki en yetkili kişi olması sebebiyle diğer bakanlara nazaran eşitler arasında birinci (*primus inter pares*) konumundan ötededir²²⁵.

3.2.3.3. Bakanların yetileri

Kanuni Esasi'nin çeşitli bölümlerinde bakanlara birtakım yetkiler verilmiştir. Yeknesaklığı sağlamak amacıyla bu başlık altında sadece Kanuni Esasi'nin 4. bölümünde verilen yetkileri saymakla yetinip anayasaca tanınan diğer yetkiler ilgili konu anlatılırken verilecektir.

a. Kendi görev alanına giren konular bakımından yetkisi

Kanuni Esasi'nin 29. maddesine göre Vükelayı Devlet üyelerinden her biri kendi görev alanına giren konulardan re'sen hareket etmeye yetkili olduğu hususlarda harekete geçmeye ve gerekli işlemleri yapmaya yetkilidir. Ancak re'sen icraya yetkili olmadığı konularda durumu sadrazama bildirmek zorundadır. Sadrazam bu durumda öncelikle

²²⁴ Kanuni Esaside hüküm olmamasına rağmen ilk kez Kamil Paşa hükümet programı hazırlamıştır. Daha sonra bu gelenek halini almış ve Hüseyin Hilmi Paşa sadrazam olduktan sonra hükümet programını meclise sunmakla kalmayıp ayrıca meclisten güvenoyu da istemiştir. GÜNEŞ, İhsan Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012, s. 30, 35.

²²⁵ ABADAN, s. 24.

konunun Vükelayı Devlette müzakereye ihtiyaç duyulan konulardan biri olup olmadığını tespit edecektir. Hangi konuların müzakereye muhtaç olduğu Kanuni Esasi'de belirtilmeyip özel düzenleme ile tespit edileceği hüküm altına almıştır (KE m. 29). Şayet sadrazama bildirilen konu müzakere gerektirmiyor ise bu durumda sadrazam o konuda kendisi gerekli işlemleri yapabileceği gibi konuyu padişaha da taşıyabilir. Eğer konu müzakereyi gerektiriyor ise bu durumda konuyu Vükelayı Devlete arz eder. Ancak bu durumda Vükelayı Devlet karar almaya yetkili olmayıp son söz padişahındır. Bu durumda meselenin halli padişah tarafından verilecek iradei seniyyeye uygun olarak yapılmak zorundadır.

b. Yasama çalışmalarına katılma yetkisi

Kanuni Esasi'nin 37. maddesine göre Vükelayı Devlet üyeleri hem Heyeti Mebusan'ın hem de Heyeti Ayan'ın çalışmalarına isterse bizzat katılma isterse de emrindeki bir memuru temsilen gönderme hakkına sahiptir. İlaveten mecliste söz alma konusunda meclis üyelerine göre önceliği bulunmaktadır.

c. Kanunu muvakkat çıkarma yetkisi

Hemen her hukuk sisteminde olduğu gibi Kanuni Esasi'nin getirmiş olduğu anayasal sistem de olağanüstü hallerde yürütme organına fevkalade yetkiler kullanabilme hakkı tanımıştır. Vükelayı Devlet'e anayasa tarafından verilen fevkalade yetki ise Kanunu Muvakkat çıkarma yetkisidir.

Konu Kanuni Esasi'nin 36. maddesinde şöyle düzenlenmiştir; *Meclisi Umumi'nin toplanmış olmadığı zamanlarda devleti bir tehlikeden veya genel asayişini bozabilecek bir durumdan korumak için bir zaruret hâsıl olursa ve tanzim edilmesi gereken kanunun müzakeresi için meclisin çağırılması ve toplanması için vakit de yoksa Kanuni Esasi'ye aykırı olmamak şartıyla Heyeti Vükela tarafından verilen kararlar, meclis toplanıp bu*

*konuda karar verilmeye dek padişahça verilecek onay üzerine geçici olarak kanun hüküm ve kuvvetindedir*²²⁶.

Kanuni Esasi'nin 36. maddesindeki düzenleme uzun ve karışık olup tanınan yetkinin kullanılması birtakım şartlara bağlanmıştır. Bu şartları şekli ve maddi şartlar olarak ikiye ayırabiliriz.

Maddede düzenlenen şekli şartlar şunlardır:

- 1) Meclisi Umumi görevi başında olmamalıdır
- 2) Genel asayiş bozacak veya devleti tehlikeli bir hale sokacak durum olmalıdır
- 3) Durumun bertaraf edilebilmesi için kanun çıkarma zarureti olmalıdır
- 4) Meclisin toplantıya çağırılması için vakit olmamalı yani aciliyet kesbeden bir durum olmalıdır
- 5) Verilen karar padişah tarafından tasdik edilmelidir

Maddede düzenlenen maddi şartlar ise şunlardır:

- 1) Muvakkat Kanun Kanuni Esasi hükümlerine aykırı olmamalıdır

Şekli şartlara göz atacak olursak görüldüğü üzere Vükelayı Devlet'in kendisine tanınan bu yetkiyi kullanabilmesi için her şeyden evvel yasama organının görevi başında olmaması gereklidir. Kanaatimizce bu hüküm maddenin amacına uygun değildir. Şöyle ki, olağanüstü hal içerisinde olan bir ülkede tabii olarak tedbirlerin bir an önce alınması arzu edilir. Yasama organının görevi başında olduğu bir ihtimalde Vükelayı Devlet, kanunu muvakkat çıkarma yetkisine sahip olamayacaktır. Böylece gerekli kanunları çıkarma görevi münhasıran yasama organında olacaktır. Fakat Kanuni Esasi'nin yasama organı ikili yapıda olup çalışma usulü itibarıyla de hızlı şekilde karar alabilme imkânına

²²⁶ KE m. 36; *Meclisi Umumi mün'akit olmadığı zamanlarda devleti bir muhataradan veyahut emniyeti umumiyeyi halelden vikaye için bir zarureti mübreme zuhur ettiği ve bu bapta vaz'ına lüzum görünecek kanunun müzakeresi için meclisin celp ve cem'ine vakit müsait olmadığı halde Kanunu Esasi ahkâmına mugayir olmamak üzere heyeti vükelâ tarafından verilen kararlar Heyeti Mebusanın içtimaile verilecek karara kadar ba iradei seniye, muvakkaten kanun hüküm ve kuvvetindedir.*

sahip değildir. Bu durumda alınması gereken tedbirler için geç kalınabilir. Yani meclisin çalışır olduğu durumlarda dahi olağanüstü bir hal söz konusu ise Vükelayı Devlet'in muvakkat kanun çıkarabiliyor olması gerekir. Altını çizelim ki burada arzu edilen şey yürütme organının süregelen bir şekilde muvakkat kanun çıkarabilmesi değildir. Ülkenin fevkalade bir hal içerisinde olmadığı ve meclisin de çalışır vaziyette bulunduğu dönemlerde kanun çıkarma yetkisi haliyle münhasıran yasama organında olmalıdır. Fakat olağanüstü dönemlerde hızlı karar almaya ihtiyaç duyulduğundan meclis çalışır halde dahi olsa yürütme organı içerisinde bulunulan duruma ilişkin olarak muvakkat kanun çıkarma imkânına sahip olabilmelidir. İlginçtir, Osmanlı Devleti pek çok olağanüstü duruma düşmesine rağmen kurucu iktidar bu maddede bir değişikliğe gitme ihtiyacı hissetmemiş, sadece 1909 yılında yapılan değişiklikle maddeye çıkarılan geçici kanunun meclisin ilk toplantısında Heyeti Mebusan'a tevdi olunması şartı getirilmiştir.

Kanuni Esasi'nin öngörmüş olduğu maddi şarta baktığımızda yine maddenin amacına uygun olmayan bir düzenleme yapıldığını görmekteyiz. Ülke olağanüstü durumdayken durumun anayasa hükümlerine riayet edilerek bertaraf edilmeye çalışılması kanaatimizce devleti karar almada güçlüğü sokacaktır. Fakat bu maddeyi 113. madde ile birlikte düşünersek en azından belirli bölgelerde örfi idare ilan etmek suretiyle Kanuni Esasi hükümlerine aykırı tedbirler alınabilir. Ancak buna rağmen bile 113. madde ancak belirli durumlarda ve bölgesel olarak uygulanabilir olduğundan 36. maddedeki eksikliği gidermeye yeterli değildir.

Kanuni Esasi'nin 36. maddesine göre meclis toplandıktan sonra aynı konuda kendisi düzenlemede bulunduğu an Vükelayı Devletçe verilen kararlar kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Yani çıkarılan kanunun süresi olağanüstü halin sona ermesi ile dolmayıp meclis bu konuda karar alıncaya kadar yürürlükte kalacaktır.

Kanuni Esasi'nin 36. maddesindeki düzenlemeye baktığımız zaman, tanınan yetkinin 1982 Anayasası'nın 16 Nisan 2017 referandumundan önceki halinde bulunan OHAL KHK'larına benzediğini söyleyebiliriz. Ama içerik olarak normal dönem KHK'larına benzemektedir. Çünkü Vükelayı Devlet'in çıkaracağı bu geçici kanun Kanuni Esasi'nin hükümlerine aykırılık teşkil etmemelidir. Örneğin temel hak ve hürriyetleri sınırlayıcı bir geçici kanun çıkartılamayacaktır.

Son olarak tarihe baktığımızda 36. maddenin amacı dışında kullanıldığını görmekteyiz. Şöyle ki, meclisin otuz sene kadar kapalı olduğu dönemde maddenin Vükelayı Devletçe ülkenin fevkalade dönemlerden geçmediği zamanlarda ve her konuda geçici kanun çıkarılması suretiyle kullanıldığını görüyoruz. 1879 tarihli Usuli Muhakemei Hukukiye Kanunu Muvakkati buna bir örnektir.

3.2.3.4. Vükelayı devletin sorumluluğu

Kanuni Esasi'nin getirmiş olduğu sistem meşruti monarşi olup, meşruti monarşilerdeki padişah başkanmış gibi düşünülerek sistem de başkanlık sistemi olarak nitelendirilemez²²⁷. Meşruti monarşiler birer parlamenter sistemdir. Parlamenter sistemlerin tipik özelliği de yürütmenin iki başlı olup bunlardan birinin siyaseten sorumsuz diğerinin ise karşı imza kuralı gereği siyaseten sorumlu olmasıdır²²⁸. Fakat Kanuni Esasi'ye baktığımız zaman hem karşı imza kuralı şeklinde bir usul öngörülmemiş hem de hükümetin (Vükelayı Devlet'in) meclisten güvenoyu alması veya gensoru ile hükümetin düşürülebilmesi imkânlarına yer verilmemiştir²²⁹. Yani bir bütün olarak Vükelayı Devlet yasama organına karşı sorumsuzdur çünkü yasamanın hükümeti düşürebilecek bir enstrümanı (gensoru verme imkânı) bulunmamaktadır²³⁰. Buna mukabil Vükelayı Devlet'in padişaha karşı siyaseten sorumlu olduğunu görmekteyiz ve bu sorumluluk tamdır. Çünkü padişah, Vükelayı Devlet üyelerini bu bağlamda sadrazamı istediği zaman görevden alma yetkisine sahiptir ve bu Kanuni Esasi'nin 7. maddesinde

²²⁷ **GÖZLER**, Kemal, Elveda Anayasa: 16 Nisan 2017'de Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Hakkında Eleştiriler, 3. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2017, s. 157.

²²⁸ Vükelayı Devlet tüzel kişi olduğundan cezai sorumluluğunun olması mümkün değildir. Cezai sorumluluk ancak Vükelayı Devleti oluşturan bakanlar açısından söz konusu olabilir.

²²⁹ I. Meşrutiyet Dönemindeki hükümet sisteminin niteliği "I. MEŞRUTİYETİN HÜKÜMET SİSTEMLERİ İÇERİSİNDEKİ YERİ" başlığı altında detaylı incelenmiştir.

²³⁰ Meclise gensoru verebilme hakkı 1909 Değişiklikleri ile tanınacaktır. Ancak Kanuni Esasi'de ve meclis iç tüzüğünde henüz hüküm olmamasına rağmen 13 Şubat 1909'da mecliste Kamil Paşa hakkında güvensizlik oylaması yapılmış ve hükümet meclisten güvenoyu alamamıştır. Bunun üzerine Kamil Paşa istifasını vermiştir. Böylece hükümet düşmüştür.

padişahın asli hakları arasında sayılmıştır. Sadrazamın görevinden alınması durumunda ise hükümet düşmüş olacaktır. Aslında Kanuni Esasi'nin 30. maddesinde Vükelayı Devlet'in vazifesi dâhilindeki işlerden sorumlu olduğu hükmüne yer verilmiştir. Ama bu hüküm sadece padişah açısından anlam ifade etmektedir²³¹.

Sonuç olarak Vükelayı Devlet'in siyaseten sadece padişaha karşı sorumlu olduğunu söyleyebiliriz²³².

3.2.3.5. Bakanların sorumluluğu

Kanuni Esasi Vükelayı Devleti oluşturan bakanların bireysel olarak sorumluluğuna yer verip bu sorumluluğu görevine dâhil olan işler açısından ve görev alanına girmeyen işler açısından ikiye ayırmıştır.

a. Bakanların görevleri dâhilindeki işlerden sorumluluğu

Kanuni Esasi bakanların görevleri dâhilindeki işlerden meclise karşı siyaseten ve cezai olarak sorumlu olmalarını öngörmüş ve denetlemeye yönelik iki imkân tanımıştır. Bunlardan ilki “Şikâyet” (m. 31-34), ikincisi ise “İstizah” usulüdür (m. 38). Bunlardan ilki cezai denetime ikincisi ise siyasi denetime ilişkindir.

Tekrar altını çizelim ki bu iki usul sadece Vükelayı Devlet üyelerinin denetlenmesine ilişkindir. Çünkü padişah hukuken, cezaen ve siyaseten sorumsuzdur.

Bakanların cezai sorumluluğuna ilişkin kısım Kanuni Esasi'nin 31 ile 34. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Buna göre mebuslardan biri veya birkaçı Heyeti Mebusan'ın vazifesi dâhilindeki konulardan birine ilişkin olarak Vükelayı Devlet üyelerinden herhangi birinin sorumlu olduğuna dair şikâyette bulunabilir. Böyle bir durumda önce

²³¹ Aynı yönde bkz. **TÜLEN**, Hikmet, Türk Anayasa Hukukunda Bakanların Cezai Sorumluluğu Ve Meclis Soruşturması, Mimoza Yayınları, Konya, 1999, s. 65.

²³² Aynı yönde bkz. **TUNAYA**, Türkiye'de... Gelişmeler, s. 11; **CİN/ AKYILMAZ**, s. 552; **ORTAYLI**, II. Abdülhamit Döneminde, s. 56.

meclis iç tüzüğü gereğince şikâyet Heyeti Mebusan reisine gönderilir. Akabinde reis de bu şikâyeti üç gün içinde ilgili şubeye gönderir ve şubede soruşturma açılmasına gerek olup olmadığı oylanır. Yapılan oylamada oy çokluğu ile soruşturma açılmasına karar verilir ise bir kararname tanzim edilir ve bu kararname Heyeti Mebusan'da okunur. Bunun üzerine hakkında şikâyette bulunulan kişinin bizzat veya temsilcisi aracılığıyla gelip savunma yapması istenir. Yapılan savunma neticesinde Heyeti Mebusan üye tam sayısının üçte ikisi ile konunun Divanı Âli'ye taşınmasına karar verir ise bu durum hemen sadarete (sadrızamlığa) bildirilir. Sadaret de bunu padişaha bildirir. Padişah da bakanın yargılanmasına yönelik iradei seniyye yani onay verir ise üye yargılanması yapılmak üzere Divanı Âli'ye sevk edilir.

Yapılacak yargılamada muhakeme usulü Kanuni Esasi'nin 32. maddesine göre genel hükümlere tabi olmayıp özel kanuna göre yapılacaktır. Şayet yargılama neticesinde bakan Divanı Âli tarafından suçlu bulunursa Kanuni Esasi'nin 34. maddesi uyarınca bu suçlamadan beraat edinceye kadar bakanlığı düşer²³³.

Görüldüğü üzere şikâyet usulü bugünkü meclis soruşturmalarına oldukça benzemektedir. Fakat bununla beraber birkaç önemli farklılık da arz etmektedir. Öncelikle şikâyet usulünün başlatılması çok kolaydır. Tek bir mebus dahi bu denetleme mekanizmasını işletmeye başlayabilir. Yine soruşturma açılmasına karar verilmesi için nitelikli bir çoğunluk aranmayıp oy çokluğu yeterli görülmüştür. Lakin yapılan soruşturmanın nihayete erdirilebilmesi yani ilgili bakanın mahkemeye sevk edilmesinin önüne ciddi bir engel konulmuştur. O da padişahın mahkemeye sevke onay vermesidir. Bizzat padişah tarafından göreve getirilen kişiye padişahın yargılama izni vermesi çok olası görülmemektedir. Bu yüzden şikâyet yolunun pratikte işletilmesi oldukça güç bir denetleme yolu olduğunu söyleyebiliriz.

Kanuni Esasi'nin 38. maddesine göre Heyeti Mebusan, üye çoğunluğu ile vereceği karar ile Vükelayı Devlet üyelerinden birisinin meclise gelerek üzerinde ihtilaf olan bir konuda açıklama yapmasını (istizah etmesini) isteyebilir. Bakan kendisi gelebileceği gibi emrindeki bir memurunu da temsilen gönderip onun vasıtası ile cevap verebilir. Ayrıca

²³³ TÜLEN, s. 66.

bakan o konudaki sorumluluğu üstüne almak şartı ile cevap vermeyi de belli bir süre için erteleyebilir. Fakat 38. madde erteleme konusunda herhangi bir süre sınırı öngörmemektedir. Buradan bakanın herhangi bir sınırlamaya tabi olmaksızın istediği kadar cevap vermekten imtina edebileceği sonucu çıkmaktadır²³⁴.

İçerik açısından baktığımız zaman istizah cezai bir denetleme olmayıp bakanın siyaseten yaptığı işler açısından denetlenmesi imkânı vermektedir. Ancak yasama organı yapmış olduğu bu denetimi müeyyidelendirebilecek hukuki imkânlarla sahip olmadığından bu usul çok zayıf bir denetleme yöntemi olup sadece bakan üzerinde manevi baskı aracı olarak kullanılabilir. Kaldı ki bakan kendisine yöneltilen soruya cevap dahi vermeme hakkına sahiptir.

b. Bakanların görevleri dışındaki işlerden sorumluluğu

Bakanların görevleri dışındaki işlerden sorumluluğu tam olup bu konu Kanuni Esasi'nin 33. maddesinde şöyle ifade edilmektedir: *Görevleri dışında sırf şahıslarına ait her çeşit davada bakanların diğer Osmanlı fertlerinden asla farkı yoktur. Bu hallerde yargılama tabi olduğu mahkemede yapılır.*

Madde metninde de görüldüğü üzere bakanların görevleri dışındaki sorumlulukları genel hükümlere tabi olup yargılama genel mahkemelerde görülecektir. Ayrıca madde "her çeşit dava" demek suretiyle ceza ve hukuk davaları açısından farklılık öngörmemiştir.

3.2.3.6. Vükelayı devlet ile heyeti mebusanın çatışması hali

Kanuni Esasi'nin 35. maddesine göre Vükelayı Devlet ile Heyeti Mebusan arasında herhangi bir husustan dolayı uyuşmazlık olması halinde hükümetin bu konudaki ısrarı Heyeti Mebusan tarafından iki kez oy çokluğu ile reddedilirse padişah Heyeti Mebusan'ı tekrar seçilmek üzere feshetme veya bakanları değiştirme hakkına sahiptir.

Burada amaç, yürütme ile yasama organı anlaşamadığı takdirde yasamayı feshedilme tehlikesi ile bakanları da azledilme tehlikesi ile karşı karşıya bırakarak uyum içerisinde

²³⁴ Aynı yönde bkz. **OKANDAN**, 7 Zilhicce 1293 Kanunu Esasisi, s. 12.

çalışmalarını sağlamaktır. Aslında böyle bir düzenlemeye yer verilmesine gerek dahi yoktu. Çünkü Kanuni Esasi'nin 7. maddesinde padişaha hem Vükelayı Devlet üyelerini azledebilme (keza sadrazamı da azlederek hükümeti düşürme) hem de Heyeti Mebusan'ı feshedebilme hakkı tanınmıştır. Fakat anayasayı yapanlar bu hususu ayrıca ve açıkça belirtmeyi tercih etmişlerdir. Bu düzenleme ayrıca rasyonelleştirilmiş parlamentarizmin²³⁵ de bir örneğidir.

3.2.4. Memurin (Memurlar)

Devlet hizmetinde çalışmak, Türk toplumunda her zaman çok önemli bir mevki olarak görülüp devlet memurlarına halk arasında hürmet gösterilir. Bu yüzden olacaktır ki Kanuni Esasi hem “Tebaa Devleti Osmaniyenin Hukuku Umumiyesi” başlığını taşıyan ikinci bölümünde memurlara ilişkin olarak genel hüküm niteliğinde düzenlemelere gitmiş hem de dördüncü bölümünde memurlara ilişkin başlı başına bir kısım ayırmıştır.

Bölüm üç maddeden oluşup oldukça kısadır. Ama hüküm altına aldığı konular bakımından soyut değil somut düzenlemeler olduğundan oldukça önemlidir.

3.2.4.1. Devlet memurlarının seçimi

Kanuni Esasi'nin 39. maddesine göre tüm memurlar usulüne uygun olarak ancak ehil oldukları ve hak ettikleri memuriyetlere seçilirler. Bu düzenleme aslında anayasanın 19. maddesindeki hükmün bir başka ifade edilmiş şeklidir.

3.2.4.2. Memurluk teminatı

Kanuni Esasi'nin 39. maddesinde usulüne uygun olarak göreve getirilmiş memurlara görevden alınma ve görev alanının değiştirilmesi teminatları getirilmiştir. 39. maddeye göre memurlar azil gerektirecek bir eylem gerçekleştirmedikçe veya kendileri istifa etmedikçe veyahut da devletçe zaruri bir hal görülmedikçe görevden alınamazlar ve görev

²³⁵ Hükümeti güçlendirmeye ve ona istikrar kazandırmaya yönelik içerisinde bir takım hukuki araçlar barındıran parlamenter sistem anlayışıdır. **KABOĞLU**, İbrahim, Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar), Legal Yayınevi, 13. Baskı, İstanbul, 2018, s. 142; **GÖZLER**, Genel Esaslar, s. 255.

yerleri de değiştirilemez. Özetlersek memurların görev teminatı esas olup istisnaları şunlardır:

- 1) Görevden alınmayı gerektirecek bir eylemde bulunmak
- 2) İstifa
- 3) Devletçe zaruri bir halin olması

Memurlara ilişkin cezai işlemler konusunda Memurini Dâhiliye Nizamnamesi gibi birtakım nizamnameler çıkarılmış olsa da memurlara ilişkin düzenlemeler genellikle bakanlıklar tarafından yayınlanan talimatnameler üzerinden yapılmıştır. Örneğin 1913 yılında Dâhiliye Vekâleti tarafından devlet dairelerine gönderilen talimatta *vazifesinde tembellik gösterdikleri ya da hükümetin maksadına muhalif ifade ve hareketler içerisinde buldukları, amirleri tarafından haber verilecek olan memurların hemen azledilecekleri bildirilmiştir*²³⁶.

3.2.4.3. Memurların özlük hakları

Kanuni Esasi'nin 39. maddesinin son cümlesi uyarınca iyi yönde davranışlar içerisinde bulunanlar ve devletçe zaruri bir sebepten dolayı içten çıkarılanlar özel düzenlemesine göre tayin olunacak ilerleyiş, emekli maaşı ve mâzuliyet maařına²³⁷ hak kazanacaktır.

3.2.4.4. Memurların görevleri dolayısıyla sorumluluğu

Kanuni Esasi'nin 40. maddesine göre memurlukların görevleri kendilerine mahsus düzenlemeler ile tayin edilecek olup her memur ancak kendi görev alanına giren içten dolayı sorumlu olacaktır.

²³⁶ **DABOA, DH., MTV, 60/31**, Hicri 13-07-1331 naklen; **YÜKSEL**, Ahmet, Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı Ve Uygulaması (18. -20. Yüzyıllar), OBAD, C. 16, S. 1, Y. 2014, s. 45.

²³⁷ Tanzimat'tan sonra, içten çıkarılan veya memûriyeti lağvedildiği için ağıkta kalan memurlara ağıkta kaldıkları sürece devlet tarafından ödenen maaş.

<http://lugatim.com/s/M%C3%82Z%C3%9BL%C4%B0YET> E.T. 15/06/2022.

3.2.4.5. Memurun amire itaati ve kanuna aykırı emir

a. Amire itaat

Kanuni Esasi 41. maddesinde *Memurun âmirine hürmet ve riayeti lâzımeden...* demek suretiyle memura amirine saygılı davranma ve dediklerini yerine getirme yükümlülüğü getirmiştir. Ancak bu yükümlülük maddenin devamında *itaati kanunun tayin ettiği daireye mahsustur* denilmek suretiyle memurun görev alanına giren konularla sınırlandırılmıştır. Örneğin gümrükte rüsumat memuru olarak çalışan bir memura amiri nafia (bayındırlık) işleri konusunda bir emir veremez. Bu düzenleme 40. maddedeki düzenlemenin devamı niteliğindedir. Başka bir deyişle memura sorumlu olmadığı bir konuda emir de verilemez. 41. madde hem memurlara görevlerini düzgün bir şekilde yerine getirebilme teminatı getirmiş hem de vatandaşa memurların işlemlerinden dolayı açacakları davalarda teminat getirmiştir. Şöyle ki, memur “Ben amirimin emrini yerine getirdim, sorumluluk ona aittir.” şeklinde bir savunma ile sorumluluktan kaçamayacaktır. Çünkü memur ancak görevi dâhilindeki işlerde amirine riayet etmekle yükümlüdür. Kaldı ki, aşağıda göreceğimiz üzere görevi dâhilindeki işlerde dahi verilen emir kanuna aykırı ise yine sorumluluktan kurtulamamaktadır.

b. Kanuna aykırı emir

Kanuni Esasi'nin 41. maddesinin son cümlesi uyarınca *...kanuna aykırı işlerde amire itaat sorumluluktan kurtulmaya yardımcı olamaz*. Anayasa herhangi bir ayırım öngörmemiş olduğundan bu hüküm hukuk, ceza ve idari davalar açısından geçerlidir.

41. madde ile hem memurlar üzerinde kanun dışı işlemler konusunda caydırıcılık sağlanmış hem de vatandaşlara açacakları davalarda haklarının yerine getirilmesi kolaylığı sağlanmıştır. Şayet bu hüküm olmasa idi mahkeme karşısında herkes amirine itaat ettiğinden bahisle sorumluluktan kurtulmaya çalışacak ve işler içinden çıkılmaz ve sorumlu kişi tespit edilemez bir hal alacak idi.

3.2.5. Meclisi Umumi (Millet Meclisi)

Kanuni Esasi'nin 5. bölümünde düzenlenen Meclisi Umumi devletin yasama organıdır. 42 ila 59. maddeler arasında düzenlenmiş olup anayasanın en uzun bölümünü

oluşturmaktadır. Madde incelemelerine geçmeden önce konunun rahat anlaşılması maksadı ile şu ön bilginin verilmesinde fayda vardır. Meclisi Umumi ikili yapıya haiz olup Heyeti Ayan ve Heyeti Mebusan'dan oluşmaktadır. Yani çift meclisli bir yapı söz konusudur. Anayasa daha sonra ilerleyen bölümlerinde bu iki heyet için ayrı bölümler açmış olsa da bu bölümdeki düzenlemeler her iki heyet için de geçerli genel nitelikli hükümlerdir.

3.2.5.1. Meclisi umuminin ikili yapısı

Kanuni Esasi'nin 42. maddesi uyarınca Osmanlı Devleti'nin yasama organı olan Meclisi Umumi, Heyeti Ayan ve Heyeti Mebusan'dan oluşmaktadır. 1961 Anayasası Dönemi haricinde çift meclisli yapının uygulandığı tek dönem 1876 Anayasası Dönemidir.

3.2.5.2. Meclisi umuminin çalışma dönemi ve çalışma koşulu

Kanuni Esasi'nin 43. maddesi uyarınca Meclisi Umumi'nin iki heyeti de her yılın kasım ayı başında padişahın iradeyi seniyyesi üzerine açılır ve mart ayı başında ise yine padişahın iradeyi seniyyesi üzerine kapanır. Ayrıca aynı madde uyarınca Meclisi Umumi'nin çalışabilmesi için her iki heyetin birden toplanmış, hazır şekilde olması gerekmektedir.

43. maddede dikkat çeken husus heyetlerin kendiliğinden toplanamayıp ve kendiliğinden kapanamayıp ancak padişahın buyruğu üzerine çalışabilmesidir. Diğer bir anlatımla yürütme organının yani padişahın onayı olmadan yasama organı çalışamayacaktır. Bu hüküm hiç şüphesiz kuvvetler ayrılığına tamamen aykırıdır. İleride değinileceği üzere bu aykırılık ancak 1909 yılında yapılan anayasa değişikliği ile giderilebilmiştir. Ayrıca anayasa bu kadarla da yetinmeyerek 44. maddesinde padişaha yukarıda zikredilen süreleri istediği vakit uzatıp kısaltma yetkisi de tanımıştır. Yani padişah lüzum gördüğü zaman Meclisi Umumi'nin çalışma dönemini vaktinden önce dahi sonlandırabilecektir.

3.2.5.3. Açılış nutku ve yemin töreni

Kanuni Esasi'nin 45. maddesine göre Meclisi Umumi'nin açılış günü Vükelayı Devlet, Heyeti Ayan ve Heyeti Mebusan üyeleri birlikte oldukları vakit resmi açılış töreni gerçekleştirilir. Bu törende padişahın, padişah yoksa padişaha vekâleten sadrazamın

huzurunda yıl içerisinde devletin iç ve dış siyaseti ile gelecek yıl alınması gereken tedbir ve teşebbüslere dair bir nutuk okunur.

Yine Kanuni Esasi'nin 46. maddesine göre, meclisin açılışında Meclisi Umumi'nin her iki heyetinin üyeleri görevlerine başlarken sadrazamın huzurunda padişaha ve vatanlarına sadık olacaklarına, Kanuni Esasi'ye bağlı kalacaklarına, kendilerine verilen görevleri layıkıyla yerine getirip aksi durumlardan kaçınacaklarına dair yemin ederler. Şayet heyet üyesi o gün mevcut değil ise yeminini mensup olduğu heyetin ilk toplantı gününde heyet reisi huzurunda eder.

3.2.5.4. Meclisi umumi üyelerine ilişkin hükümler

a. İki heyete birden üye olma yasağı

Meclisi Umumi'nin ikili yapıda olup Heyeti Ayan ve Heyeti Mebusan'dan oluştuğunu söylemiştik. Kanuni Esasi'nin 50. maddesi uyarınca bir kişi ancak bu heyetlerden birine üye olabilir. Yani iki heyette birden bulunma yasağı söz konusudur.

b. Oy hakkı

Kanuni Esasi'nin 49. maddesi uyarınca Meclisi Umumi üyelerinden her birinin oy hakkı olup bu hakkını bizzat kullanması gerekmektedir. Yani bir üye başka bir üyenin yerine vekâleten oy kullanamaz. Ayrıca madde Meclisi Umumi üyelerine oy kullanmaktan kaçınma hakkı da vermiştir. Şöyle ki, üyelerden her biri müzakerelerde görüşülen bir husus hakkında ret veya kabul yönünde oy kullanmak mecburiyetinde değildir. Başka bir anlatımla oy kullanma zorunluluğu bulunmamaktadır.

c. Kürsü muafiyeti

Kürsü muafiyeti veya diğer adıyla yasama sorumsuzluğu milletvekillerinin parlamentoda sarf etmiş oldukları sözler yahut da kullanmış oldukları oylar dolayısıyla sorumlu olmamaları anlamına gelmektedir²³⁸. Bu kurumun amacı milletvekillerinin görevlerini

²³⁸ GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 545.

icra ederken kendilerini güvende hissetmelerini sağlayarak korkmadan düşüncelerini açıklamalarını sağlamaktır. Bu yüzden yasama sorumsuzluğunun kamu yararından geldiğini söyleyebiliriz²³⁹. Yasama sorumsuzluğu ilk kez 1689 tarihli İngiliz Haklar Beyannamesinde yer almıştır²⁴⁰.

Kürsü muafiyetine ilişkin düzenleme Kanuni Esasi'nin 47. maddesinde yer almaktadır. Maddeye göre Meclisi Umumi üyeleri mecliste oy kullanırken yahut fikir beyan ederken hiçbir vaat ve talimat altında olmayıp tamamen özgürdürler. Ayrıca sarf ettikleri sözlerden ve kullandıkları oylardan dolayı da sorumlu tutulamazlar. Kısacası kürsü muafiyetine sahiptirler. Ayrıca maddede herhangi bir dönem sınırı olmadığından bu güvencenin meclis üyeliği görevi sona erdikten sonra da devam ettiğini söyleyebiliriz. Aksi takdirde sağlanması amaçlanan serbest hareket özgürlüğü gerçekleştirilememiş olurdu. İlaveten ileride değinilecek olan yasama dokunulmazlığından farklı olarak 47. maddenin sağlamış olduğu koruma mutlak olup hiçbir durumda ortadan kaldırılamaz.

Kanuni Esasi'nin 47. maddesi ayrıca kürsü muafiyetine bir de istisna getirmektedir. O da milletvekilinin meclis iç tüzüğüne aykırı hareketlerde bulunmuş olmasıdır. Bu durumda milletvekili meclis iç tüzüğüne göre muamele görür. Örneğin 1877 tarihli Heyeti Mebusan Nizamnameyi Dâhilîsi'nin 92. maddesine göre bir mebus başka bir mebusa hakarete bulunur veya tehdit eder ise hakkında kınama cezasına hükmolunur. Fakat bu istisnai hal meclis iç düzenine ilişkin olup meclis üyesi yine hukuken sorumlu tutulamaz.

d. Suçlu bulunma veya hüküm giyme sebebiyle üyelik sıfatının düşmesi

Kanuni Esasi'nin 49. maddesi uyarınca Meclisi Umumi üyesi vatana ihanet, Kanuni Esasi'yi nakz²⁴¹ veya ilga etmeye teşebbüs ya da irtikâp suçlamalarından mensup olduğu

²³⁹ GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 546.

²⁴⁰ GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 546.

²⁴¹ Nakz, Osmanlı hukuk sisteminde ilk derece mahkemeleri veya istinaf mahkemesince verilmiş olan kararların temyiz mahkemesince bozulması anlamına gelmektedir. Bkz. Türközade Hafız Mehmed Ziyaeddin Efendi, Osmanlı Hukuk Sözlüğü, Hazırlayanlar GEDİKLİ, Fethi/ONAT, İbrahim Enes, On İki Levha Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2017, s. 194. Ancak 49. madde nakz terimini hukuki manasında

heyetin toplantısında bulunanların üçte birinin kararı ile suçlu bulunur ise ilgili kişinin Meclisi Umumi üyeliği düşecektir. Anayasanın yapmış olduğu sayım şüphesiz tahdidi olup madde metninde yer almayan bir suç -örneğin kasten öldürme suçu- dolayısıyla üyenin suçlu bulunması üyelik sıfatını etkilemeyecektir.

49. madde üyelik sıfatını düşürücü sebep olarak sadece suçlu bulunmayı öngörmemiş, üyenin mahkeme tarafından mahkûm olmasını da üyeliği düşürücü bir sebep olarak düzenlemiştir. Şöyle ki, Meclisi Umumi üyesi hapis ve sürgün gerektiren bir cezaya mahkûm olur ise üyelik sıfatı düşecektir.

Ayrıca madde son cümlesinde yukarıda sayılan durumlarda yapılacak olan yahut da yapılmış olan yargılamanın özel bir usule tabi olmayıp kendi mahkemesinde görülerek cezasının da infaz edileceğini hüküm altına almıştır.

3.2.5.5. Heyetlere ilişkin hükümler

a. Heyetlerin toplantı ve karar yeter sayısı

Kanuni Esasi'nin 51. maddesi uyarınca heyetler üye tam sayısının yarısının bir fazlası ile toplanırlar. Karar yeter sayısı ise aynı madde uyarınca hazır bulunanların üçte biri şartının aranmadığı tüm durumlar için hazır bulunanların salt çoğunluğudur.

51. maddesinin son cümlesi uyarınca oylarda eşitlik durumunda heyet reisinin oyu iki sayılır.

b. Oy verme usulü

Kanuni Esasi'nin 58. maddesinde üç adet oy verme usulü öngörülmüştür. Bunlar:

1) Tayini esami (Açık oylama)

değil sözlük anlamıyla yani bozmak manasında kullanmıştır. Daha sonra bu hüküm cumhuriyet döneminde 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 146. maddesinde *Türkiye Cumhuriyeti Teşkilatı Esasiye Kanununun tamamını veya bir kısmını tağyir ve tebdil veya ilgaya... cebren teşebbüs edenler* şeklinde yer almıştır.

2) İşaratı mahsus (İşaret usulü)

3) Reyi hafi (Gizli oylama)

Anayasada hangi durumlarda hangi usulün uygulanacağı hususuna doğal olarak yer verilmemiştir. Bunun belirlenmesi heyetlerin iç tüzüklerine bırakılmıştır. Ancak 58. maddeye göre gizli oylama yapılabilmesi için toplantıda bulunanların oy çokluğu ile bu hususta karar alınmış olması gerekmektedir.

c. Heyetlerin iç disiplinin sağlanması

Kanuni Esasi heyetlerin toplantı esnasında iç düzen ve disiplinin sağlanması görevini 59. maddesinde münhasıran heyet reislerine vermiştir. Bu konunun detayları ise heyetlerin iç tüzüklerinde düzenlenmiştir.

d. Heyetlere dilekçe sunabilme hakkı

Kanuni Esasi 3. kişiler açısından heyetlere dilekçe sunabilme imkânı tanımıştır. Kanuni Esasi'nin 52. maddesine göre bir kimse şahsına yönelik davasıyla ilgili olarak Meclisi Umumi'nin iki heyetinden birine dilekçe verme hakkına sahiptir. Ancak kişinin önce davalık olduğu memurların bağlı oldukları kuruma başvurusu gereklidir. Aksi halde dilekçesi reddedilecektir.

Maddenin başlangıcında *Bir kimse şahsına müteallik dâvasından dolayı* demek suretiyle sanki davanın türü ne olursa olsun 52. maddedeki imkândan yararlanabileceği gibi görünse de maddenin devamı idareye zorunlu başvuru şartını koşmaktadır. Bu da her çeşit davanın değil kişiler ile idare arasındaki uyuşmazlıkların 52. madde kapsamında olduğunu göstermektedir.

3.2.5.6. Yasama işlemlerinde bulunma

Yasama işlemlerinden kasıt yasama organlarının asli yetkisi olan kanun yapma ve anayasayı değiştirme işlemleridir. Bu başlık altında Kanuni Esasi'nin yasama organı olan Meclisi Umumi'nin bu işlemleri nasıl yerine getireceği görülecektir. Ancak öncelikle bir husus açıklanmalıdır. Kanun yapma usulü Meclisi Umumi başlığı altında düzenlenmiş olsa da anayasayı değiştirme konusu Kanuni Esasi'nin Mevaddı Şetta başlığını taşıyan

son bölümünde düzenlenmiştir. Anlatım bütünlüğünün sağlanması amacıyla anayasayı değiştirme usulü bu başlık altında verilmiştir.

a. Kanun yapma

Kanun teklifinde bulunmaya Kanuni Esasi'nin 53. maddesine göre Vükelayı Devlet, Heyeti Âyan ve Heyeti Mebusan üyeleri yetkilidir. Bu teklif yeni bir kanunun tanzimi olabileceği gibi mevcut bir kanunun değiştirilmesi şeklinde de olabilir.

Ancak Kanuni Esasi kanun teklifinde bulunma yetkisi açısından yürütme ve yasama organları için konu ayırımına gitmiştir. Anayasa, Heyeti Âyan ile Heyeti Mebusan'ın kanun yapma yetkisini kendi görev alanlarına giren konularla sınırlandırmıştır. Buna karşılık hükümet ise hiçbir sınırlandırmaya tabi olmaksızın her konuda kanun teklifinde bulunmaya yetkili kılınmıştır.

Kanun yapma süreci ise Kanuni Esasi'nin 53, 54 ve 55. maddelerinde düzenlenmiştir. Bu süreçte sadece yasama organı rol almayıp, Şurayı Devlet ve padişah yani yürütme organı da görev almaktadır. İlgili maddeler uyarınca kanun yapımı şu şekildedir:

Kanun teklifinde bulunabilmesi için önce sadaret makamı aracılığıyla padişah'tan bu konuda bir iradei seniyye yani izin alması gereklidir. Şayet padişah söz konusu izini verir ise bu durumda teklifi sunan kişi gerekli açıklamaları ve gerekçelerini ekleyerek teklifini incelemesi için Şurayı Devlet'e gönderir. Şurayı Devlet'te yapılan görüşmeler neticesinde bir kanun layihası hazırlanır. Hazırlanan layiha önce Heyeti Mebusan'da görüşülür ve oylanır, kabulü halinde ise Heyeti Ayan'a gönderilir ve bir kez de orada görüşülüp oylanır. Şayet Heyeti Ayan da teklifi kabul eder ise artık son aşamaya geçilir ve layiha bu defa padişaha gönderilir. Padişah layihayı onayladığı takdirde kanun yürürlüğe girer. Reddi halinde ise bu bir mutlak veto halidir ve kanun teklifi kesin olarak reddedilmiş olur. Son olarak, gerek Heyeti Ayan'da gerek Heyeti Mebusan'da sunulan kanun teklifleri önce bent bent okunarak oylanır. Daha sonra da teklifin tümü tekrardan oylanır. İki heyette de yapılan oylamalarda oy çokluğu aranır. Şayet iki heyetten biri teklifi reddeder ise o toplantı yılında bir daha o teklif görüşülemez.

Görüldüğü üzere, Kanuni Esasi'nin kanun yapma sürecine ilişkin hükümleri yasama organının gücünü oldukça kısıtlayıcı niteliktedir²⁴². Her şeyden önce milletvekillerinin kanun teklifinde bulunma hakkı Kanuni Esasi'nin 53. maddesiyle konu itibariyle sınırlandırılmıştır. 53'üncü madde “...*Heyeti âyan ve Heyeti Mebusanın kendi görevi dairesinde bulunan konular için kanun tanzimini veyahut mevcut kanunlardan birinin değiştirilmesini teklif etmeye yetkileri olmakla...*” demek suretiyle Heyeti Ayan ve Heyeti Mebusan üyelerini kendi görev alanlarına giren konularla ilgili olarak kanun teklifinde bulunmak ile sınırlandırmıştır. Yani daha en başından kanun yapma süreci yasama organı üyeleri için kısıtlanmış bir şekilde başlamaktadır. Yeri gelmişken belirtelim ki, Anayasanın ilgili 53. madde hükmü oldukça muğlak bir ifadedir²⁴³. Ne 53. maddede ne de anayasanın başka bir maddesinde hangi konuların yasama organının görevi dâhilinde olduğuna ilişkin bir belirleme yapılmamıştır. Kanaatimizce Kanuni Esasi bu konudaki takdir yetkisini padişaha bırakmış durumdadır. Çünkü yine 53. maddeye göre kanun yapım sürecini başlatabilmek için padişahın izin alınması ön şartı koşulmuştur. Bu durumda önüne kanun teklifi gelen padişahın izin konusundaki takdir yetkisini kullanırken kanun tasarısının, teklifi getirenin heyetinin görev alanına girip girmediğini de araştıracaktır. Doğal olarak, takdir yetkisi kullanılırken anayasanın tanıdığı yetkinin kötüye kullanılması ihtimali her zaman için mevcut olacaktır. Maalesef Kanuni Esasi böyle bir kötüye kullanımı önleyecek veya telafi edecek herhangi bir mekanizma öngörmemiştir. Yani kanun teklifinde bulunmak isteyen yasama üyesi için süreç daha en başında akamete uğrama riski ile karşı karşıyadır.

Diğer yandan, teklif padişahın onayından geçmiş olsa dahi kabul aşamasında iki heyetin de teklifi kabul etmesi gereklidir. Heyeti Ayan üyelerinin tamamı padişah tarafından tayin edildiğinden bu üyelerin padişaha borçluluk duygusu ile hareket etme ihtimalleri ve

²⁴² Kanun yapma sürecinde padişahın rolü hakkındaki eleştiriler için bkz. **ALDIKAÇTI**, Orhan, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1970, s. 59, 60; **OKANDAN**, Amme Hukukumuzun Ana Hatları, s. 158 vd.

²⁴³ Aynı yönde bkz. **OKANDAN**, Recai Galip, 7 Zilhicce 1293 Kanuni Esasisine ve Bunun Muaddel Şekillerine Göre İcra ve Teşri Fonksiyonlarıyla Bunları İfa Edecek Organlar Arasındaki Münasebetler, İÜHFİM, C. 13, S. 1, Y. 1947, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1947, s. 7.

padişahın başlangıçta izin vermiş olduğu teklifi Ayan üyeleri vasıtasıyla reddettirme ihtimali yüksektir. Okandan bu durumu eleştirmektedir²⁴⁴. Teklif iki heyetten geçip padişahın önüne gelse bile bu kez de mutlak veto edilme riski ile karşı karşıya kalacaktır. Ayrıca burada bir saptamada bulunmak gereklidir: Padişahın önüne gelen kanun teklifinin ne kadarlık süre içerisinde kabul veya reddedilmesi gerektiği yönünde Kanuni Esasi’de bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Bundan mütevellit padişah, önüne gelen teklifi ne kabul ne de reddederek sürüncemede bırakma şansına sahiptir. Bu duruma örnek olarak İntihabı Mebusan Kanunu Muvakkati verilebilir. I. Meşrutiyet Dönemi’nde önüne gelen bu kanunu II. Abdülhamit, ancak otuz yıl aradan sonra II. Meşrutiyet’te onaylamıştır.

Özetle, ayan veya mebusun sunmuş olduğu kanun teklifinin yasalaşması için teklifi yapanın kendi heyetinin görevi dâhilinde bir konuda teklif hazırlaması, daha sonra padişahın izin alması; o teklifin Şurayı Devlet’te denetlenip, Meclisi Umumi’de iki heyet tarafından da kabul edilip, nihayetinde padişahça bir an önce kabul edilmesi gereklidir. Anayasadaki bu zorluklar daha sonra 1909 Değişiklikleri ile giderilecektir. İleride ayrıntılarına değinileceği üzere bu anlamda yasama organı tam gücüne ancak 1909 Değişiklikleri’nden sonra kavuşabilecek ve Gözler’in ifadesiyle “*padişaha rağmen kanun çıkarabilme*” gücüne sahip olacaktır²⁴⁵.

Kanuni Esasi’nin 56. maddesine göre heyet müzakerelerine katılmaya yetkili kişiler şunlardır:

- 1) Heyetlerin kendi üyeleri
- 2) Vükelayı Devlet üyeleri veya onların gönderdiği temsilciler
- 3) Resmen davet olunan memurlar

Bunların dışındaki kişiler gerek kendileri adına gerekse bir cemiyeti temsilen iki heyetten birinde kabul edilemez ve dinlenemez.

²⁴⁴ OKANDAN, 7 Zilhicce 1293 Kanuni Esasisi, s. 8.

²⁴⁵ Bkz. GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 60.

Heyet müzakereleri ise Kanuni Esasi'nin 57. maddesi gereğince devletin resmi dili olan Türkçe ile icra edilir.

Kanuni Esasi'nin 57. maddesi gereğince üzerinde müzakere olunacak layihalar müzakere gününden önce bastırılarak heyet üyelerine dağıtılır.

b. Anayasayı değiştirme

Anayasayı değiştirme yetkisi de aynı şekilde Vükelayı Devlet, Heyeti Âyan ve Heyeti Mebusan'a verilmiştir. Ancak kanun teklifi sunmadan farklı olarak burada padişahın izin alınmasına gerek yoktur ve yasama organı sadece kendi görev alanına giren konularda değil her konuda teklifte bulunma yetkisine sahiptir. Ayrıca Şurayı Devlet de bu süreçte yer almamaktadır.

Kanuni Esasi'nin 116. maddesi kendisinin değiştirilmesi için kanunlardan daha zor bir usul öngörmüştür. Maddeye göre;

Değişiklik teklifi sunabilmek için öncelikle ortada değişikliği gerektirecek önemli bir neden olmalıdır²⁴⁶. Böyle bir önemli nedene dayanılarak sunulan teklif önce Heyeti Mebusan'da oylanır. Teklifin kabulü halinde değişiklik tasarısı Heyeti Ayan'a gönderilir ve teklif bir kez de orada görüşülerek oylanır. İki Heyette de teklifin kabulü için üye tam sayısının üçte ikisinin oyu gerekmektedir. Teklifin Heyeti Ayanda da kabulü halinde son aşama olarak padişaha sunulur. Padişah iradei seniyyesi ile onay verir ise değişiklik kabul edilmiş olur. (KE m. 116) Ancak onaylamaz ise bu bir mutlak veto halidir ve değişiklik teklifi kesin bir şekilde reddedilmiş sayılır.

Kanuni Esasi, değiştirilme usulü itibarıyla kanunlara nazaran padişahın izin alınmasına, Şurayı Devletten görüş alınmasına vs. gerek olmaması sebebiyle şeklen daha kolay, buna mukabil esasen daha zor bir usul benimsemiştir. Esasa ilişkin bu zorlaştırma anayasacılık

²⁴⁶ Söz konusu önemli nedenin olup olmadığını denetlemeye padişahın yetkili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü kanun tekliflerinde olduğu gibi anayasa değişikliklerinde de padişahın son tahlilde mutlak veto yetkisi bulunmaktadır.

mantığına gayet uygundur. Çünkü amacı vatandaşın temel hak ve hürriyetlerini güvence altına almak olan bir metnin kolay bir şekilde değiştirilemiyor olması gerekmektedir.

Ama eleştirilmesi gereken hususlar burada da mevcuttur. Anayasanın zor usullerle değiştirilmesi ilkesinin padişaha bu konuda mutlak veto yetkisi vermek şeklinde ileri götürülmesi yasama organının yürütme karşısında gücünü oldukça zayıflatmaktadır. İleride yasama organı yürütme organını denetlemeye veya gücünü zayıflatmaya yönelik hatta anayasa tarafından padişaha tanınan mutlak veto yetkisine ilişkin bir değişiklik yapmak istediğinde bu isteği padişah tarafından mutlak suretle reddolunma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır.

Belirtelim ki I. Meşrutiyet döneminde hiç anayasa değişikliği yapılmamıştır.

3.2.6. Heyeti Ayan

Çift meclisli yapıda olan Meclisi Umumi'nin ilk kanadı Heyeti Ayan'dır. Kanuni Esasi'ye baktığımızda Heyeti Ayan, üyelerinin tamamı daha önce devlet hizmetinde bulunan kişiler arasından seçilip bizzat padişahça atanan, adeta akil insanlardan oluşan ve amacı, seçilmişlerden meydana gelen Heyeti Mebusan'ı denetlemek olan bir ikinci meclistir. Nitekim tarihsel açıdan bakıldığında da iki kanatlı meclis yaratma düşüncesinin altında yatan sebep tam da budur. Yani yasamanın kendi içerisinde kendisini denetlemesi ve frenlemesini sağlamaktır²⁴⁷. Kanuni Esasi'de de işte bu amaçla Heyeti Ayan oluşturulmuştur.

3.2.6.1. Üye sayısı

Kanuni Esasi Heyeti Ayan'ın üye sayısını doğrudan belirlemek yerine üye sayısının Heyeti Mebusan'ın üye sayısına nispetle belirlenmesi usulünü öngörmüştür. Kanuni Esasi'nin 60. maddesi uyarınca Heyeti Ayan'ın üye sayısı Heyeti Mebusan'ın üye sayısının üçte biridir.

²⁴⁷ Bkz. **KABOĞLU**, s. 115.

3.2.6.2. Üye seçimi

Heyeti Ayan üyeleri seçimle göreve gelmeyip Kanuni Esasi'nin 60. maddesi uyarınca tamamı padişahça atanır. Padişah, üye tayin yetkisini kullanırken sadece anayasanın 61 ve 62. maddeleri ile bağlıdır. Padişah, zikredilen maddelerdeki şartları sağlayan herhangi bir kişiyi hiçbir teklif, talep, tavsiye vs. ye bağlı olmaksızın doğrudan doğruya atayabilir. Yani Heyeti Ayan'a üye tayini konusunda halkın veya başkaca bir kurumun hiçbir etkisi olmayıp bu konudaki takdir yetkisi tamamen padişaha bırakılmıştır.

3.2.6.3. Üye olma şartları

Kanuni Esasi'nin 61. maddesine göre Heyeti Ayan'a üye seçilebilmek için aranan koşullar şunlardır:

- 1) Güvenilir olmak
- 2) Devlet hizmetinde bulunmuş olmak
- 3) 40 yaşını geçmiş olmak

Padişah, sayılan şartları sağlayan kişiler arasından ayan üyelerini serbest olarak tayin edebilecektir²⁴⁸.

3.2.6.4. Üyelerinin görev süresi

Kanuni Esasi'nin 62. maddesi uyarınca Heyeti Ayan üyelerinin görev süreleri ömür boyudur. Bu yüzden padişah dahi seçilen heyet üyesini sonradan görevden alamaz.

3.2.6.5. Memurluk ve heyeti ayan üyeliği

Heyet üyesi görevine başka bir görevi icra ederken atanırsa bu durumda memuriyeti sona ermez. Aynı şekilde heyet üyeliği devam ederken üye başka bir devlet görevine atanırsa bu durumda da heyet üyeliği sona ermeyecektir. Ancak Heyeti Ayan üyesi kendi isteği

²⁴⁸ Kanuni Esasi'nin 62. maddesinde örnek kabilinden hangi devlet makamlarından üye tayin edilebileceği sayılmıştır. Bunlar; bakanlık, valilik, mareşallik, kazaskerlik, elçilik, patriklik, hahambaşılık ve kara veya deniz korgeneralliğidir.

doğrultusunda başka bir devlet memuriyetine tayin olur ise bu halde heyet üyeliği anayasasının 62. maddesi uyarınca sona erecektir.

3.2.6.6. Heyeti ayan üyelerinin maaşları

Kanuni Esasi Heyeti Ayan üyelerinin maaşlarını bizzat belirleme yoluna gitmiştir. Maaş tayini konusunun kanuna değil de anayasaya bırakma tercihinde bulunmuş olmasının sebebi kanun çıkarmanın anayasa değişikliği yapmaya nazaran daha zor olmasından dolayı halkta bir güven duygusu yaratmaktır. Kanuni Esasi'nin 63. maddesi uyarınca Heyeti Ayan üyelerinin maaşı aylık on bin kuruştur. İlaveten Heyeti Ayan üyesi hazineden ayan üyeliği dışında ek bir maaş alıyorsa bu durumda şuna bakılır: Eğer ek maaşı on bin kuruştan az ise maaşı on bin kuruşa tamamlanır. Eğer on bin kuruştan fazla ise bu durumda fazla olan maaşını almaya devam eder. Kısacası her halükarda ayan üyesi asgari on bin kuruş olmak üzere yalnızca bir maaş alabilir.

3.2.6.7. Heyeti ayanın görev ve yetkileri

a. Genel olarak

Heyeti Ayan'ın görev ve yetkileri konusunda en derli toplu düzenleme Kanuni Esasi'nin 64. maddesinde yapılmıştır. 64. madde uyarınca Heyeti Ayan'ın başlıca görevleri şunlardır:

- 1) Heyeti Mebusan'ca sunulan bütçeyi denetlemek.
- 2) Heyeti Mebusan'ca sunulan kanun tekliflerinin denetimini yapmak.

Görev, içerisinde yetkiyi de barındırdığından bu sayılan görevler aynı zamanda Heyeti Ayan'ın yetkileri olarak da belirtilebilir.

Kanuni Esasi'nin 64. maddesi Heyeti Ayan'a verilen bütçe ve kanun tasarılarını denetleme yetkisinin nasıl kullanılacağını da yine kendisi düzenlenmiştir. Buna göre; Heyeti Ayan kanunların ve bütçenin denetimini dinin emirlerine, padişahın haklarına, hürriyetlere, kanuni esasının hükümlerine, devletin varlığına, devletin asayişine, vatanın müdafaası ve muhafazası sebeplerine ve genel ahlaka uygunluğuna göre yapmalıdır. Şayet yapılan denetim sonucunda sayılan sebeplerden birine aykırılık görülür ise teklif reddedilebilir ya da değiştirilmesi ve düzeltilmesi için Heyeti Mebusan'a iade edilir. Eğer

teklif uygun görülür ise onaylanarak padişaha sunulmak üzere sadaret makamına gönderilir²⁴⁹.

b. Kanuni esasiyi yorumlama yetkisi

Kanuni Esasi'de 64. maddesi haricinde Heyeti Ayan'a verilen önemli yetkilerden biri de anayasayı yorumlama yetkisidir. Kanuni Esasi'nin 117. maddesine göre Kanuni Esasi'nin maddelerinden birinin uygulanması hususunda uyuşmazlığa düşüldüğü takdirde anayasanın ilgili maddesini yorumlamaya münhasıran Heyeti Ayan yetkilidir. Yani anayasayı yorumlama konusunda yasama organının diğer parçası olan Heyeti Mebusan'a böyle bir imkân tanınmamıştır. Bunun altında yatan sebep kanaatimizce yukarıda değindiğimiz üzere Heyeti Ayan'ın bir nevi akıl insanlar heyeti olarak görülerek böyle bir yetkiye ancak onların ehil olabileceğinin düşünülmesidir²⁵⁰.

c. Heyeti ayanın kanunları denetlemede padişahın hakları sorunu

Kanuni Esasi'nin 64. maddesinde Heyeti Ayan'a kendisine sunulan bütçe ve kanun tasarılarını denetleme görevi verildiğini, ilaveten Kanuni Esasi'nin bununla da kalmayarak heyetin denetimi nasıl yapması gerektiğini de hüküm altına alıp bazı kıstaslar

²⁴⁹ KE m. 64; *Heyeti Âyan Heyeti Mebusandan verilen kavanin ve muvazene lâyhalarını tetkik ile eğer bunlarda esasen umuru diniyeye ve zâtı padişahinin hukuku seniyesine ve hürriyete ve Kanunu Esasi ahkâmına ve devletin tamamıyeti mülkiyesine ve memleketin emniyeti dahiliyesine ve vatanın esbabı müdafaa ve muhafazasına ve adabı umumiyeye halel verir bir şey görür ise mütalâasını ilâvesiyle ya kat'iyen red veyahut tadil ve tashih olunmak üzere Heyeti Mebusana iade eder ve kabul ettiği lâyhaları tasdik ile makamı sadarete arzeyler ve heyete takdim olunan arzuhalleri bittetik lüzum görür ise ilâvei mütalâa ile beraber makamı sadarete takdim eder.*

²⁵⁰ Benzer bir yetki 1924 Anayasası döneminde TBMM'ye de tanınmıştır. Ancak TBMM'ye tanınan yorumlama yetkisi sadece kanunlar için geçerli olup anayasayı yorumlama yetkisi verilmemiştir. Buna karşılık 1961 ve 1982 Anayasalarında ise gerek anayasayı gerek kanunları yorumlamaya yönelik meclise herhangi bir yetki tanınmamıştır. Örnek yorum kararı için bkz. 7/05/1949 tarihli ve 7201 Sayılı resmi gazete.

belirlediği anlatılmıştı. Buna göre, Heyeti Ayan'ın bir kanunu denetlerken dikkate alması gereken kıstaslardan biri de padişahın haklarıydı.

Yasama organlarının asli yetkisi şüphesiz kanun yapmaktır. Yasama organını bu yetkisini kullanırken sınırlandırarak tek norm da anayasa hükümleridir. Fakat Kanuni Esasi'nin Heyeti Ayan'a kanunları padişahın hakları açısından da denetleme görevi vermesi, "Yasama organını kanun yaparken sınırlandıran ek bir anayasa üstü norm var mıdır?" sorusunu yaratmıştır. Madde metninde geçen "padişahın hakları" kavramının Kanuni Esasi'nin 7. maddesinde düzenlenen padişahın asli haklarına bir gönderme olduğu düşünülebilir. Fakat 64. maddede sayılan bir diğer kanun denetleme kıstası Kanuni Esasi hükümleridir. Padişahın asli hakları da Kanuni Esasi hükmü olduğuna göre aynı kapsamdadır, bunun ayrıca belirtilmesine ne gerek vardır? Şayet kast edilen, Kanuni Esasi'de sayılanların dışındaki haklar ise bu durumda da akıllara "Kanuni Esasi'de yer almayan anayasa üstü normlar mı vardır?" sorusu gelmektedir. Sonuç olarak, Kanuni Esasi'nin 64. maddesindeki kıstasın muğlak ve izaha muhtaç olduğunu söyleyebiliriz²⁵¹.

3.2.7. Heyeti Mebusan

Meclisi Umumi'nin ikinci kanadı Heyeti Mebusan olup Kanuni Esasi'nin 65 ila 80. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Heyeti Mebusan, Heyeti Ayan'dan farklı olarak atanmışlardan değil seçilmişlerden, yani mebuslardan (milletvekillерinden) oluşur.

3.2.7.1. Üye sayısı

Kanuni Esasi'nin 65. maddesi uyarınca Heyeti Mebusan'ın üye sayısı her elli bin erkek nüfusa bir mebus şeklinde belirlenecektir. Burada ülkenin toplam nüfusu değil erkek vatandaşların sayısı esas alınmıştır.

Görüldüğü üzere Kanuni Esasi tıpkı Heyeti Ayan'da olduğu gibi Heyeti Mebusan'ın üye sayısını da doğrudan belirleme yoluna gitmemiştir. Bunun yerine üye sayısının ülke nüfusuna nispeten belirlenmesi yöntemini tercih etmiştir. Aslında bu yöntemin

²⁵¹ Kanuni Esasi hükümlerini izah etmeye yetkili makam Heyeti Ayan'dır. Ancak Heyeti Ayan'ın bu konuda vermiş olduğu bir yorum kararına ulaşamadım.

günümüzde uygulanandan daha isabetli bir yöntem olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü cumhuriyet dönemi anayasalarına baktığımızda TBMM üye sayısının durmadan artırıldığını görmekteyiz. Son yapılan 16 Nisan 2017 tarihli referandumda dahi TBMM üye sayısı artırılmış ve milletvekili sayısı altı yüze çıkarılmıştır. Meclisin üye sayısını durmadan artırmasının altında yatan sebep ülke nüfusunun giderek artması ve buna bağlı olarak halkın meclisteki temsil gücünün azalmasıdır. Bunun yerine ülke nüfusundaki artışın derhal meclise yansıtacağı bir sistem kurmak daha yerinde olacaktır.

3.2.7.2. Üye seçimi

Heyeti Mebusan üyeleri Heyeti Ayan'dan farklı olarak halk tarafından seçimle göreve getirilirler. Ancak Kanuni Esasi seçimlere ilişkin detaylı bir düzenlemeye gitmeyip 66. maddesinde konunun kanunla düzenleneceğini belirtmiştir²⁵².

3.2.7.3. Mebus olma şartları

Kanuni Esasi'nin 68. maddesinde mebus olma değil olamama şartları sayılmıştır²⁵³. Ancak anlatım kolaylığını sağlamak amacıyla maddede sayılan koşullar anlamca olumlu halleriyle verilmiştir.

Buna göre mebus olabilme şartları şunlardır:

1) Osmanlı tebaasından olmak

²⁵² Seçimler konusuna ileride ayrı bir başlık altında detaylı olarak değinilecektir.

²⁵³ KE m. 68; *Heyeti Mebusan için azalğa intihabı caiz olmıyanlar şunlardır: Evvelâ tebai devleti aliyyeden olmıyan saniyen nizamı mahsusı mucibince muvakkaten hizmeti ecnebiye imtiyazını haiz olan salisen türkçe bilmiyen rabian otuz yaşını ikmal etmiyen hamisen hini intihabta bir kimsenin hizmetkârlığında bulunan sadisen iflâs ile mahkûm olup ta iadei itibar etmemiş olan sabian sui ahval ile müştehir olan saminen mahcuriyetine hüküm lâhik olupta fekki hacir edilmeyen tasian hukuku medeniyeden sakit olmuş olan aşiren tabiiyeti ecnebiye iddiasında bulunan kimselerdir. Bunlar mebus olamaz. Dört seneden sonra icra olunacak intihaplarda mebus olmak için türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak dahi şart olacaktır.*

- 2) Özel düzenlemeye bağılı olarak geçici de olsa yabancı bir devletin hizmet ayrıcalığına sahip olmamak
- 3) Türkçe bilmek
- 4) 30 yaşını doldurmuş olmak
- 5) Seçim zamanında birinin hizmetkârı olmamak
- 6) Müflis ise itibarı iade edilmiş olmak
- 7) Kötü bir şöhrete sahip olmamak
- 8) Kısıtlı olmamak
- 9) Medeni haklardan yasaklı olmamak
- 10) Yabancı ülke tabiiyetinde bulunmamak
- 11) Türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak

Burada Türkçe okumak ve yazmak şartına ayrıca değinilmelidir. Okuma yazma bilme şartı Kanuni Esasi'nin 68. maddesinin son cümlesi uyarınca yapılacak ilk seçimlerde aranmayıp, ondan dört sene sonra yapılacak olan seçimlerde aranacaktır. Böyle bir istisnanın getiriliş amacı Osmanlı tebaasından olup da okuma yazma bilmeyenlerin seçilme hakkını en azından ilk seçimler için kısıtlamamaktır. Ancak buna rağmen Türkçe bilmek şart olduğundan ilk mebus seçimlerinde Osmanlı ülkesinin birçok yerinde protesto amaçlı seçimlere iştirak edilmemiştir. Hatta bu konuda en sert tepkiyi Araplar vermiştir. Onlara göre Türkçe bilme şartı meclise girmelerinin engellenmesi maksadıyla getirilmişti ve bu yüzden kaldırılmalıydı²⁵⁴. Benzer tartışmalar meclis açıldıktan sonra da devam etmiş, Heyeti Mebusan reisi Ahmet Vefik Paşa ise meclis kürsüsünden şu sözlerle cevap vermiştir: “*Gelecek seçime kadar daha dört yıl var. Akılları varsa bu zaman içinde Türkçe öğrenirler*”²⁵⁵.

²⁵⁴ **ORTAYLI**, Osmanlıda Değişim, s. 255.

²⁵⁵ Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, s. 313. Bkz. **ORTAYLI**, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878), Türkiye Ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974, s. 191.

Fakat şunu da belirtelim ki tüm bu itirazlara rağmen ilk mecliste devletin hâkim unsuru Müslüman Türkler olmasına rağmen azınlıklardan gelen mebus sayısı azımsanmayacak derecede fazla idi. Bu durum aslında o dönemde pek de rastlanmayacak bir durum idi. Örneğin o dönemde Avusturya-Macaristan ve Rusya İmparatorluklarının meclislerinde azınlıklar temsil edilemiyordu²⁵⁶. Bunun sebebi Osmanlı devlet geleneğinde önemli olanın köken değil kişinin devlet ideolojisine bağlılığının olmasıdır²⁵⁷.

3.2.7.4. Mebusların görev süresi

Kanuni Esasi'nin 69. maddesi uyarınca göreve seçilen mebusların görev süresi dört yıl olup seçilen bir kişinin tekrardan seçilebilmesi mümkündür. Ayrıca seçilen mebus sadece seçildiği bölgenin değil tüm Osmanlıların temsilcisidir yani bütün milleti temsil esası benimsenmiştir²⁵⁸.

3.2.7.5. Mebuslukla bağdaşmayan işler

Kanuni Esasi'nin 67. maddesi mebusluk ile bağdaşmayan birtakım işleri saymıştır. Buna göre, öncelikle hükümet memurluğu ile mebusluk aynı anda yapılamaz. Fakat Vükelayı Devlet üyesi mebusluğa seçilir ise iki görevi aynı anda yapabilir. Yani parlamenter sistem yapısına uygun olarak yasama üyesi yürütme içerisinde de görev alabilme imkânına sahiptir. Ancak bir kişi bakanlık dışında bir memuriyetten mebusluğa seçilir ise bu durumda memurluk ile mebusluk arasında bir tercihte bulunması gereklidir. Eğer mebus olmayı seçer ise bu durumda memurluk görevinden ayrılmış sayılır. Yani Heyeti Ayan üyelerinden farklı olarak mebuslar memurluk yapamazlar.

3.2.7.6. Yasama dokunulmazlığı

Daha önce Meclisi Umumi başlığı altında Meclisi Umumi üyelerinin görevlerini rahat bir şekilde icra edebilmeleri için kürsü muafiyeti hakkına sahip oldukları anlatılmıştı.

²⁵⁶ **ORTAYLI**, Osmanlıda Değişim, s. 252.

²⁵⁷ **ORTAYLI**, Osmanlıda Değişim, s. 252.

²⁵⁸ **GÖZLER**, Genel Esaslar, s. 285.

Aslında yasama dokunulmazlığı da tıpkı kürsü muafiyeti gibi milletvekillerinin kendilerini güvende hissederek hiçbir baskı altında olmadan görevlerini icra etmelerini sağlamaya yönelik hukuki korumalardan biridir.

Yasama dokunulmazlığı milletvekilleri hakkında meclis kararı olmadıkça cezai tatbikatın yapılamaması anlamına gelmektedir²⁵⁹. Kürsü muafiyetinden farklı olarak yasama dokunulmazlığının amacı milletvekillerini keyfi cezai tatbikatlardan, tutuklamalardan ve yargılamalardan korumaktır²⁶⁰. Kanuni Esasi de böylesine önemli bir kuruma yer vermeyi ihmal etmemiştir.

Kanuni Esasi'nin 79. maddesi uyarınca mebusların yasama dokunulmazlığı hakları mevcuttur. Buna göre bir mebus, Heyeti Mebusan'ın toplanma dönemi zarfında, hakkındaki itham dolayısıyla heyet tarafından çoğunlukça karar verilmedikçe ya da bir cünha veya cinayeti²⁶¹ işlerken ya da işledikten hemen sonra yakalanmadıkça tutuklanamaz ve yargılanamaz.

Görüldüğü üzere bir mebusun yasama dokunulmazlığına sahip olması esas, dokunulmazlığa sahip olmaması ise istisnadır. Bu istisna da heyetçe alınan karar ve suçüstü halidir. Burada belirtmemiz gereken bir husus ise mebusun dokunulmazlığının kalkması yahut kaldırılmasının o kişinin mebusluğunu sona erdirmemesidir. Ancak yapılacak yargılama sonucu mahkûm olur ise Kanuni Esasi'nin 75. maddesine göre mebusluk görevi mahkûmiyet sebebiyle sona erecektir.

²⁵⁹ **GÖZLER**, Türk Anayasa Hukuku, s. 552.

²⁶⁰ **GÖZLER**, Türk Anayasa Hukuku, s. 553.

²⁶¹ “Cinayet” terimi ile kastedilen durum kasten öldürme suçu değil; idam, müebbet veya muvakkat kürek, kalebentlik, sürgün, memuriyetten mahrumiyet veya medeni kanundan ıskat türünden cezalar verilen suçlardır. **ÖZTOP**, Fatih/**KARASU**, Demet, Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Kudüs Sancağında “Hırsızlık” Suçları Ve Failleri (R. 1329 / 1913-1914), AMS, C. 5, S. 10, Y. Temmuz 2017, s. 115.

3.2.7.7. Mebusluğun sona erme halleri

Mebusluğun doğal sona erme hali, kişinin görev süresi dolduktan sonra tekrar aday olmaması yahut olmasına rağmen seçilememesidir. Ancak bunun dışında ölüm gibi, kişinin görevini yapmaktan imtina etmesi gibi bazı doğal olmayan sebeplerden mebusluk görevi fiilen icra edilemez hale gelebilir. Bu bağlamda Kanuni Esasi'nin 74. maddesinde mebusluğun doğal olmayan yollardan sona ereceği haller sayılmıştır. Bunlar:

- 1) Vefat
- 2) Kısıtlılık sebeplerinden birine duçar olmak
- 3) Uzun süre devamsızlık yapmak
- 4) İstifa etmek
- 5) Mahkûmiyet
- 6) Memurluk görevini kabul etmek

Bu hallerde kişinin mebusluğu düşer. Fakat Kanuni Esasi bugün mevcut olmayan bir düzenlemeye giderek yedek mebusluk kurumu getirmiştir. Buna göre bir mebus yukarıda sayılan hallerden biri sebebiyle görevinden düşerse yerine bir sonraki seçimlere kadar görev yapmak üzere başkası seçilir (atanır).

3.2.7.8. Mebusların mali hakları

Heyeti Ayan üyelerinde olduğu gibi Heyeti Mebusan üyelerine ödenecek maaş ve harçlar da yine Kanuni Esasi'de düzenlenmiştir. 76. madde uyarınca Heyeti Mebusan üyelerinin aylık maaşı beş bin kuruştur. Yani Heyeti Ayan üyelerinin yarısı kadardır. Ancak Heyeti Mebusan'ın her sene başındaki toplantısı için mebuslara yirmi bin kuruş ilave ödeme yapılacak, ayrıca memurlara ilişkin mevzuat hükümlerine göre belirlenecek yol harcı da verilecektir.

Genel itibariyle mali haklar konusunda Heyeti Ayan üyelerinin daha avantajlı olduklarını görmekteyiz. Her ne kadar mebuslara Heyeti Ayan üyelerine yapılmayan ek ödemeler yapılsa da ekonomik olarak Heyeti Ayan'ın altında kalmaktadırlar. Kaldı ki Heyeti Ayan üyeleri ilaveten memurluk da yapabilmekte ve memuriyet maaşı daha yüksek ise onu alma hakkına da sahiptirler.

3.2.7.9. Heyeti mebusana dair hükümler

a. Başkanlık divanı

Kanuni Esasi'nin 77. maddesi uyarınca Heyeti Mebusan, çalışmalarını başkanlık divanı altında yürütür.

Başkanlık divanı; bir başkan, iki başkan yardımcısı ve iki kâtip üyeden oluşmaktadır. Başkan ve yardımcılarının tayini bizzat padişah tarafından yapılır. Bu uygulama Heyeti Ayan'ın Başkanlık divanı için de geçerliydi. Ancak burada farklı olarak padişah, atamayı heyetin kendi içinden her makam için gösterdiği üç aday içerisinden (toplamda dokuz aday) yapmak zorundadır. Yani kısmi de olsa padişahın istediği kişileri başkan ve yardımcı atamasının önüne geçilmiştir. Yine de genel çerçevede yasama organının iç düzenine ilişkin bir konuda padişaha bu denli geniş yetki tanınması dikkat çekicidir.

Başkanlık divanının görev süresi Heyeti Mebusan İçtüzüğü'nün 12. maddesi uyarınca ertesini senenin büyük toplantısının başına kadardır, yani bir yıldır. Ayrıyeten yeni başkanlık divanı oluşturulana kadar meclis çalışmaları içtüzüğün 1. maddesine göre en yaşlı mebusun başkanlığı ve en genç iki mebusun da kâtipliği altında yapılır.

b. Heyetteki müzakereler

Kanuni Esasi'nin 78. maddesi uyarınca Heyetteki müzakereler alenî yapılır. Bu yüzden heyet çalışmalarına herkes katılabilir. Ancak 79. maddeye göre bir hususun tartışılmasının gizli yapılması Vükelayı Devlet'den biri veya Heyeti Mebusan'dan on beş mebus tarafından teklif edilir ise heyetten olmayanlar dışarı çıkartılır ve gizlilik teklifi heyette oylanır. Oylamada oy çokluğu aranır.

c. Heyeti mebusanın görev ve yetkileri

Heyeti Mebusan'ın görev ve yetkileri konusunda anayasada derli toplu bir düzenleme yapılmamıştır. Kanuni Esasi'nin çeşitli yerlerdeki hükümlerini bütün olarak değerlendirerek Heyeti Mebusan'ın başlıca görevlerini şu şekilde sayabiliriz:

- 1) Kendisine gönderilen kanun tekliflerini inceleyip sonuca bağlamak
- 2) Bütçe kanununu hükümet ile hazırlamak

- 3) Heyeti Ayan'a kanun teklifi sunmak
- 4) Hükümeti denetlemek

3.2.8. Mehakim (Mahkemeler)

Bir devlette temel üç kuvvet bulunur. Bunlar yasama, yürütme ve yargıdır. Şimdiye kadar değinilen padişah ve Vükelayı Devlet yürütme organını, Meclisi Umumi ise yasama organını oluşturmaktaydı. Son kuvvet olan yargı kuvvetine ise Mehakim başlığını taşıyan 8. bölümde yer verilerek bu yetki bağımsız mahkemelere tanınmıştır.

Kanuni Esasi'nin bu bölümünde şu konular düzenlenmiştir:

- 1) Mahkemelerin bağımsızlığı
- 2) Mahkemenin davaya bakma ödevi
- 3) Mahkemelerin görev ve yetkileri
- 4) Yargılamanın aleniliği ilkesi
- 5) Hâkimlere dair hükümler ve savcılık kurumu
- 6) Yargısal birtakım haklar²⁶²

3.2.8.1. Mahkemelerin bağımsızlığı ilkesi

Yargı kuvvetinin görevinin hukuki uyuşmazlıkları çözerek kesin bir şekilde karara bağlamak olduğunu söylemiştik. Yargı kuvveti tek başına soyut bir ifade olup aslında bir şey ifade etmemektedir. Diğer bir anlatımla yargı kuvvetini kim veya kimler icra edecektir? İşte bu yetki Kanuni Esasi tarafından mahkemelere tanınmıştır.

Şüphesiz bu denli önemli bir görevi icra eden mahkemelerin bağımsız olması yani yargının içinden veya dışından hiçbir suretle emir, talimat vs. almıyor olması gereklidir. Aksi halde yargı, güçlü olup mahkemeleri etkileyebilenlerin istediği doğrultuda uyuşmazlıkların çözüldüğü garabet bir sisteme dönüşürdü. Bu yüzden Kanuni Esasi 86.

²⁶² Bu bölümde yer alan yargısal haklar daha önce temel hak ve hürriyetler başlığı altında incelendiği için burada bir daha değinilmeyecektir.

maddesinde *Mahkemeler her türlü müdahalelerden azadedir* demek suretiyle mahkemelerin bağımsızlığını teminat altına almıştır. Madde metninde “her türlü müdahale” denilerek hiçbir kurum veya makamın yargıya müdahale edemeyeceğinin altı çizilmiştir.

3.2.8.2. Mahkemenin davaya bakma ödevi

Hukuktaki en temel ilkelerden biri kişilerin mutlak haklı olduğu durumlarda dahi haklarını bizzat yerine getirmelerinin yasak olmasıdır. Yani ihkakı hak yasağıdır. Bu yasak uyarınca kişiler hukuki bir uyuşmazlığa düştüklerinde veya haksızlığa uğradıklarında başvurmaları gereken yer yargı yerleridir. Bu ilkenin tabii sonucu olarak da mahkemelere davaya bakma ödevi yüklenmiştir. Yani bir mahkeme önüne gelmiş olan davayı çözmekten imtina edemez. Aksi halde ihkakı hak yasağı manasını yitirmiş olurdu. Kanuni Esasi'nin 84. maddesi de *Bir mahkeme vazifesi dâhilinde olan dâvanın her ne vesile ile olursa olsun görülmesinden imtina edemez* demek suretiyle mahkemelere önlerine gelen uyuşmazlığı mutlaka sonuca bağlama mecburiyeti getirmiştir.

3.2.8.3. Mahkemelerin görev ve yetkileri

Kanuni Esasi mahkemeleri, bakmaya görevli oldukları dava türleri açısından ayırmıştır. Kanuni Esasi'nin 87. maddesine göre şeri davalar²⁶³ şeri mahkemelerde, nizamiye davaları²⁶⁴ ise nizamiye mahkemelerinde görülür²⁶⁵. Yine 85. maddede *Her dava kendi*

²⁶³ Esasen kişilik, aile ve de miras hukukuna ilişkin davalardır. **CİN/ AKYILMAZ**, s. 178 ve 183.

²⁶⁴ Şeri davalar dışında kalan örneğin ticaret ve ceza hukukuna ilişkin davalardır. **CİN/ AKYILMAZ**, s. 183.

²⁶⁵ Aslında bunlar Kanuni Esasi'den önce de mevcut olan mahkemelerdir. Fakat iki mahkeme arasında sürekli görev ve yetki konusunda uyuşmazlıklar çıkmaktaydı. Bu yüzden Kanuni Esasi 85, 87 ve 88. maddeleriyle yasama organına bu iki mahkemenin görev ve yetkilerini belirleme ödevi vererek yaşanan uyuşmazlıklara son vermeyi hedeflemiştir. Ancak buna rağmen iki mahkeme arasındaki görev uyuşmazlığı son dönemlerine kadar devam etmiştir. Bkz. **CİN/ AKYILMAZ**, s. 183; **KENANOĞLU**, Macit, Nizamiye Mahkemeleri, TDV İslam Ansiklopedisi 33. Cilt, İstanbul, 2007, s. 187. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nizamiye-mahkemeleri> E.T. 15/06/2022.

mahkemesinde görülür ve kişiler ile hükümet arasındaki davalar da genel mahkemelerde görülür hükmüne yer verilerek 87. maddedeki ayrımın kesin bir şekilde uygulanmasına vurgu yapılarak madde hükmüne güvence getirilmiştir.

Son olarak Kanuni Esasi'nin 88. maddesi uyarınca mahkemelerin sınıf, görev ve yetkilerinin derece ve taksimi kanunla belirlenecektir.

3.2.8.4. Yargılamanın aleniliği ilkesi

Yargılamanın aleniliği veya yargılamanın açıklığı *yargılamanın herkese karşı açık olarak yapılması; herkesin yargılamaya girebilmesi, duruşmaları izleyebilmesi* anlamına gelmektedir²⁶⁶. Bu anlamda aleni yargılama tartışmasız bir şekilde adil yargılanma hakkının en temel taşlarından biridir²⁶⁷.

Konuya ilişkin Kanuni Esasi'nin ilgili 82. maddesine bakacak olursak şöyle demektedir; *Mahkemelerde her çeşit yargılama alenen yapılır ve mahkeme kararları yayımlanabilir. Ancak kanunlarda açıkça beyan edilmiş sebeplerden biri varsa mahkeme yargılamayı gizli yapabilir.*

Bu kısacık maddede aslında önemli üç konu düzenlenmiştir:

- 1) Mahkemelerde her çeşit yargılama açık yapılır
- 2) Mahkeme kararları herkesçe yayımlanabilir
- 3) İstisnai hallerde mahkeme yargılamayı gizli yapabilir.

Maddede dikkat çeken en önemli husus ise anayasanın duruşmanın değil yargılamanın aleni olması gerektiğini söylemesidir. Çünkü madde metninde aleni olan şey muhakeme yani yargılamadır. Bunun bilinçli bir tercih olduğu kanaatindeyiz. Anayasayı yapan iktidar isteseydi şu an yürürlükte olan 1982 Anayasası'nın 141. maddesinde olduğu gibi yargılama (muhakeme) yerine duruşma yani murafaa terimini kullanabilirdi. Ama böyle

²⁶⁶ YILMAZ, Hukuk Sözlüğü, s. 344.

²⁶⁷ Aynı yönde bkz. ALTIPARMAK, Cüneyd Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Altıncı Maddesi Kapsamında Adil Yargılanma Hakkının Esasları, TBB Dergisi, S. 63, Y. 2006, s. 255.

bir ifade kullanılmamıştır. Hatta 1924 Anayasası döneminde de konuyu düzenleyen 58. maddede *Mahkemelerde muhakemat alenîdir* denilmek suretiyle aleni olanın yargılama olduğu hüküm altına almıştır. Yargılama yerine duruşma teriminin kullanılması 1961 Anayasası ile başlamıştır²⁶⁸.

3.2.8.5. Hâkimlere dair hükümler ve savcılık kurumu

a. Hâkimlere dair hükümler

Hâkimlik teminatı, kısaca hâkimlerin görevlerini icra ederken her türlü maddi ve manevi baskıdan azade olmalarını ifade eder²⁶⁹. Şüphesiz ki yargılamanın adaletli bir şekilde cereyan etmesi için bu teminat olmazsa olmazdır. Ancak bu teminatın nasıl sağlanacağı hususu tamamen kurucu iktidara kalmıştır. Kimi anayasalar bu teminatları sayıca fazla tutabileceği gibi kimi anayasalar ise sınırlı sayıda tutabilir. Kanuni Esasi'ye baktığımızda ise 81. maddede iki tür teminatın verildiğini görmekteyiz. Bunlar azledilmeme teminatı ile mali haklar ve özlük hakları teminatıdır.

Bir hâkimin görevini hiçbir baskı altında olmadan yerine getirebilmesinin ön şartı hâkimin görevinden azledilememesinin güvence altına alınmış olmasıdır. Kanuni Esasi 81. maddesinde *özel kanununa uygun olarak atanan ve kendilerine beratı şerif²⁷⁰ verilen hâkimler azledilemezler. Fakat istifaları kabul olunur...* demek suretiyle bir hakimin kendi rızasıyla görevini bırakmadığı sürece görevinden el çektirilemeyeceğini güvence altına almıştır.

Azledilmeme teminatı, tabiatı itibariyle hiçbir meslek açısından mutlak bir güvence olamaz. Aksi halde bu teminat kötüye kullanılmaya çok müsaittir. Bu yüzden Kanuni Esasi maddenin devamında *bir cürüm ile mahkûmiyet üzerine azil olunmaları dahi kanunu mahsusu hükmüne tabidir* demek suretiyle azlolanmama teminatına istisna olarak

²⁶⁸ Yargılamanın mı yoksa duruşmanın mı aleni olduğu konusunda daha fazla bilgi için bkz. **GÖZLER**, Kemal, Yazık, Konstitüsyon Bitti, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 1. Baskı, Bursa, 2021, s. 124, 125.

²⁶⁹ **GÖZLER**, Türk Anayasa Hukuku, s. 1049.

²⁷⁰ Padişah tarafından belirli bir göreve getirilen kişilere verilen belge. Bkz. **GEDİKLİ/ONAT**, s. 38.

bir hâkimin mahkûm olması halini getirmiştir. Ancak bu halde dahi ilgili düzenlemenin kanun ile yapılması gerekmektedir.

Bir hâkimin görevini icra ederken azledilememe teminatının yanı sıra mali olarak da kendisini güvende hissetmesi gereklidir. Kanuni Esasi’de bu konu şu şekilde düzenlenmiştir; *hâkimlerin kademe ilerlemesi, meslekleri, görevlerinin değiştirilmesi ve emeklilikleri... özel kanuna tabidir*. Anayasanın bu teminat açısından yetersiz bir düzenlemeye gittiğini görmekteyiz. Bir hâkime verilecek olan teminatın en güçlü şekilde yani anayasa ile verilmesi gereklidir. Bunun yerine düzenleme alanının tamamen kanuna bırakılması bu teminatı zayıflatacaktır. Bunun yaşanan en bariz örneği 5434 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu’nun değiştirilen 37. maddesidir. Demokrat Parti zamanında yapılan bu değişiklik ile adalet bakanına mesleğinde yirmi beş yılını doldurmuş olan hâkim ve savcılarını re’sen emekliye sevk etme hakkı tanınmıştır. Hatta bu kanuna istinaden Yargıtay başkanı, Yargıtay ikinci başkanı ve Yargıtay cumhuriyet başsavcısı emekli edilmiştir. Ancak anayasa hukuku açısından baktığımızda bu kanun anayasaya uygundur. Çünkü 1924 Anayasası 56. maddesinde *Hâkimlerin evsafi, hukuku, vezâifi, maaş ve muhassasatları ve sureti nasıp ve azilleri kanunu mahsus ile tâyin olunur* diyerek hâkimlik teminatının içeriğini tamamen kanuna bırakmıştı²⁷¹.

Hâkimlerin mali ve özlük hakları konusunda tam anlamıyla teminata kavuşmaları 1961 anayasası ile olacaktır. Çünkü 1921 Anayasası’nda böyle bir teminata hiç yer verilmemiş, 1924 Anayasası’nın 56. maddesinde ise *Hâkimlerin... maaş ve muhassasatları... kanunu mahsus ile tayin olunur* demek suretiyle 1876 Anayasası’ndaki düzenleme birebir nakledilmiştir. Fakat 1961 Anayasası’nın 133. maddesiyle beraber *Hâkimler... bir mahkemenin veya kadronun kaldırılması sebebiyle de olsa, aylıklarından yoksun*

²⁷¹ 1924 Anayasası döneminde henüz bir Anayasa Mahkemesi olmadığından ve mahkemeler de bu konuda kendilerini görevli görmediğinden yargının bu konudaki fikrini bilemiyoruz. Ancak kanunun TBMM’deki müzakereleri esnasında Demokrat Parti Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu kanun değişikliğinin anayasaya uygun olduğunu söyleyerek gerekçe olarak da 1924 Anayasası’nın 56 ve 93. maddelerini göstermiştir. Bkz. 21 Haziran 1954 tarihli TBMM zabıt ceridesi (10. Dönem, 1. Yasama Yılı, 11. Birleşim) <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c001/tbmm10001011.pdf> E.T. 15/06/2022.

kılinamaz, denilerek ilk kez anayasal düzeyde bu teminata kavuşulmuştur. 1982 Anayasası da bu anlayışı sürdürerek 139. maddesinde *Hâkimler... bir mahkemenin veya kadronun kaldırılması sebebiyle de olsa, aylık, ödenek ve diğer özlük haklarından yoksun kılınamaz* demek suretiyle gayet başarılı bir düzenlemeye gitmiştir.

Yukarıda hâkimlerin özlük ve mali haklarına ilişkin olan konuların özel kanun ile düzenleneceği anlatılmıştı. Yine Kanuni Esasi'nin 81. maddesinin son cümlesi uyarınca hâkimlerin ve diğer mahkeme memurlarının sahip olması gereken vasıflar da o kanuna göre belirlenecektir. Aslında hâkimlerde aranan vasıflar konusunda Mecelle'nin 1792. maddesinde yapılan düzenleme hem dil açısından hem de içerik açısından kanaatimizce hâlâ aşılammıştır²⁷². Ancak anayasayı yapanlar konunun tekrardan başka bir kanun ile düzenlenmesi tercihinde bulunmuştur.

Kanuni Esasi'nin 90. maddesi uyarınca *Hiçbir hâkim hâkimlik sıfatı ile devletin maaşlı bir başka memuriyetini göreviyle birleştiremez*.

Böyle bir düzenlemenin yapılaş amacını anlamak gayet kolaydır. Bir hâkimin kendi mesleği dışında memurluk yapması birden fazla sakıncaya yol açabilir. Evvela kendi görevini ihmal etmesine sebep olacaktır. Ayrıca hâkimlik yaparken memurluktan kaynaklı kişisel ilişkileri ve idarenin içerisinde yer aldığından altlık üstlük ilişkilerinden kaynaklı pek çok sorun oluşacaktır.

b. Savcılık kurumu

Kanuni Esasi, 92. maddesinde ceza işlerinde kamunun hukukunu gözetmekle görevli savcılara yer vermiştir. Yine aynı madde uyarınca hâkimler gibi savcıların da vazife ve dereceleri kanunla belirlenecektir. Ancak anayasa hâkimlere getirmiş olduğu teminatları savcılara getirmemiştir.

²⁷² Mecelle m. 1792; *Hâkim, hakim, fehim, müstakim ve emin, mekin, metin olmalıdır*.

3.2.9. Divanı Âli

Divanı Âli 1876 Kanuni Esasi ile kurulmuş ve anayasada düzenlenen tek yüksek mahkemedir. Divanı Âli'nin kuruluş amacı bakanları, yüksek mahkeme hâkimlerini ve devlet aleyhine hareket eden kişileri yargılamaktır. Aslında Divanı Âli bir nevi Yüce Divan ile Devlet Güvenlik Mahkemesi görevini icra etmek amaçlı kurulmuştur.

Divanı Âli daha sonra 1924 Anayasasında da yer bulacak fakat vazifesi bakanları, yüksek mahkeme hâkimleri ile cumhuriyet başsavcısını yargılamakla sınırlandırılacaktır. 1961 Anayasası'nın kabulüyle beraber bu görev Anayasa Mahkemesine verilecek ve Divanı Âli son bulacaktır.

3.2.9.1. Divanı âlinin oluşumu

Anayasanın 92. maddesine göre Divanı Âli otuz üyeden mürekkeptir. Aynı madde Divanı Âli'nin bu otuz üyesinin çeşitli kurumlardan seçilerek bir araya gelmesini ön görmektedir. Maddeye göre Divanı Âli'nin on üyesi Heyeti Ayan, on üyesi Şurayı Devlet ve on üyesi de Mahkemeyi Temyiz ve İstinaf başkan ve üyeleri arasından kura yoluyla seçilecektir.

3.2.9.2. Divanı âlinin vazifesi

Divanı Âli'nin vazifesi Kanuni Esasi'nin 92. maddesi uyarınca bakanların, Mahkemeyi Temyiz başkan ve üyelerinin, padişahın şahsı ve hakları aleyhine hareket edenlerin ve devleti tehlikeli bir duruma sokmaya teşebbüs edenlerin yargılamasını yapmaktır.

3.2.9.3. Divanı âlinin çalışma şekli

Divanı Âli anayasanın 93. maddesine göre iki daireden oluşmaktadır. Bunlar Daireyi İthamiye ve Divanı Hükümdür.

a. Daireyi ithamiye

Daireyi İthamiye dokuz üyeden oluşup üyelerinin üçü Heyeti Ayan, üçü Mahkemeyi Temyiz ve İstinaf ve üçü de Şurayı Devlet içerisinden Divanı Âli'ye alınacak olan üyelerin arasından kura ile seçilir.

Daireyi İthamiye, isminden de anlaşılacağı üzere savcılık dairesidir. Yani hakkında kovuşturma yapılmasını düşündüğü konularda Divanı Hüküm'e kamu adına ithamda bulunur. Daireyi İthamiye'nin bir konuda ithamda bulanabilmesi için diğer bir anlatımla kamu davası açabilmesi için üye sayısının üçte iki çoğunluğu ile karar almış olması gereklidir.

Son olarak Daireyi İthamiyede görev alanlar daha sonra yargılama aşamasında Divanı Hükümde bulunamazlar.

b. Divanı hüküm

Divanı Hüküm yirmi bir üyeden oluşup üyelerinin yedisi Heyeti Âyan, yedisi Divanı Temyiz ve İstinaf ve yedisi Şûrayı Devlet başkan ve üyeleri arasından seçilen Divanı Âli üyelerinden oluşmaktadır.

Divanı Hüküm'ün görevi ise Daireyi İthamiye tarafından haklarında dava açılan kişilerin yargılmasını yaparak kesin karara bağlamaktır. Yargılama Divanı Âli'nin özel kanununa göre yapılır ve karar yeter sayısı üye sayısının üçte ikisidir.

Kanuni Esasi'nin 95. maddesi uyarınca Divanı Hüküm kararları kesin olup temyiz ve istinaf yolu kapalıdır.

3.2.10. Umuru Maliye (Mali İşler)

Kanuni Esasi'nin Umuru Maliye başlığını taşıyan bu bölümünde mali meselelere ilişkin şu konular düzenlenmiştir:

- 1) Bütçe Kanunu
- 2) Kesin Hesap Kanunu
- 3) Divanı Muhasebat

3.2.10.1. Bütçe kanunu

Kanuni Esasi 98. maddesinde devlet bütçesi ile kast edilenin Muvazenei Umumiye Kanunu olduğunu söylemektedir. Anayasanın 97. maddesi ise bütçeyi şu şekilde tanımlamaktadır: *Devletin bütçesi, gelir ve yaklaşık masraflarını gösteren kanundur.*

Aynı madde uyarınca devlet vergi ve harçlarının koyulması ve toplanmasında dayanak olacak kanun Bütçe Kanunu'dur. Yine Kanuni Esasi'nin 100. maddesi uyarınca özel bir kanun çıkarılmadıkça bütçe haricinde devlet hazinesinden harcama yapılamaz.

a. Bütçe kanununun kabulü

Kanuni Esasi'nin 98. maddesi uyarınca Muvazenei Umumiye Kanunu yani Bütçe Kanunu Meclisi Umumi'de madde madde incelenir ve kabul edilir. Yine mevzuata uygun olarak hazırlanan gelir gider cetvellerinin müzakereleri de fasıl fasıl icra edilir.

b. Bütçe kanununun icrası

Bütçe Kanunu'nun uygulanabilmesi için Bütçe Kanunu'nun layihası (tasarısı) Heyeti Mebusan tarafından kabul edilmelidir. Kanuni Esasi'nin 99. maddesine göre *Bütçe Kanunu, ilgili olduğu senenin başlamasıyla icrasına başlanılabilmesi için tasarısı Heyeti Mebusan'a, Meclisi Umumi'nin toplanmasının akabinde gönderilir.*

c. Olağanüstü hallerde bütçe harici harcama

Yasama organının yürütme organı karşısındaki en önemli silahlarından birisi bütçe kanunudur. Çünkü nasıl kanunsuz vergi olmaz ise aynı şekilde kanunsuz toplanan vergiler de harcanamaz. Dolayısıyla yürütme organı meclisin çıkaracağı bütçe kanuna muhtaçtır. Lakin bazı olağanüstü hallerde meclisin vermiş olduğu bütçenin aşılması zarureti doğabilir. Bu durumda yürütme organı kendisine tanınan bütçeyi aşamayacağından işlerde aksamalar hatta yürütmenin tamamen kilitlenmesine neden olabilir. Bu yüzden Kanuni Esasi 101. maddesi ile olağanüstü harcama gereken hallerde hükümete bütçe kanunu haricinde harcama yapma yetkisi tanımıştır. Konuyu düzenleyen 101. madde şöyle demektedir: *Meclisi Umumi'nin çalışmadığı esnada olağanüstü bir sebepten dolayı bütçe harici harcama yapmak için kuvvetli bir neden ortaya çıkar ise sorumluluğu Heyeti Vükela'ya ait olmak üzere ve Meclisi Umumi'nin toplanmasının akabinde ona dair (fazla harcamaya dair) kanun tasarısı verilmek üzere o masrafın giderilmesi için gereken meblağın padişaha arz ve izini ile ortaya çıkan iradei seniyye üzerine tedarik ve harcanması uygundur.*

d. Bütçe kanunun süresi ve olağanüstü hallerde süresinin uzatılması

Kanuni Esasi'nin 102. maddesi hükmünce Bütçe Kanunu'nun süresi kural olarak bir yıldır. Ait olduğu senenin bitiminden sonra bütçe kanunu kendiliğinden yürürlükten kalkacaktır. Ancak adı geçen madde uyarınca olağanüstü bir sebep dolayısıyla Meclisi Mebusan henüz bütçe kanununu kararlaştırmadan fesih edilir ise Vükelayı Devlet iradei seniyye üzerine çıkaracağı kararname ile süresi bir yılı aşmamak ve Meclisi Mebusan toplanıncaya kadar geçerli olmak üzere bir önceki bütçe kanunun süresini uzatabilir.

3.2.10.2. Kesin hesap kanunu

Kesin Hesap Kanunları meclisin yürütmeye verilen bütçeye uygun hareket edip etmediğinin denetlenmesine yarar. Bu durum öğretide bütçe kanunu çıkaran meclisin doğal olarak çıkardığı bütçeyi denetlemesi şeklinde ifade edilmektedir²⁷³.

Kanuni Esasi, Muhasebei Katiye Kanunu (Kesin Hesap Kanunu) 103. maddede özet olarak şöyle tanımlanmıştır: Kesin Hesap Kanunu ilgili olduğu senenin gelir ve giderlerinin bütçeye tamamen uygun olduğunu gösteren kanundur.

104. madde uyarınca Muhasebei Katiye Kanunu layihaları ilgili olduğu senenin bitiminden itibaren dört sene sonra Meclisi Umumi'ye verilecektir.

3.2.10.3. Divanı muhasebat

Bütçe Kanunlarının denetimi görevinin yine kanunu çıkaran meclislere bırakıldığını ve bunun kesin hesap kanunu ile yapıldığını söylemiştik. Peki, meclis kesin hesap kanunu çıkarırken bütçeye uygun hareket edilip edilmediğine dair verileri nasıl elde edecektir? Anayasalar bu sorunu meclise yardımcı olacak meclis adına denetleme yapacak kurumlar teşkil etmek suretiyle çözmüştür. Örneğin 1982 Anayasası bunun için Sayıştay'ı teşkil etmiştir. Kanuni Esasi'de bunun için bir Divanı Muhasebat kurulmasını öngörmüştür.

²⁷³ ÖZBUDUN, Türk Anayasa Hukuku, s. 229.

a. Görevi

Kanuni Esasi'nin 105. maddesi uyarınca Divanı Muhasebat'ın görevi devlet adına harcama ve gelir toplamaya yetkili olanların işlemlerini denetlemek ve daireleri tarafından tanzim olunan yıllıkları inceleyerek nihai bir rapor hazırlamaktır. Divanı Muhasebat hazırlamış olduğu raporunu yılda bir kez Meclisi Mebusan'a önerge olarak sunmalıdır.

Divanı muhasebat ayrıca üç ayda bir padişaha da mali konularda önerge sunmak zorundadır.

b. Üyelerine dair hükümler

Anayasanın 106. maddesine göre Divanı Muhasebat'ın üye sayısı on ikidir. Üyeler Meclisi Mebusan tarafından oy çokluğu ile seçilir ve görev süreleri ömür boyudur. Ancak azillerinin lüzumlu olduğu durumlar ile istifaları istisnadır.

c. Üyelerinin özlük hakları

Divanı Muhasebat üyelerinin vasıfları, görevlerinin detayları, görevlerinde istifaları ve görevlerinin değiştirilmesi, kademe ilerlemesi ve emeklilikleri hususları anayasanın 107. maddesi uyarınca özel düzenleme ile belirlenecektir.

3.2.11. Vilayat (Vilayetler)

Kanuni Esasi'nin 11. bölümü devletin idari teşkilatlanmasına ve yerel yönetimlere ayrılmıştır. Vilayat, vilayet kelimesinin çoğulu olup vilayetler anlamına gelmektedir. Vilayet ise aslında Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri kullanılan idari bir terimdir. Vilayetler ilk başlarda büyüklük gözetilmeksizin bir beylerbeyinin yönetimi altında bulunan tüm idari birimlere verilen bir isim idi. III. Murat'la (1574-1595) beraber özel olarak teşekkül ettirilmiş, ayrıcalıklı bazı vilayetlere eyalet adı verilmeye başlanmıştır. Daha sonralar eyalet idari birimi oldukça yaygınlaşmış ve sayıları da epey artmıştır. Eyaletlerin sayıca çoğalması ve sahip oldukları imtiyazlar sebebiyle devlet, eyaletler üzerinde otoritesini yitirmeye başlamıştır. II. Mahmut zamanında yerel yönetimlerde devlet otoritesinin yeniden tesisi amacıyla eyalet yönetimine son verilmiştir. Fakat zamanla batıdaki -özellikle de Fransa'daki- idare hukukundaki gelişmeler esas alınarak

müşirlik sisteminden de vazgeçilmiş, yerine tekrar vilayetler kurulmaya başlanmıştır. Ancak bu yeni tip vilayetlerde artık eski tip vilayetlerden farklı olarak vali ile beraber vilayetin yönetiminde söz sahibi olan vilayet meclisleri de kurulmuştur.

Buraya kadarki gelişmeler, anayasal dayanaktan yoksun olarak anayasa dışı hukuk normları ile yapılmıştır. Ancak 1876'da Kanuni Esasi'nin ilanıyla beraber ilk kez mülki idareye ilişkin konular anayasal boyut kazanmıştır. Kanuni Esasi, 108 ile 112. maddeleri arasında taşra yönetiminin hangi usul ve esaslar üzerine olacağını düzenlemiştir.

3.2.11.1. Yetki genişliği ve görevlerin ayrılığı ilkesi

Yetki Genişliği İlkesi, merkeze ait yetkilerin merkezin taşradaki idarecisi (valinin) tarafından merkeze danışılmaksızın derhal o konuda karar vererek kendi başına hareket edebilmesini ifade eder²⁷⁴. Bugün yürürlükte olan 1982 Anayasası'nın 126/2. maddesinde yetki genişliği ilkesi *İllerin idaresi yetki genişliği esasına dayanır* şeklinde düzenlenmiştir. Bu yetki tabii ki kanuni çerçevede olup merkezden tamamen bağımsız olarak hareket etme şeklinde kullanılamaz. Vali, her halükarda merkez adına ve kamu hizmetinin yerine getirilmesi maksadıyla hizmet eder²⁷⁵.

Kanuni Esasi'nin konuya ilişkin 108. maddesi ise şöyledir: *Vilayetlerin idare usulü yetki genişliği ve görevlerin ayrılığı ilkesi üzerine kurulmuş olup derecesi özel düzenleme ile tayin edilecektir.*

Görüldüğü üzere ilk anayasa olan Kanuni Esasi de yetki genişliğini anayasal bir ilke olarak kabul etmiştir. İlaveten, merkezin ve vilayet yönetiminin görevleri de ayrılarak (tefriki vezaif ilkesi) konunun detayları yapılacak olan özel düzenlemeye bırakılmıştır. Nitekim meclis açılır açılmaz 1877 yılında bu konuya ilişkin Vilayet Nizamnamesi hazırlanmıştır. Nizamname, Heyeti Mebusan'da kabul edilmiş fakat Heyeti Ayan'a sunulamadan meclis tatil edilmiştir. Hal böyle olunca vilayet yönetimi anayasanın kabulünden önce yürürlükte olan 1871 tarihli İdarei Umumiyei Vilayet Nizamnamesi'ne

²⁷⁴ ÇAĞLAYAN, Ramazan, İdare Hukuku Dersleri, Adalet Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 2016, s. 95.

²⁷⁵ GÖZLER, Kemal, İdare Hukuku Dersleri, Ekin Yayınevi, 22. Baskı, Bursa, 2020, s. 79.

göre yürütülmeye devam etmiştir. Bu konudaki özel düzenleme ancak meclisin 1908'de tekrar açılmasından sonra, 1913 yılında, İdarei Umumiyei Vilayet Kanunu Muvakkati çıkarılarak yapılabilmıştır²⁷⁶.

3.2.11.2. Vilayet meclislerine üye seçimi

1864 yılında çıkarılan Vilayet Nizamnamesi ile Osmanlı Devleti'nin en büyük idari birimi vilayet haline getirilerek eyalet idari birimlerine tamamen son verilmiştir. Vilayetler de livalara, kazalara ve karyelere bölünmüştür²⁷⁷. 1864 Nizamnamesi'nin getirdiği bir diğer yenilik ise Eyalet Meclislerine son verilerek yerine Vilayet Meclisleri kurulmuştur²⁷⁸.

1876 tarihli Kanuni Esasi ise 109. maddesi ile vilayet, liva ve kaza merkezlerinde mevcut olan idare meclislerine anayasal dayanak olmuş, ayrıca bu meclislere seçilecek üyeler ile senede bir defa vilayet merkezinde toplanacak olan Meclisi Umumi'nin seçim usulünün bir kanun ile genişletileceğini (tevsî olacağını) hüküm altına almıştır. Bu hüküm, esas itibariyle kurucu iktidar tarafından yasama organı adına verilen bir anayasal vaat niteliğindedir.

3.2.11.3. Vilayet umumi meclisinin görevleri

Vilayet Umumi Meclislerinin görevleri Kanuni Esasi'nin 110. maddesinde detayları hazırlanacak olan kanunda belirtilmek üzere çerçeve halinde şu şekilde sayılmıştır:

1) Bayındırlık hizmetlerini yerine getirmek (yol, köprü, geçit vb hizmetleri yapmak)

²⁷⁶ Bkz. BAŞA, Şafak, Ülkemizde Uygulanan Mülki Yönetim Sistemi (Yayınlanmamış Makale), s. 4, 5. [http://www.safakbasa.com.tr/yuklenen_akademik_calismalar/25-TURKIYEDE_MULKI_YONETIM_SISTEMI_\(KONFERANS\).pdf](http://www.safakbasa.com.tr/yuklenen_akademik_calismalar/25-TURKIYEDE_MULKI_YONETIM_SISTEMI_(KONFERANS).pdf) E.T. 15/06/2022.

²⁷⁷ DEMİR, Gönül Türkan, Tarihsel Süreçte Vilayet Meclis-i Umumileri Ve Çankırı Örneği Üzerine Bir Değerlendirme, KAREFAD, C. 4, S. 4, Y. 2014, s. 62.

²⁷⁸ DEMİR, s. 63.

2) Sanayi, ticaret ve çiftçilik gibi bayındırlık konularında kolaylık sağlamak ve halkın eğitim ve terbiyesinin artırılması maksadıyla müzakereye tabi olma koşuluyla yükümlülükler getirmek.

3) Verginin paylaşılması, toplanması ve diğer muamelelerde kanunların ve nizamnamelerin hükümlerine aykırı gördükleri halleri ilişkin olduğu makam ve mevkilere bildirerek durumun düzeltilmesi ve iyileştirilmesi maksadıyla şikâyette bulunmak.

3.2.11.4. Cemaat meclislerinin kuruluşu

Kanuni Esasi, Vilayet Meclislerinin yanı sıra bir de 111. maddesiyle Cemaat Meclislerinin kurulmasını öngörmüştür. 111. madde Cemaat Meclislerinin kuruluş amacını şu şekilde açıklamaktadır: *vakıf mallarının ve vakfa hasredilmiş paraların hasılatının vakfedilme şartlarına ve kadim teamüle göre vakıftan meşrutun²⁷⁹ lehine hayırlı işlerde sarf olunmak üzere vasiyet edilen malların vasiyetnamelerinde yazıldığı şekliyle bırakılan kişinin sarfına ve yetim mallarının özel nizamnamesine göre idaresine nezaret etmek.*

111. madde hükmü gereğince Cemaat Meclisleri her kazada kurulacaktır. Ancak burada önemli bir düzenlemeye gidilerek her kazada sadece bir tane Cemaat Meclisi kurulması öngörülmemiş, her millet için ayrı kurulması öngörülmüştür.

Yine maddede, detayları tanzim edilecek nizamnamesinde belirlenmek üzere Cemaat Meclislerine her milletin kendi içerisinde seçkin kişilerinin seçileceği ön görülmüştür.

Son olarak, Cemaat Meclisleri buldukları mahallin hükümetlerini (valiliklerini) ve Vilayet Umum Meclislerini kendilerine üst mercii olarak bilecektir. Yani cemaat meclislerinin bağlı olduğu yerler eskiden olduğu gibi patrikhaneler değil mahalli hükümetler olacaktır²⁸⁰.

²⁷⁹ Vakıftan yararlanacak olan şahıs veya yer. Bkz. <http://www.lugatim.com/s/me%C5%9Frut> E.T. 15/06/2022.

²⁸⁰ KENANOĞLU, s. 11.

3.2.11.5. Belediyecilik faaliyetleri

Belediyeler, belde halkının müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan örgütlenmelerdir²⁸¹. Yani belediyeler bölge halkının bayındırlık, sağlık, eğitim gibi yaşamlarını idame ettirmek için başlıca gereken hizmetleri yerine getirmekle mükelleftirler. Osmanlı Devleti'nde de belediyecilik faaliyetleri oldukça önem verilen bir konu idi. Başlangıçta bu görev devlet tarafından kadılara verilmiş idi²⁸². Sancak ve kaza kadıları aynı zamanda bir nevi belediye başkanı konumunda idiler. Şehrin asayişinden, altyapı hizmetlerine, pazarın denetlenmesinden, fiyat istikrarının sağlanmasına kadar kadılar mesul idi²⁸³. Örneğin IV. Murat (1623-1640), Aralık 1633'te Bursa seyahati esnasında uğradığı İznik'te şehrin kadısını yolları bakımsız bıraktığı için idam ettirmiştir²⁸⁴.

Kadılar, mülki görevlerinde kendilerine yardımcı olması maksadıyla bizzat veya merkezden birtakım atamalar da yapmaktaydı. Örneğin, merkezden tayin edilen subaşı mahallin emniyetinden²⁸⁵, çöplük subaşısı mahallin temizliğinden²⁸⁶, böcekbaşı ise halkın arasına karışarak bilhassa hırsızların yakalanmasına yardımcı olmakta idi²⁸⁷. Bunun yanı sıra tayin edilen kadı naipleri de kadılara mülki görevlerinde yardımcı olmakta idi²⁸⁸. Yine vakıflar ve loncalar da kadılara altyapı faaliyetleri konusunda

²⁸¹ **GÖZLER**, İdare Hukuku Dersleri, s. 187.

²⁸² **ORTAYLI**, İlber, Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine, AİD, C. 9, S. 1, Y. 1976, s. 100.

²⁸³ **ORTAYLI**, Osmanlı Kadısının... Rolü Üzerine, s. 100.

²⁸⁴ **YILMAZER**, Ziya, Murad IV, TDV İslam Ansiklopedisi 31. Cilt, Ankara, 2020, s. 179.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-iv> E.T. 15/06/2022.

²⁸⁵ **ORTAYLI**, Osmanlı Kadısının... Rolü Üzerine, s. 100.

²⁸⁶ **PUL**, Ayşe, Osmanlı Sosyal Hayatı Figüranlarından Arayıcı Esnafı, Tarih İncelemeleri Dergisi, C. 23, S. 1, Y. 2008, s. 218.

²⁸⁷ **ÖZCAN**, Abdülkadir, Böcekbaşı, TDV İslam Ansiklopedisi 6. Cilt, İstanbul, 1992, s. 323.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/bocekbasi> E.T. 15/06/2022.

²⁸⁸ **ORTAYLI**, Osmanlı Kadısının... Rolü Üzerine, s. 98.

yardımcı olmakta idi²⁸⁹. Daha sonralar II. Mahmut devrinde kadıların hiyerarşisinin yıkılmaya başlaması ve batıcı faaliyetlere geçilmesiyle ilk kez 16 Haziran 1854'te ilk belediye örneği olan İstanbul Şehremaneti kurulmuştur²⁹⁰.

Kanuni Esasi de 112. maddesi ile belediyeçilik görevini İstanbul'da ve taşrada kurulacak olan belediye meclislerine vermiştir. Bu meclislerin kuruluş, görev ve üyelerinin seçimi ise özel kanuna göre olacaktır.

3.2.12. Mevaddı Şetta (Çeşitli Maddeler)

Kanuni Esasi'nin son bölümü Mevaddı Şetta başlığını taşıyan ve farklı konulara ilişkin düzenlemeler içeren 12. bölümdür. Yedi maddeden oluşan kısa bir bölüm olup sırasıyla şu konulara yer vermiştir:

- 1) Padişahın sürgün yetkisi ve olağanüstü hal
- 2) Mecburi ilkokul eğitimi
- 3) Kanuni Esasi hükümlerinin bağlayıcılığı
- 4) Anayasa değişikliği
- 5) Heyeti Ayan'ın anayasayı yorumlama yetkisi
- 6) Anayasanın kabulünden önce mevcut olan kanunların durumu
- 7) Geçici Seçim Talimatnamesinin süresi

1, 3, 4 ve 5. maddelere daha önce yer verildiğinden burada üzerinde tekrardan durulmayacaktır.

²⁸⁹ DENİZ, Ahmet/AKARÇAY, Pelin/KARAKAŞ, Adem, Osmanlıda Belediyeciliğin Gelişimi Ve Modernleşme Çabaları, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, S. 64, Y. 2017, s. 315.

²⁹⁰ DENİZ/AKARÇAY/KARAKAŞ, s. 318, 319.

3.2.12.1. Mecburi ilkokul eğitimi

Kanuni Esasi'nin 114. maddesi uyarınca *Tüm Osmanlı fertleri için eğitimin ilk basamağı mecburi olup bunun derece ve detayları özel düzenleme ile tayin edilecektir.*

3.2.12.2. Anayasanın kabulünden önce mevcut olan kanunların durumu

Anayasanın kabulüyle beraber, daha önce mevcut olan hukuki düzenlemelerin durumunun ne olacağı sorunu ortaya çıkmıştır. Örneğin Kanuni Esasi hükümlerine aykırı olan kanunlar kendiliğinden hükümsüz mü kalacaktır? Anayasayı yapanlar bu karışıklığın önüne geçmek maksadıyla Kanuni Esasi'nin 118. maddesinde şöyle bir düzenlemeye gitmişlerdir: Mevcut yürürlükte olan düzenlemeler, teamüller ve adetler ileride çıkarılacak bir kanun veya nizamname ile değiştirilmediği veya kaldırılmadığı sürece yürürlüktedir.

Bu hüküm, mükemmel bir anayasal rejime geçiş hükmüdür. Ancak beraberinde yasama ve yürütme organına mevzuattaki anayasal aykırılıkları tespit ederek gerekli düzenlemeleri yapma vazifesi getirmektedir.

3.2.12.3. Geçici seçim talimatnamesinin süresi

Meclis ilk açılacağı zaman Heyeti Mebusan üyelerinin seçimi konusunda kanun hazırlamaya fırsat olmadığından geçici bir talimatname çıkarılarak ilk meclis seçimleri o talimatnameye göre yapılmıştır. Kanuni Esasi'nin 66. maddesi seçimlerin kanunla yapılmasını öngördüğünden Kanuni Esasi'nin 119. son maddesi söz konusu talimatın ilk seçimlerin tamamlanmasıyla yürürlükten kalkacağını hüküm altına almıştır.

4. KANUNİ ESASİNİN UYGULANMASI TADİL EDİLMESİ VE İLGASI

4.1. İlk Meclis Seçimleri

Osmanlı Devleti'nde, aynı zamanda da tarihimizde yapılan ilk genel seçimler 1877 Seçimleridir.

Kanuni Esasi'nin ilanıyla beraber anayasayla öngörölmüş olan meclisin çalışmaya başlaması için Kanuni Esasi'nin 43. maddesi uyarınca meclisi oluşturan iki heyetin de toplanmaya hazır vaziyette olması gerekiyordu. Bu iki heyetten biri olan Heyeti Ayan üyeleri padişah tarafından göreve atandıklarından onlar açısından bir sorun bulunmamaktaydı. Ancak Heyeti Mebusan üyelerinin halk tarafından seçilmesi gerekiyordu. Bundan mütevellit bir an önce seçimlerin yapılması gerekiyordu. Fakat bir sorun vardı. Kanuni Esasi'nin 66. maddesi uyarınca mebus seçimlerinin özel kanuna göre yapılması gerekmekteydi. Fakat Kanuni Esasi'nin yapımı aşamasında böyle bir kanunu çıkartmaya vakit olmamıştı. Bu yüzden meclisin bir an önce faaliyete geçmesi için kanun çıkarmak yerine 24 Ekim 1876'da Bu Defa İttifakı Ârâ İle Verilen Karar Üzerine Ve Şerefsudur Buyurulan Emri İradei Seniyyei Hazreti Padişahı Mantuku Âlisine Tefvikan Dersaadette Teşkil Olunacak Meclisi Umumînin İktiza Eden Nizamatı Esasiye Ve Dâhiliyesi Bir Taraftan Tetkîk Ve Tanzim Olunmakta Bulunduğundan Anların Husul Ve Tekarrürüne Kadar Bu Seneye Mahsus Olmak Üzere Meclisi Mezkûr Âzâsının Sureti İntihap Ve Tâyinine Dair Talimatı Muvakkate çıkartılmıştır²⁹¹.

Seçimlerin bu muvakkat yani geçici talimatnameye göre yapılması görünüşte anayasaya aykırı gibi dursa da aslında anayasaya aykırı değildi. Çünkü her ne kadar Kanuni Esasi'nin 66. maddesi seçimlerin kanuna dayalı olarak yapılması gerektiğini söylese de Kanuni Esasi'nin 119. maddesi, çıkarılmış olan talimatı muvakkatenin süresini sadece yapılacak olan ilk seçimlerle sınırlandırarak söz konusu talimata anayasal boyut kazandırmıştır. Bu halde artık talimatın anayasaya aykırı olduğu, o cümleden yapılan

²⁹¹ Talimatnamenin tam metni için bkz. **ERDEM**, Tarhan, Yasama Meclisi Üyeleri Seçimi Ve Siyasi Partiler Kanunları, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2013, s. 63-71.

seçimlerin de anayasa aykırı olduğu iddia edilemez. Ortada aynı konuya ilişkin farklı iki anayasal hüküm bulunmaktadır. Anayasal normlar arasında üstlük astlık ilişkisi olmadığından iki anayasa hükmünün çatışması halinde birinin diğerinin istisnası olduğu kabul edilerek yorumlanmalıdır. Bu anlamda 119. maddenin anayasanın 66. maddesinin istisnası olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, 1877 Seçimleri bu muvakkat talimatnameye göre yapılmış ve Şubat 1877'de başlayan seçimler Mart 1877'de sona ermiştir. Seçimlere siyasi partiler katılmamıştır.

4.1.1. İstanbul ve Taşra Seçimleri

Çıkarılan talimatnamenin 1. maddesine göre seçimlerde toplam yüz otuz mebus seçilecektir. Ayrıca seçim sistemi olarak da iki dereceli seçim sistemi benimsenmiştir. Yani yapılacak olan seçimlerde önce birinci seçmenler (Müntehibi Evveller) ikinci seçmenleri (Müntehibi Sanileri) seçecek, daha sonra da ikinci seçmenler mebusları seçecektir. Ancak benimsenen bu seçim sistemi beraberinde başka bir sorunu daha getirmiştir. Kabul edilen bu seçim usulü büyük bir organizasyon gerektirmekteydi. Bu denli büyük bir organizasyonu yapmaya vakit olmadığından taşrada ve İstanbul'da yapılacak olan seçimlerin farklı usullere göre yapılmasına karar verilmiştir.

4.1.1.1. İstanbul seçimleri

İstanbul'da yapılacak seçimleri için Talimatı Muvakkat'e ek olarak bir de Heyeti Mebusan'ın Birinci Senei İctimaiyyesi İçin Dersaadet Ve Mülhakatından İntihab Olunacak Mebusların Sureti İntihabına Dair Beyanname çıkartılmıştır. Bu beyanname ile İstanbul yirmi seçim bölgesine ayrılmış, her seçim bölgesinden iki tane ikinci seçmen seçilmiştir. Daha sonra seçilen bu kırk adet ikinci seçmen de toplam on tane mebusu seçmiştir.

Yani İstanbul Seçimlerinde tam manasıyla iki dereceli seçim sistemi uygulanmıştır.

4.1.1.2. Taşra seçimleri

Talimatı Muvakkate'nin 2. maddesine göre İstanbul dışındaki vilayetlerde mebusları ikinci seçmen sıfatıyla idare meclisi üyeleri seçecektir²⁹². Bu düzenlemenin altında yatan düşünce şu idi: İdare meclisi üyeleri zaten halk tarafından seçildiğinden, dolaylı olarak mebuslar da yine halk tarafından seçilecektir. Böylelikle mebuslar, birinci seçmenlerin (halkın) seçtiği ikinci seçmenler (vilayet meclisi üyeleri) tarafından seçilmiş olacaktır.

Talimatname'nin 4. maddesi uyarınca seçim usulü şu şekildedir: Vilayet, sancak ve kaza meclis üyeleri seçtikleri kişilerin isimlerinin yazılı olduğu pusulaları kapalı ve üstü mühürlü zarflara koyup vilayetlerde valiye, sancaklarda mutasarrıflıklara, kazalarda ise kaymakama teslim edecektir. Daha sonra bu zarflar valiliklere gönderilecek ve valinin başkanlığındaki heyet tarafından sayılıp sonuçlar seçimi kazanan adaylara bildirilecek ve Şurayı Devlet'e gönderilecektir.

4.1.2. Seçme ve seçilme şartları

Talimatı Muvakkate seçme ve seçilme konusunda Kanuni Esasi'den farklı, hatta ona aykırı hükümler içermekteydi.

Talimata göre seçmen olabilme şartları şunlardır:

- 1) Osmanlı vatandaşı olmak
- 2) Yirmi beş yaşını tamamlamış olmak
- 3) Emlak sahibi olmak²⁹³
- 4) Erkek olmak
- 5) Taşrada ise idare meclisi üyesi olmak

²⁹² İdare meclisleri Tanzimat sonrası taşradaki idari birimlerde kurulan ve o bölge halkının sorunlarının görüşülüp karara bağlandığı meclislerdir. Bkz. **TORUN**, Fatih Sadık, Vilâyet Kanunlarına Göre Sancak (Livâ) İdare Meclisleri, TAD, C. 35, S. 60, Y. 2016, s. 171.

²⁹³ Sosyal bu şart sebebiyle ilk Osmanlı seçimlerini Fransız İhtilalinden sonra yapılan ilk seçimlere benzetmektedir. Bkz. **SOYSAL**, s. 22.

6) İstanbul'da ise en az iki yıldır İstanbul'da ikamet ediyor olmak ve kişi asker ise en azından teğmen rütbesinde olmak

Talimatnamede açıkça kısıtlı oy hakkı ilkesinin kabul edildiğini görüyoruz²⁹⁴.

Talimatnameye göre seçilme (mebus olabilme) şartları ise şunlardır:

- 1) İyi bir şöhrete sahip olmak
- 2) Türkçe bilmek
- 3) Yirmi beş yaşını tamamlamış olmak
- 4) Cinayet suçundan veya siyasi bir suçtan dolayı ceza almamış olmak
- 5) Memleketinde az çok bir emlake sahip olmak

4.1.3. Seçim Talimatnamesi ile Kanuni Esasi Hükümlerinin Karşılaştırılması

Çıkarılmış olan seçim talimatnamesi ile Kanuni Esasi hükümleri arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Bu farkları maddeler halinde şu şekilde özetleyebiliriz:

- 1) Talimatı Muvakkat'te, Kanuni Esasi'den farklı olarak mebus seçilmek için belli bir miktar servete sahip olunması şartı aranmaktadır.
- 2) Talimatı Muvakkat, Kanuni Esasi'de mebus seçilmek için aranan otuz yaş şartını yirmi beşe indirmiştir. Ayrıca Kanuni Esasi'de aranan daha birçok şarta yer vermemiştir. (Talimatnamenin 6. maddesi ve Kanuni Esasi'nin 68. maddesi)
- 3) Kanuni Esasi'de seçilecek mebus sayısı her elli bin erkek nüfusa bir mebus şeklinde iken Talimatı Muvakkat'te toplam mebus sayısı yüz otuz²⁹⁵ ile sınırlandırılmıştır. Fakat

²⁹⁴ Seçmen olabilme hakkının servet, cinsiyet, ırk gibi sınırlamalara tabi tutulmasıdır. Bkz. **GÖZLER**, Genel Esaslar, s. 303; **TEZİÇ**, s. 301.

²⁹⁵ Söz konusu yüz otuz mebusun sekseni müslim, ellisi ise gayrimüslim olarak belirlenmiştir. Belirtelim ki gayrimüslim mebuslar komisyonda uzunca tartışılmış, komisyondaki ulema temsilcileri gayrimüslimlerin meclise girmesine karşı çıkmıştır. Fakat buna rağmen özellikle şeyhülislamın da karşı yönde oy kullanmasıyla bu görüş kabul edilmemiştir. **BOZKURT**, s. 63.

buna rağmen Tunus, Mısır, Romanya, Sırbistan, Karadağ, Sisam, Umman ve Necid'den seçimlere katılım olmadığı için toplam yüz on yedi mebus seçilebilmiştir²⁹⁶.

4) Kanuni Esasi'de seçim usulüne dair bir düzenleme olmamasına karşın Talimatı Muvakkat'e göre seçimler iki aşamalı olarak basit çoğunluk usulüyle ve gizli oylama esasıyla yapılacaktır.

5) Kanuni Esasi'de seçimlerin dört yılda bir yapılması öngörülmesine rağmen Talimatı Muvakkat'e göre seçimler her yıl yapılacaktır.

4.2. I. Meşrutiyetin Hükümet Sistemleri İçerisindeki Yeri

Bir devleti yönetmek için tercih edilen yönetime hükümet sistemi adı verilmektedir. Hükümet sistemleri de devletin iki temel kuvveti olan yasama ve yürütmenin birbirleri ile olan ilişkilerine göre tasnif edilmektedir²⁹⁷. Bu anlamda, söz konusu iki kuvvet arasındaki ilişki ya kuvvetlerin bir arada tek bir kişi veya kurulda toplanması yahut da birbirinden ayrı olarak farklı kişi veya kurullara verilmesi şeklinde karşımıza çıkar.

4.2.1. Kuvvetler Birliği Hükümet Sistemleri

Bu tip hükümet sistemlerinde ya yasama kuvveti yürütme organında birleşmekte yahut da yürütme kuvveti yasama organında birleşmektedir.

4.2.1.1. Yasama kuvvetinin yürütme organında birleşmesi

Bu tip hükümet sistemlerinde yürütme kuvvetini elinde bulunduran aynı zamanda yasama kuvvetini de elinde bulundurmaktır. Yani yasaları uygulayanlar aynı zamanda yasayı çıkartanlardır. Ancak bu, bu tip sistemlerde yasama meclisi olmayacağı anlamına gelmez.

²⁹⁶ ÇAY, s. 83.

²⁹⁷ Yargı kuvveti her zaman bağımsız kabul edilir bu yüzden hükümet sistemlerinin tasnifinde yargı kuvveti dikkate alınmaz.

Bu sistemlerde de bir yasama meclisi bulunabilir. Fakat yasama meclisi tamamıyla yürütme organına bağımlı olacaktır²⁹⁸.

Bu tarz yönetim sistemlerinin özel adı diktatörlük olup tarihte Fransa'da Napoleon, İtalya'da Mussolini ve Almanya'da Hitler tarafından uygulanmıştır. Fakat tarihi seyirde bu tek adamların zaman içerisinde keyfi ve hukuk dışı bir yönetim sergilemeye başladığı görüldüğünden tercih edilen bir hükümet sistemi olmamıştır.

4.2.1.2. Yürütme kuvvetinin yasama organında birleşmesi

Bu tip hükümet sistemlerinde yasama kuvvetini elinde bulunduran organ aynı zamanda yürütme kuvvetine de sahiptir. Yani yasa çıkartan kişiler aynı zamanda bu yasaların yürütmesini de bizatihi yapmaktadır.

Bu tip hükümet sistemlerine konvansiyonel rejim veya meclis hükümeti sistemi adı verilir. Görünüş olarak bu sistem ile kuvvetlerin yürütme organında birleşmesi arasında çok bir fark yokmuş gibi gelebilir. Fakat kuvvetlerin yasamada birleşmesinin kuvvetlerin yürütmede birleşmesinden en bariz farkı yasama organının halkın temsilcilerinden oluşması ve gerektiği zaman bu kişilerin halk tarafından değiştirilebilmesidir²⁹⁹.

Meclis hükümeti sistemi Türkiye'de 1921 Anayasası döneminde uygulanmıştır.

4.2.2. Kuvvetler Ayrılığı Hükümet Sistemleri

Bu tip hükümet sistemlerinde ise devlet kuvvetleri birbirinden ayrılarak farklı organlara verilmektedir. Bu ayrımın farklılığı sağlayan husus ayrılığın derecesidir. Kuvvetler birbirinden sert bir şekilde ayrılmış ise başkanlık sistemi, kuvvetler birbirinden yumuşak bir şekilde ayrılmış ise parlamenter sistem adı verilmektedir.

²⁹⁸ TEZİÇ, s. 497.

²⁹⁹ Diktatörlüklerde de ilk başta yürütme organındaki kişi halk tarafından seçilmektedir. Hatta diktatörün iktidarında da seçimler, halk oylamaları yapılmaktadır. Ancak buradaki sorun halkın iradesini serbest bir şekilde hiçbir baskı olmadan sandığa yansıtamamasıdır.

4.2.2.1. Başkanlık sistemi

Başkanlık sisteminde yasama ve yürütme kuvveti sert bir şekilde ayrılarak başka organlara verilmektedir. Buradaki sertlikten kasıt, sistemin yapısı gereği yasama ve yürütme organının birbirine karşı dengeli olması ve birbirlerine çok fazla müdahale etme imkânına sahip olmamalarıdır. Başkanlık sistemi tarihte ilk kez Amerika'da 1787 Anayasası ile ortaya çıkmıştır. Anayasayı yapan kurucu iktidar eski İngiliz sömürgesi olmaları sebebiyle hükümet sistemini oluştururken İngiltere'deki meşruti monarşi hükümet sisteminden esinlenmiştir. Bu yüzden başkanlık sistemi için krallıktaki meşruti monarşinin cumhuriyete adapte edilmiş halidir diyebiliriz³⁰⁰.

Başkanlık sisteminin asli şartları şunlardır³⁰¹:

- 1) Yürütme organı tek kişiliktir
- 2) Başkan halk tarafından seçilir
- 3) Başkan, yasamanın güvenine dayanmaz

16 Nisan 2017 Referandumuyla beraber Türkiye'de başkanlık sistemi uygulanmaya başlamıştır³⁰².

³⁰⁰ **TEZİÇ**, s. 531.

³⁰¹ Başkanlık sisteminin şartları konusunda doktrinde tam bir ittifak yoktur. Örneğin Teziç başkanlık sisteminin unsurlarını tek başlı yürütme ve başkanın ve meclisin karşılıklı bağımsızlığı şeklinde saymaktadır. Bkz. **TEZİÇ**, s. 532, 533. Lijphart da başkanlık sisteminin özelliklerini başkanın halk tarafından seçilmesi ve başkanın yasamanın güvenine dayanmaması şeklinde vermektedir. **LİJPHART**, Arend, Çağdaş Demokrasiler, Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını, s. 44, 45. Yine Bilir de Gözler'den farklı olarak aynı kişinin hem yasama hem de yürütme organında görev almasının asli değil tali şart olduğunu söylemektedir. Bkz. **BİLİR**, Faruk, Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), AK Parti Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2013, s. 149; **GÖZLER**, Genel Esaslar, s. 234. Biz ise başkanlık sisteminin asli şartlarını verirken Gözler'i esas aldık. **GÖZLER**, Genel Esaslar, s. 231-233.

³⁰² Türkiye'de mevcut uygulanan sistemin başkanlık olmadığına dair görüş için bkz. **GÖZLER**, Elveda Anayasa, s. 51-74.

4.2.2.2. Parlamenter sistem

Bir diğerkuvvetler ayrılığı sistemi olan parlamenter sistemde ise kuvvetler birbirlerinden yumuşak bir şekilde ayrılmıştır. Buradaki yumuşaklıktan kasıt, başkanlık sisteminden farklı olarak yürütme ve yasama organlarının karşılıklı olarak birbirlerine müdahale edebilme -örneğin feshetme, görevden düşürme- gibi imkânların olmasından dolayıdır.

Parlamenter sistemin asli özellikleri řunlardır³⁰³:

- 1) İki başlı yürütme organı
- 2) Yürütmenin yasama organından doğması
- 3) Yürütmenin yasamanın güvenine dayanması

Asli özelliklerinden yola çıkarak parlamenter sistemi şu şekilde tanımlayabiliriz: *Parlamenter Sistem, devlet başkanı ve hükümet şeklinde iki başlı olan yürütmenin yasama organı içerisinden çıktığı ve yürütmenin yasamaya karşı siyaseten sorumlu olduğu bir kuvvetler ayrılığı hükümet sistemidir.*

Türkiye’de 21 Ekim 2007 tarihli referanduma kadar parlamenter sistem uygulanmıştır.

Burada son olarak yarı başkanlık sistemine bir parantez açmak gerekir. Yarı başkanlık sistemi her ne kadar adına başkanlık geçse de aslında parlamenter sistemin bir türüdür. Saf parlamenter sistemden farklı olarak yarı başkanlık sisteminde yürütme organının devlet başkanı makamı yasama organı tarafından değil halk tarafından seilmektedir³⁰⁴.

³⁰³ Benzer şekilde parlamenter sistemin özellikleri konusunda da üzerinde uzlaşılmış bir sayım yoktur. Örneğin Yazıcı, parlamenter sistemin özelliklerini hükümetin yasama organı içerisinden çıkması, devlet başkanının sınırlı yetkili olması, yasamanın halk tarafından seçilmesi ve yasama ve yürütmenin birbirlerinin hukuki varlıklarına son verecek araçlara sahip olması şeklinde vermektedir. **YAZICI**, Serap, Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri; Türkiye İçin Bir Değerlendirme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2002, s. 37. Yavuz ise parlamenter sistemin özelliklerini iki başlı yürütme organı, devlet başkanının sorumsuz olması, yürütme organının yasamaya karşı sorumlu olması ve yürütme organının yasamaya karşı kullanabileceği yetkilerinin olması şeklinde vermektedir. **YAVUZ**, Bülent, Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri, İngiltere, AK Parti Yayınları, Ankara, 2013, s. 20-25. Biz ise yine asli şartları verirken Gözler’i esas aldık. **GÖZLER**, Genel Esaslar, s. 243-245.

³⁰⁴ **GÖZLER**, Genel Esaslar, s. 241.

Türkiye’de 21 Ekim 2007 Referandumuyla yarı başkanlık sistemine geçilmiş, 10 Ağustos 2014’te Recep Tayyip Erdoğan’ın halk tarafından cumhurbaşkanı seçilmesiyle de fiilen uygulanmaya başlamıştır³⁰⁵.

4.2.3. Meşrutî Monarşinin Ortaya Çıkışı ve Hükümet Sistemleri İçerisindeki Yeri

Konumuz olan meşrutî sisteme gelirsek, meşrutî sistem yukarıda bahsettiğimiz ilişkilerden hangisi içerisinde yer almaktadır?

Meşrutîyet kelimesi, köken olarak Arapça “meşrut” yani “şartlı” kökünden gelir³⁰⁶. Bu anlamda kelime manası olarak meşrutî monarşiyi “şartlı monarşi³⁰⁷” olarak tanımlayabiliriz³⁰⁸.

Anayasa Hukuku terminolojisinde ise meşrutî monarşi; *anayasalı monarşi (constitutional monarchy), hükümdarın saltanat haklarının kanuni bir sınırlandırılmaya tabi tutulduğu monarşi türü* şeklinde tanımlanmaktadır³⁰⁹.

Bizce meşrutî monarşinin karşılığının anayasal monarşi yerine *hükümdarın saltanat haklarının kanuni bir sınırlandırmaya tabi tutulduğu monarşi türü* şeklinde verilmesi daha doğrudur. Çünkü meşrutî monarşinin varlığı o ülkenin anayasasının var olmasına bağlı değildir. Hükümdarın haklarının sınırlandırıldığı herhangi bir kanunun varlığı da meşrutî monarşi için yeterlidir. Örneğin, bugün İngiltere bir meşrutî monarşi olmasına rağmen anayasasızdır.

³⁰⁵ 16 Nisan 2017 Referandumuna kadar.

³⁰⁶ HANİOĞLU, Şükrü, Meşrutîyet, TDV İslam Ansiklopedisi 29. Cilt, Ankara, 2004, s. 388.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/mesrutiyet> E.T. 15/06/2022.

³⁰⁷ Soysal da meşrutî monarşinin tanımını benzer şekilde “*sınırlandırılmış, kısıtlanmış yönetim biçimi*” şeklinde yapmaktadır. SOYSAL, s. 12.

³⁰⁸ TDK meşrutî monarşinin karşılığını genel manada “*hükümdarın saltanat haklarının kanuni bir sınırlandırmaya tabi tutulduğu monarşi türü*” şeklinde, özel manada ise “*Osmanlı Devleti’nde 1876 Anayasa’sıyla başlayan ve 1918 Mondros Mütarekesi’ne kadar süren, I. ve II. Meşrutîyet dönemi adlarıyla anılan süre*” şeklinde vermektedir. Bkz. TDK, s. 1665.

³⁰⁹ GÖZLER, Genel Esaslar, s. 173.

Meşrutî monarşilerin en önemli özelliği, hükümdarın yanında devlet iktidarını onunla birlikte paylaşan parlamento/meclis bulunmasıdır³¹⁰. Bu özelliğinden yola çıkarak meşrutî monarşiyi ‘*hükümdarın yetkilerinin bir meclis tarafından kısıtlanması*’ şeklinde tanımlayanlar da mevcuttur³¹¹.

Meşrutî monarşilerde hükümdarın yanında ona eşlik eden bir meclis bulunması zorunluluğunun sebebi meşrutî monarşi hükümet sisteminin parlamenter sistemin bir çeşidi olmasıdır³¹². Şöyle ki, yukarıda açıklandığı üzere kuvvetler ayrılığı prensibine dayanan parlamenter sistemlerde yasama kuvveti yürütme dışındaki bir organa ayrıca verilmiştir. Bu yüzden yürütme gücünü elinde bulunduran hükümdarın yanında bir de yasama organı bulunması mecburiyeti sistemden kaynaklanan bir zorunluluktur.

Aslında hükümdarın yanında ona devlet yönetiminde eşlik edecek bir meclisin bulunması fikri çok eskilere dayanır. Örneğin, günümüzden yaklaşık 3000 yıl önce hüküm süren Hititlerde ‘‘pankuş’’ , İslamiyet öncesi Türklerde ‘‘kurultay’’ ve İslam dünyasında da ‘‘şura/divan’’ adı verilen teşkilatlanmalar vardı³¹³. Ancak bu devletlerin meşrutî monarşi olamamasının sebebi söz konusu teşkilatların hukuki açıdan hükümdarın otoritesinin karşısında bir önem kesbetmiyor olması idi. Yani bu teşkilatlar birer danışma kurulu olmaktan öteye geçemeyip meclis olamamışlardır. Ayrıca bu kurullarda halkın kendisini temsil edebilme şansı da yoktu. Fakat yine de zaman zaman hükümdarlar bu kurumlarla barışık olmayı tercih etmiş ve onların istekleri doğrultusunda hareket etmişlerdir.

Meşrutî monarşilerdeki meclisi geçmişteki benzerlerinden ayıran nokta hükümdarın karşısında söz sahibi olmasıdır. Bu söz sahipliği, İngiltere örneğinde olduğu gibi neredeyse hükümdarın sembolik bir makam olarak kalmasına neden olacak kadar ileri

³¹⁰ GÖZLER, Genel Esaslar, s. 174.

³¹¹ ÖZBUDUN, Türk Anayasa Hukuku, s. 26.

³¹² GÖZLER, Genel Esaslar, s. 224; GÖZLER, Elveda Anayasa, s. 157; GÖZÜBÜYÜK, s. 115; KABOĞLU, s. 156.

³¹³ CİN/ AKYILMAZ, s. 26 ve 91.

düzyeyde olabileceği gibi, aşağıda açıklanacağı üzere Osmanlı'nın I. Meşrutiyet'inde olduğu gibi çok sınırlı da kalabilir.

Tarihe baktığımızda ise bir hükümdarın yetkisinin ilk kez İngiltere'de sınırlandırıldığını görüyoruz. İngiltere'de 1199 yılında tahta çıkan Kral John (diğer adıyla Yurtsuz John) ülkeyi baskıcı bir rejim ile idare etmeye başlamıştır. Halktan ağır vergiler alınmaya başlamış, yargılamalarda haksızlıklar hat safhaya ulaşmıştır. Bu durum halkın olduğu kadar soylu baronların da tepkisini çekmiştir. Bu yüzden Fransızlarla girilen savaşta baronlar kralı desteklemekten imtina etmişlerdir³¹⁴. Üstelik kral kiliseyle de ters düşerek bunun sonucunda Papa III. İnnocent tarafından aforoz edilmiştir. Tüm bu olaylara ekonomideki sorunlar da eklenince baronlar krala karşı isyan başlatmışlardır. İsyanı bastırmaya muktedir olamayan Kral John baronlarla masaya oturmak zorunda kalmış ve onların istekleri doğrultusunda Magna Carta Libertatum'u (Büyük Özgürlük Fermanı-Büyük Şart) ilan etmiştir. Altmış üç maddelik bu fermanda medeni hukuk, ceza hukuku, idare hukuku, vergi hukuku alanına ilişkin hükümler yer almıştır. Konumuz açısından bizi ilgilendiren ise fermanın 12. maddesidir. Buna göre kral kendisi için kefalet akçesi, büyük oğlunun şövalye olması ve bir kereye mahsus büyük kızının evlenmesi için toplananlar hariç meclisin (*Magnum Concillium*) onayı olmaksızın artık vergi veya yardım toplayamayacaktır³¹⁵. Böylelikle tarihte ilk kez bir hükümdarın iradesi kanunla sınırlandırılmıştır³¹⁶.

Magna Carta ile atılan adım zamanla daha da ilerleyecek, kabinenin ortaya çıkması ve kralın otoritesinin silinip kabinenin bağımsızlaşması ile tarihte ilk defa meşruti monarşi (parlamentar sistem) İngiltere'de ortaya çıkacaktır³¹⁷.

Daha sonraları birçok ülke de meşruti monarşiye geçecektir. Örneğin; Fransa 1791 Anayasası ile, Portekiz 1822 Anayasası ile, İnan 1906 Anayasası ile ve Rusya 1906

³¹⁴ İLAL, Ersan, Magna Carta, İÜHFD, C. 34, S.1-4, Y. 1968, s. 212, 213.

³¹⁵ İLAL, s. 216.

³¹⁶ İLAL, s. 240.

³¹⁷ GÖZLER, Genel Esaslar, s. 251.

Anayasası ile meşruti monarşiye geçmiştir. Osmanlı Devleti de 1876 tarihli anayasası ile dünyadaki ilk meşruti monarşilerden olacaktır.

Son olarak şunu da belirtelim ki, meşruti monarşiler bugün de yaygın şekilde kullanılan hükümet sistemlerinden biridir. Günümüzde İngiltere, Hollanda, İspanya, Belçika, Japonya, Ürdün ve Kuveyt hala meşruti monarşi sistemi ile yönetilmektedir³¹⁸.

4.2.4. Kanuni Esasinin Getirmiş Olduğu Meşruti Sistemin Parlamenter Sistem Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi

Meşruti monarşilerin kuvvetler ayrılığı içerisinde yer alan parlamenter sistemin bir çeşidi olduğunu tespit ettik. Bu yüzden Kanuni Esasi ile getirilmiş olan sistemin incelemesini yaparken temel almamız gereken kıstaslar parlamenter sistemin özellikleridir. Bunlar da:

- 1) Yasama ve yürütme yetkileri farklı organlardadır
- 2) Yürütme devlet başkanlığı ve hükümet olmak üzere iki başlıdır
- 3) Yürütme, yasama organı içerisinde çıkmaktadır
- 4) Yürütme yasamaya karşı siyaseten sorumludur³¹⁹

4.2.4.1. Yasama ve yürütme kuvveti ayrılmış mı

Kanuni Esasi'nin Meclisi Umumi başlığını taşıyan 5. bölümünün 42 ila 59. maddeleri arasında yasama organı düzenlenmiş olup anayasanın 42. maddesi uyarınca yasama kuvveti Meclisi Umumi adlı organa verilmiştir. Yine aynı maddeye göre Meclisi Umumi, Heyeti Ayan ve Heyeti Mebusan şeklinde iki heyetten oluşmaktadır.

Yürütme kuvveti ise Kanuni Esasi'nin 4. maddesi uyarınca padişaha ve 27. maddesi uyarınca Vükelayı Devlet'e verilmiştir.

³¹⁸https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_system_of_government#Constitutional_monarchies E.T. 20/09/2022.

³¹⁹ Yasamaya karşı sorumlu olan kural olarak yürütmenin devlet başkanı olan kanadı değil hükümet kanadıdır.

Sonuç olarak, en azından şeklen yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbirinden ayrı organlara verildiğini söyleyebiliriz.

4.2.4.2. Yürütme organı iki başlı mı

Yürütme kuvveti Kanuni Esasi'nin 4. maddesinde *Padişah hazretleri hilafet dolayısıyla İslam Dininin koruyucusu ve tüm Osmanlı tebaasının hükümdarı ve padişahdır* denilmek ve 27. maddesinde *Sadaret makamı ve şeyhülislamlık makamı padişahça itimat edilen kişilere verilir, diğer bakanların tayini de benzer şekilde iradeyi seniyye ile icra olunur* denilmek suretiyle iki ayrı organa verilmiştir. Yani yürütme organı parlamenter sistem yapısına uygun şekilde padişahlık (devlet başkanlığı) ve Vükelayı Devlet (hükümet) olmak üzere iki başlı şekilde düzenlenmiştir. Vükelayı Devlet'in başkanı Kanuni Esasi'nin 28. maddesi uyarınca sadrazamdır.

4.2.4.3. Yürütme yasama organının içerisinde mi çıkıyor

Parlamenter sistemlerin bir özelliği de yürütme organını oluşturan devlet başkanı ve hükümet makamlarının varlıklarını yasamadan almasıdır. Başka bir anlatımla, yürütmenin yasama organı içerisinde doğmasıdır. Ancak meşruti monarşilerde tabii olarak devlet başkanlığı makamının yasama organı içerisinde çıkması beklenemez. Böyle bir durum eşyanın tabiatına aykırı olurdu. Nitekim padişahın göreve gelişini düzenleyen Kanuni Esasinin 3. maddesinde *Osmanlı saltanatı, içinde büyük İslam hilafetini de barındırarak Osmanlı Sülalesinden eski usulü uyarınca en büyük evlada aittir* denilmek suretiyle padişahlık makamının irsen tayin olunacağı hususu anayasal olarak da hüküm altına alınmıştır.

Yürütmenin diğer başı olan hükümete gelecek olursak, parlamenter sistemlerde hükümetin başındaki başbakan yasama organı üyeleri içerisinde devlet başkanınca atanır, atanan başbakan da kendi hükümet üyelerini seçerek listeyi devlet başkanına sunar. Devlet başkanının onayı ile hükümet üyeleri atanmış olur ve akabinde hükümet meclisten güvenoyu alır. Güvenoyu alamayan bir hükümet göreve başlayamaz. Bu yüzden hükümet krizlerinin yaşanmaması adına devlet başkanının hükümeti kurma görevini meclisten güvenoyu alabilecek nitelikte bir kişiye vermesi gereklidir.

Bu girizgâhtan sonra konunun Kanuni Esasi'deki düzenlenişine gelirse, Kanuni Esasi'nin 7. maddesinde hükümet üyelerini tayin etmek ve görevden almak padişahın asli hakları arasında sayılmıştır. Aynı konu anayasanın 27. maddesinde ise *sadaret makamı ve şeyhülislamlık makamı padişahça itimat edilen kişilere verilir, diğer bakanların tayini de benzer şekilde iradeyi seniyye ile icra olunur* şeklinde düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere Kanuni Esasi'de hükümetin başında bulunan sadrazamın yasama organı içerisinde seçilmesi mecburiyetini getiren herhangi bir hükme yer verilmediği gibi hükümetin diğer üyelerinin tayini de bizzat padişahça yapılmaktadır. İlaveten göreve başlayacak olan hükümetin Meclisi Umumi'den güvenoyu almasına da lüzum yoktur.

Sonuç olarak, Kanuni Esasi'de hükümetin kuruluşu ve göreve gelişi parlamenter sistem özelliklerine aykırı bir şekilde düzenlenmiştir.

4.2.4.4. Yürütme yasamaya karşı siyaseten sorumlu mu

Parlamenter sistemlerin bir tipik özelliği de iki başlı olan yürütmenin devlet başkanı kanadının yasama organına karşı siyaseten sorumsuz olması, buna mukabil hükümetin ise karşı imza kuralı gereğince sorumlu olmasıdır. Buna göre bakanlar icra ettikleri görevleri dolayısıyla yasamaya karşı kolektif ve şahsi olarak sorumludurlar.

Bu bağlamda Kanuni Esasi'ye baktığımızda hem böyle bir karşı imza kuralı öngörülmemiş hem de hükümetin gensoru ile düşürülebilmesi imkânlarına yer verilmemiştir. Kanuni Esasi'nin öngördüğü tek sorumluluk hali 38. maddesinde öngörülen "istizah usulü" yani soru usulü olup hiçbir etkinliği bulunmamaktadır. Çünkü bakan kendisine yöneltilen soruya cevap dahi vermekten imtina edebilir ve buna karşılık yasama organının yapabileceği hiçbir şey bulunmamaktadır. Buna mukabil, padişah Kanuni Esasi'nin 7. ve 27. maddelerine dayanarak parlamenter sistem yapısına tamamen zıt olarak sadrazam da dâhil olmak üzere hükümet üyelerini istediği zaman görevden alabilme imkânına sahiptir.

4.2.4.5. Kanuni esaside kuvvetler ayrılığını zedeleyen hususlar

Parlamenter sistem en başta kuvvetler ayrılığı sistemi olduğundan kuvvetler ayrılığı prensibine aykırılık teşkil eden her husus aynı zamanda parlamenter sisteme de aykırı olacaktır. Bu yüzden bu başlık altında anayasada yer alan ve kanaatimizce kuvvetler

arasındaki dengeyi bozarak parlamenter sisteme aykırılık teşkil eden sair hususlar sayılmıştır.

a. Yasama organı üyelerinin padişaha sadakat yemini etmesi

Meclisi Umumi üyeliğine seçilen veya tayin olunan kişiler meclisin açılış gününde sadrazam huzurunda, eğer o gün hazır bulunmaz iseler mensup oldukları heyetin ilk toplanma gününde heyet reisleri huzurunda padişah hazretlerine ve vatanına sadakat ve Kanuni Esasi hükümlerine ve kendisine verilen vazifeye riayetle aksi davranışlardan sakınacağına yemin ederler. Yasama organı üyelerinin görevlerine başlarken yürütme organı olan padişaha sadık kalmaya yemin etmeleri, görevlerini rahat bir şekilde icra etmeye mani bir durumdur³²⁰.

b. Heyeti ayan üyelerinin tamamının padişahça atanması

Kanuni Esasi'nin 60. maddesine göre Heyeti Ayan üyeleri padişahça atanır ve görev süreleri ömür boyudur. Çift meclisli sistemlerde meclislerden birinin üyelerinin atanmasında yürütmenin rol alması, o cümleden bir kısmını doğrudan ataması doğaldır. Ancak yasama organını oluşturan bir heyetin tamamının padişahça atanması kuvvetler ayrılığına aykırıdır.

c. Kanun teklifi sunmada yasamanın konu bakımından sınırlandırılması

Kanuni Esasi'nin 53. maddesine göre kanun teklifinde bulunmaya hükümet, Heyeti Âyan ve Heyeti Mebusan üyeleri yetkilidir. Ancak Kanuni Esasi kanun teklifi sunmada yürütme ve yasama organları açısından konu ayırımına gitmiş ve Heyeti Âyan ile Heyeti Mebusan'ın kanun yapma yetkisini kendi görev alanlarına giren hususlarla sınırlandırırken Vükelayı Devlet'e hiçbir sınırlandırma olmaksızın her konuda kanun teklifi sunma yetkisi tanınmıştır. Beyan ettiğimiz üzere yasama organlarının en temel fonksiyonları kanun çıkarmaktır. Bir anlamda kanun yapmak ile yasama organı özdeşleşmiştir. Ancak Kanuni Esasi'nin yasama organını kanun çıkarma hususunda konu

³²⁰ Aynı yönde **TANÖR**, s. 139.

açısından bu şekilde sınırlandırması anlaşılabilir bir şey değildir. Netice olarak Kanuni Esasi'nin, yasama organının en doğal yetkisini sınırlandırıp yürütme organını ise serbesti içerisinde bıraktığını görüyoruz.

d. Yasamanın kanun yapabilmesinin padişahın iznine bağlanması

Kanun yapma süreci Kanuni Esasi'nin 54. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre kanun teklifinde bulunma yetkisine sahip organlardan birine mensup olan bir üyenin kanun teklifinde bulunabilmesi için önce sadaret makamı aracılığıyla padişahın bu konuda bir izin alması gereklidir. Şayet padişah söz konusu izni verir ise ancak o zaman kanun teklifi sunulabilir. Burada görüyoruz ki yasama organı yetkili olduğu konularda dahi doğrudan kanun çıkaramamaktadır. Çünkü yasama üyesinin öncelikle padişahın izin alması gereklidir. Böylece padişahın çıkmasını istemediği bir kanunun meclis önüne gelme olasılığı kalmamıştır. Kaldı ki padişah, başta izin vermiş olsa dahi mutlak veto yetkisi ile kanunu kati surette reddetme imkânına da sahiptir.

e. Padişahın yasama organını kapatabilme yetkisinin olması

Aslında parlamenter sistemlerde devlet başkanının yasama organını feshetme yetkisinin bulunması yadsınacak bir durum değildir. Fakat bu yetki devlet başkanlarına sınırsız bir şekilde tanınmayıp birtakım şartlara bağlanmıştır. Tıpkı 1982 Anayasası'nın 16 Nisan 2017 tarihli referandumundan önceki halinde yer alan, yasamanın hükümete ısrarla güvenoyu vermemesi halinde olduğu gibi. Ancak Kanuni Esasi'de padişahın meclisi feshedebilmesi ve tatil etmesi durumu sınırsız bir yetki olarak düzenlenmiştir. Şöyle ki, Kanuni Esasi'nin 7. maddesine göre padişah *Gerekli olduğu zaman tekrar üyeleri seçilmek üzere Heyeti Mebusan'ı feshetme* hak ve yetkisine sahiptir. Ayrıca 44. madde uyarınca padişah lüzum gördüğü zaman Meclisi Umumi'nin çalışma dönemini vaktinden önce sonlandırabilir. Yine Meclisi Umumi padişahın iradei seniyyesi üzere toplanır ve yine padişahın iradei seniyyesi üzere kapanır. Meclisin, padişahın sürekli kendisini feshetme veya tatil etme tehlikesi altında çalışabilmesi beklenebilir bir şey değildir. Kaldı ki bu yetkiyi kullanırken yürütme organını sınırlayacak herhangi bir koşul yoktur. Yürütme organı keyfi olarak istediği vakit yasama organını kapatma yetkisine sahiptir. Nitekim Sultan II. Abdülhamit de Kanuni Esasi'nin kendisine tanıdığı meclisi

çalışma süresinden önce tatil etme yetkisine dayanarak 14 Şubat 1878’de meclise gönderdiği iradei seniyye ile meclisi süresiz tatil etmiştir.

Anayasanın padişaha böyle bir imkân tanınması yasama ve yürütme arasındaki dengeyi yürütme lehine oldukça bozmuştur.

4.2.5. Genel Değerlendirme

1876’da anayasanın kabulüyle beraber Türkiye, tarihinde ilk kez hükümdarın yetkilerinin kısıtlandığı ve halkın iradesinin ön plana çıktığı bir hükümet sistemine geçişi denemiştir. Fakat ne yazık ki kabul edilen anayasa ile bu isteğin sağlanamadığını görüyoruz. Görüldüğü üzere yeni gelen sistem, geçilmesi hedeflenen meşrutî monarşi sisteminin asli özelliklerini sağlamadığı gibi yasama ve yürütme kuvvetlerinin tam olarak ayrımını dahi sağlayamamaktadır³²¹. Çünkü padişah eskiden olduğu gibi fiilen yürütmenin ve yasamanın başındaki kişi konumunda bulunmaktadır. Padişah hükümet üyelerinin üzerinde tam bir hâkimiyete sahiptir. Yasamanın ise yürütmeye karşı adeta eli kolu bağlı durumdadır³²². Meclis, en temel yetkisi olan kanun çıkarma yetkisini dahi padişahın izni olmadan kullanamamakta adeta padişaha tabii kılınmış durumdadır³²³. Ve daha bunun gibi birçok aykırı husus bulunmaktadır. Yani kuvvetlerin tamamı fiiliyatta padişahta toplanmış bulunmaktaydı³²⁴. Üstelik padişah, oldukça yetkili buna karşı ise sorumsuzdu. Bu da meşrutî monarşi mantığına ayrıca aykırı bir durum idi³²⁵. Bozkurt bu durumu padişahın parlamenter sistemlerdeki gibi sembolik bir makam olarak kalmaması şeklinde

³²¹ Aynı yönde bkz. **OKANDAN**, 7 Zilhicce 1293 Kanunu Esasisi, s. 4; **YILMAZ**, Türk Anayasa Tarihi, s. 44; **ABADAN**, s. 25.

³²² Sosyal farklı bir açıdan yaklaşarak Heyeti Ayan üyelerinin tamamının padişah tarafından seçilmesi ve ilk seçimlerde Heyeti Mebusan üyelerinin de halk tarafından seçilememiş olması dolayısıyla I. Meşrutiyet’in parlamenter sistem olmadığı görüşündedir. Bkz. **SOYSAL**, s. 23.

³²³ Aynı yönde bkz. **OKANDAN**, 7 Zilhicce 1293 Kanunu Esasisi, s. 6.

³²⁴ **OKANDAN**, 7 Zilhicce 1293 Kanunu Esasisi, s. 4.

³²⁵ **ORTAYLI**, II. Abdülhamit Döneminde Anayasal Rejim Sorunu, s. 55.

ifade etmektedir³²⁶. Yetki varsa sorumluluk da olmalıdır kaidesince anayasanın 5. maddesi uyarınca tam manada sorumsuz olan padişahın bu denli geniş yetkiler ile donatılmaması gerekirdi. Veya en azından padişah adına hareket eden ve işlemleri padişahın onayı ile icrailek kazanan bakanların yasama organınca sorumlu tutulabiliyor olması gerekirdi³²⁷.

Bu hususlar dolayısıyla I. Meşrutiyet doktrinde de çokça eleştirilmiştir. Örneğin Tunaya, I. Meşrutiyet için *padişahçı hükümet sistemi* tabirini kullanmaktadır³²⁸. Okandan daha da ileri giderek Kanuni Esasi'nin hükümdarın arzu ettiği mutlakiyeti maskelemeye yönelik bir ruh taşıdığını söylemektedir³²⁹. Kısacası I. Meşrutiyet kendine özgü bir sistem yaratmıştır³³⁰.

Sonuç olarak I. Meşrutiyet Dönemi'nin değil parlamenter sistem olduğunu söylemek, kuvvetler ayrılığı sistemi olduğunu söylemek dahi zordur. Yasama ve yürütme organı tam anlamıyla birbirinden ayrılmadığı gibi bu organların birbirlerini dengeleyecek ve frenleyecek imkânları da bulunmamakta idi. Tartışmasız olarak anayasa parlamenter sistem yaratamamıştır. Fakat şu hususun altını çizelim ki meşruti sistemin anavatanı olan İngiltere'de dahi meclis bugünkü konumuna ancak üç yüz yıllık bir mücadele ile gelebilmiştir³³¹. Türkiye daha kısa süre içerisinde bu yolda oldukça uzun yol kat edecektir.

4.3. I. Meşrutiyetin Sona Erişi ve Anayasal Rejimin Askıya Alınması

Kanuni Esasi'nin ilanından sonra derhal Heyeti Mebusan seçimlerine başlanılmış ve ilk Osmanlı Meclisi 19 Mart 1877'de padişahın nutku ile açılmıştır. İlk dönem Meclisi

³²⁶ BOZKURT, s. 69.

³²⁷ OKANDAN, 7 Zilhicce 1293 Kanunu Esasisi, s. 13.

³²⁸ TUNAYA, Türkiye'de... Gelişmeler, s. 12.

³²⁹ OKANDAN, Amme Hukukumuzun Ana Hatları, s. 152.

³³⁰ GÖZÜBÜYÜK, s. 114; TANÖR, s. 149.

³³¹ Detaylı bilgi için bkz. YAVUZ, s. 17- 19.

Umumi'si çok fazla faaliyet gösterememiştir. Ayrıca meclisin faaliyetlerine başlamasından bir ay sonra Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir (24 Nisan 1877). Böylece ilk meclis savaşın gölgesinde çalışmaya başlamıştır. Az bir zaman sonra ortada tekrar seçimi gerektirecek bir hal olmamasına ve Kanuni Esasi'de meclisin çalışma döneminin dört yıl olarak belirlenmesine rağmen 28 Haziran 1877'de meclis tatil edilerek yeniden genel seçim yapılması kararı alınmıştır³³². Yapılan yeni seçimler neticesinde 13 Aralık 1877'de Meclisi Umumi'nin ikinci dönemi başlamıştır. Meclisin tatilde olduğu haziran ve aralık ayları arasında Rus-Osmanlı savaşı şiddetlenmiş, hatta Plevne düşmüş (10 Aralık 1877), Rus orduları ise İstanbul'a hayli yaklaşmıştır. İşte ikinci dönem meclisi bu siyasi gerginlik ortamında açılmıştır. Padişah II. Abdülhamit ile meclis arasındaki gerginlik daha meclisin açıldığı ilk gün kendini gösterecektir. II. Abdülhamit açılış nutkunda meclise karşı ılımlı sözler sarf ederek Kanuni Esasi'nin devletin selameti için gerekli olduğunu vurgulamasına rağmen meclis vermiş olduğu cevabında padişahı, siyaseti ve orduyu yönetememekle itham etmiştir. Meclisteki bu sertlik gün geçtikçe daha da artıyor³³³, hatta hükümet üyeleri yolsuzlukla dahi itham ediliyordu³³⁴. Kısacası mebuslar hükümeti bir hayli zorlamaktaydı³³⁵.

En son olarak İstanbul Mebusu Ahmet Efendi'nin II. Abdülhamit'in 13 Şubat 1877 günü Yıldız Sarayı'nda toplamış olduğu eski usul meşveret meclisinde sarf ettiği sözler padişah açısından bardağı taşırmıştır. Ahmet Efendi padişaha savaşın sorumlusu olduğunu söyleyerek artık yapılacak bir şeyin kalmadığını söylemiştir. Ertesi gün Sultan Abdülhamit, Kanuni Esasi'nin kendisine tanımış olduğu meclisi çalışma süresi bitmeden önce kapatma yetkisine dayanarak 14 Şubat 1878'de meclise gönderdiği iradei seniyye ile meclisin tatiline karar vermiştir. Ve otuz sene boyunca da bir daha meclisi toplantıya çağırılmamıştır. Böylece I. Meşrutiyet dediğimiz dönem sona ermiştir.

³³² Akşin seçimlerin yenilenmesi kararı için "*pek anlayamadığım bir nedenle*" ifadesini kullanmaktadır. AKŞİN, Sina, I. Meşrutiyet'e Son Verilmesinin Sebepleri, HÜEFD, C. 4, S. 1, Y. 1986, s. 99.

³³³ İNALCIK, Devleti Aliyye, s. 209.

³³⁴ ÇAY, s. 85.

³³⁵ MAARİF VEKÂLETİ, s. 134.

Bu başlık altında I. Meşrutiyetin sona erışı konusunda yapılan iki yanlışa değinmek istiyoruz. Birincisi meclisin padişah tarafından feshedildiği yönündeki iddiadır. İkincisi ise Kanuni Esasi'nin ilga edildiği iddiasıdır.

4.3.1. Meclis Feshedildi mi

I. Meşrutiyet'in sona erışı konusunda yapılan en yaygın yanlışı, Meclisi Umumi'nin feshedildiğinin söylenmesidir³³⁶. Örneğin Soysal, II. Abdülhamit'in Meclisi Umumi'yi Kanuni Esasi'nin 35. maddesine dayanarak feshettiğini söylemektedir³³⁷. Konunun daha rahat anlaşılması amacıyla daha önce yer yer bahsedilen padişahın meclisi feshetme yetkisinin burada derli toplu olarak bir daha vermek konunun izahı açısından yararlı olacaktır.

4.3.1.1. Padişahın anayasanın 7. maddesine dayalı olarak meclisi feshetmesi

Kanuni Esasi'nin 7. maddesine göre Padişah lüzum gördüğü zaman Heyeti Mebusan'ı feshetme yetkisine sahiptir. Bu fesih hakkının anayasada herhangi bir sınırı yoktur. Yani padişah dilediği zaman yasama organını feshetme hakkına sahiptir.

4.3.1.2. Padişahın anayasanın 35. maddesine dayalı olarak meclisi feshetmesi

Kanuni Esasi'nin 35. maddesine göre Vükelayı Devlet ile Heyeti Mebusan arasında bir husustan dolayı uyuşmazlık çıkar ise ve hükümetin bu konudaki ısrarı Heyeti Mebusan tarafından iki kez oy çokluğu ile reddedilirse padişah Heyeti Mebusan'ı tekrar seçilmek üzere feshetme veya hükümeti değiştirme hakkına sahiptir. Burada amaç, hükümet ile meclis anlaşamadığı takdirde meclisi feshedilme tehlikesi ile bakanları da azledilme tehlikesi ile karşı karşıya bırakarak uyum içerisinde çalışmalarını sağlamaktır.

³³⁶ Örnek olarak bkz. **ONGUNSU**, s. 12; **BOZKURT**, s. 78; **UÇAROL**, s. 341.

³³⁷ **SOYSAL**, s. 25.

4.3.1.3. Padişahın meclisi umumiye toplantıya çağırması

Bu bir fesih hali olmayıp Kanuni Esasi'nin 43. maddesine göre Meclisi Umumi padişahın toplantı çağırması üzerine toplanacaktır. Peki, padişah Meclisi Umumi'yi toplantıya çağırmasa ne olacaktır?

Anayasada böyle bir durumda başvurulacak herhangi bir yol öngörülmemiştir. Kaldı ki madde metninde maddenin tatbiki açısından da bir sınırlama öngörülmemiştir. Başka bir anlatımla Meclisi Umumi'yi toplantıya çağırma konusunda takdir anayasa tarafından tamamen padişaha bırakılmıştır.

4.3.1.4. Görüşümüz

Meclisi Umumi'nin kapatılıp I. Meşrutiyet'in sona ermesi konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Yazarlar görüşlerini anayasanın farklı maddelerine dayandırmışlardır. Örneğin Soysal, Meclisi Umumi'nin Kanuni Esasi'nin 35. maddesi uyarınca feshedildiğini söylemektedir. Aldıkaçtı ve Abadan ise anayasanın 43. maddesi uyarınca meclisin tatil edildiğini söylemektedirler³³⁸. Gerçekten de açıklandığı üzere padişahın meclisi feshetme yetkisi anayasada mevcuttur. Ancak II. Abdülhamit meclisi kapatırken fesih yetkisini kullanmamıştır. Öncelikle, Soysal'ın iddia ettiği şekilde Kanuni Esasi'nin 35. maddesinin I. Meşrutiyet'in sona ermesi ile ilgisi yoktur³³⁹. 35'inci madde Heyeti Mebusan ile Vükelayı Devlet arasında ısrarlı bir ihtilaf oluşması halinde Heyeti Mebusan'ın padişahça feshini düzenlemektedir. Meclisin kapatılışında böyle bir durum söz konusu değildir. Anayasanın 7. maddesine dayalı fesih halinde ise padişah, lüzum gördüğü takdirde Heyeti Mebusan'ı feshedebilecektir. Bu durumda anayasanın 73. maddesi uyarınca Heyeti Mebusan üyeleri yeni baştan en geç altı ay içerisinde meclisin toplanacağı şekilde seçilmelidir. İlgili 73. maddenin metni şu şekildedir: *İradei seniyye üzere Heyeti Mebusan feshedildiği takdirde en geç altı ay içerisinde toplanması şartıyla*

³³⁸ ALDIKAÇTI, s. 58; ABADAN, s. 29.

³³⁹ Bkz. SOYSAL, s. 25.

tüm milletvekillerinin yeni baştan seçimine başlanılacaktır. Meclisin kapatılarak yaklaşık otuz yıl kadar da kapalı kalmasının sağlanmasında bu maddelerin de bir ilgisi yoktur.

I. Meşrutiyet'in sonunu getiren hüküm Kanuni Esasi'nin 44. maddesidir. Kanuni Esasi'nin 44. maddesine göre *Padişah hazretleri devletçe görülecek lüzum üzerine Meclisi Umumi'yi vaktinden önce açar, çalışma süresini de kısaltıp uzatabilir.* II. Abdülhamit'in kullanmış olduğu yetki de meclisin çalışma süresini vaktinden önce sona erdirmeye yani meclisi tatil etme yetkisidir. Nitekim mecliste padişahın iradesinin okunmasından sonra söz alan Heyeti Mebusan Reisi Ahmet Vefik Paşa da an itibariyle meclisin tatile girdiğini bildirmiştir³⁴⁰. Sonuç olarak, padişah Meclisi Umumi'yi feshetmemiş, Kanuni Esasi'nin kendisine tanımış olduğu bir diğer yetkiye dayanarak meclisi tatil etmiştir. Meclisi Umumi'nin otuz yıl kadar kapalı kalmasını ise anayasanın 43. maddesi ile sağlamıştır. Kanuni Esasi'nin 43. maddesine göre Meclisi Umumi ancak padişahın çağrısı ile toplanabilecektir. Ancak II. Abdülhamit meclisin 14 Şubat 1878 günü tatil edilmesinden sonra meclisi uzunca bir süre toplantıya çağırılmayacaktır³⁴¹. Nitekim Gözler de bu durumu toplantıya çağırma hakkının kötüye kullanılması olarak değerlendirmektedir³⁴². Aslında 43. maddenin -73. maddeden³⁴³ farklı olarak meclisin yeniden toplanması hususunda herhangi bir süre sınırı öngörmemesi dolayısıyla -meclisin kapalı kaldığı otuz yılın anayasaya uygun olduğunu söyleyebiliriz³⁴⁴.

³⁴⁰ Meclisi Mebusan'ın 29. İnikad (Birleşim) tutanağı; *“...Zati Hazreti Padişahi... meclisimizin tatiline irade ve ferman buyurmuş olduklarından, bu dakikadan itibaren meclisimiz tatil olmuştur. (Heyet Dağılır)”* ERDEM, Tarhan, Anayasalar Ve Belgeler 1876-2012, 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 45.

³⁴¹ ALDIKAÇTI, s. 58; TUNAYA, Türkiye'de... Gelişmeler, s. 15; KURAN, İnkılap Tarihimiz, s. 17.

³⁴² GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 54.

³⁴³ KE m. 73; *İradeyi seniyye üzerine Heyeti Mebusan'ın feshedilmesi halinde en geç altı ay içerisinde toplanmak üzere bütün mebusların en baştan seçimlerine başlanılacaktır.*

³⁴⁴ Abadan II. Abdülhamit'in *“keyfi idaresini tesisi amacıyla”* anayasanın 73. değil 43. maddesini ihlal etmeyi tercih ettiğini söylemektedir. ABADAN, s. 29.

4.3.2. Kanuni Esasi Yürürlükten Kalktı mı

I. Meşrutiyet'in sona erışı ile ilgili ikinci hatalı söylem ise Kanuni Esasi'nin ilga edildiği iddiasıdır. Bu iddia da hukuki olarak yanlıştır. Çünkü Kanuni Esasi hiçbir zaman ilga edilmemiş, meclisin tatil edilmesinden sonra dahi anayasa ve anayasanın kurmuş olduğu tüm kurumlar olduğu gibi kalmıştır. Örneğin, her yıl devlet salnamelerinde³⁴⁵ Kanuni Esasi en başta yayınlanmaya devam etmiştir. Bu salnamelerde Heyeti Ayan ve Heyeti Mebusan üyelerinin isimleri de yayınlanmaya devam etmiştir³⁴⁶. Hatta Heyeti Ayan üyeleri maaş almaya devam ederek, 1878, 1879 ve 1880 yıllarında toplam on bir yeni üye tayini yapılmıştır³⁴⁷. Tarihi bir not olarak şunu da düşelim ki 1908 yılında meclis tekrar açıldığı vakit Heyeti Ayan'da I. Meşrutiyet döneminde tayin edilmiş üç üye bulunmaktaydı³⁴⁸. Benzer şekilde mebuslar da seçildikleri bölgelere geri gönderilmiştir. Yine meclisin kapalı olduğu dönemde anayasaya dayalı olarak Kanunu Muvakkatler çıkarılmaya devam etmiştir. Sadece Meclisi Umumi'nin çalışabilmesi için meclisi oluşturan iki kanadın da çalışır vaziyette olması şartı nedeniyle anayasa çok büyük bir ölçüde işlevsiz halde kalmıştır. Kaldı ki meclisin tekrar açıldığı 1908 tarihinde yeni bir anayasanın yürürlüğe girdiğine dair herhangi bir irade ortaya koyulmamıştır. Kısacası anayasa ilga edilmemiş, fakat hükümlerinin önemli bir kısmı fiilen uygulanamaz hale gelmiştir³⁴⁹.

³⁴⁵ Devlet kurumlarının ve bazı özel kuruluşlar ile kişilerin yıllık olarak çıkardıkları bilgilendirme amaçlı yayınlardır. Bkz. **AYDIN**, Bilgin, Salname, TDV İslam Ansiklopedisi 36. Cilt, İstanbul, 2009, s. 51. <https://islamansiklopedisi.org.tr/salname> E.T. 20/09/2022.

³⁴⁶ **ORTAYLI**, II. Abdülhamit Döneminde Anayasal Rejim Sorunu, s. 57.

³⁴⁷ **GÜNGÖRDÜ**, s. 92.

³⁴⁸ **ÇAY**, s. 85.

³⁴⁹ **ABADAN**, s. 29. Benzer yönde bkz. **YILMAZ**, Türk Anayasa Tarihi, s. 48; **CİN/ AKYILMAZ**, s. 554; **ÇAY**, s. 85; **GÖZLER**, Türk Anayasa Hukuku, s. 54; **ORTAYLI**, II. Abdülhamit Döneminde Anayasal Rejim Sorunu, s. 57; **SOYSAL**, s. 25; **MAARİF VEKÂLETİ**, s. 135 ve 142.

4.4. II. Meşrutiyetin İlanı ve Anayasal Düzene Tekrar Geçiş

4.4.1. II. Meşrutiyetin İlanı

Sultan Abdülhamit Meclisi Umumi'yi tatil ettikten sonra devleti yeniden tek başına yönetmeye başladı. İstibdat Devri adı verilen bu dönemde padişah devlet idaresinin tek hâkimi olup, kurmuş olduğu jurnal teşkilatı ile kendi bakanlarını hatta sadrazamını dahi bilfiil takip ettirmekteydi. Bu durum İkinci Jön Türk Hareketini (1878-1908) başlatmıştır. İkinci Jön Türk Hareketi içerisinde yirmiye yakın cemiyet çıkarmıştır. Bu cemiyetlerin ortak amacı ise II. Abdülhamit yönetimine son vermektir³⁵⁰. Jön Türklerin kurmuş olduğu en önemli cemiyet tartışmasız koyu Sultan Abdülhamit muhalifliği ile bilinen İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. İttihat ve Terakki Cemiyeti 1902'de Fransa'da yapılan Jön Türk Kongresinde kurulmuş³⁵¹ ve sivillerden ziyade askerler içerisinde taraftar bulmuş bir partidir. Bu yüzden İttihat ve Terakki Cemiyeti önemli bir silahlı güce sahipti. İlk başlarda basın yayın yoluyla II. Abdülhamit'in istibdadına son vermeye ve anayasayı tekrar uygulamaya koymaya çalışan İttihatçılar bu yolla başarılı olamayacaklarını anlayınca sahip oldukları silahlı gücü kullanma kararı aldılar. Bunun üzerine 3 Temmuz 1908'de Resne'de Niyazi Bey iki yüz asker ve iki yüz siville dağa çıkarak balkanlarda ayaklanma başlatmış, bu harekete Enver Bey de dâhil olmuştur³⁵². II. Abdülhamit isyancıları *huruc alessultan* yani hükümdara karşı isyan etmekle suçlamış, ancak bu itham bile isyancıları durdurmamıştır. Hükümet isyanı bastırmak konusunda aciz kalmış, ayaklanmayı bastırmak üzere görevlendirilen Şemsi Paşa şehit edilmiş, yerine gelen Müşir Osman Paşa da esir alınmıştır³⁵³. Sultan Abdülhamit isyanı bastırmaya muvaffak olamayacağını anlayınca baskılara daha fazla dayanamamış ve otuz küsur yıllık iktidarın vermiş olduğu yorgunluğun da etkisi ile 24 Temmuz 1908 tarihli iradei seniyyesi ile Meclisi Umumi'yi

³⁵⁰ **TUNAYA**, Siyasi Müesseseler, s. 217, 218 ve 221.

³⁵¹ **TUNAYA**, Siyasi Müesseseler, s. 217.

³⁵² **AKŞİN**, Türkiye Tarihi, s. 203. Kuran, sayıyı iki, üç zabıt ve memur ile yüz elli kadar sivil fedai olarak veriyor. Bkz. **KURAN**, İnkılap Tarihimiz, s. 252.

³⁵³ **KURAN**, İnkılap Tarihimiz, s. 252, 253.

uzun bir aradan sonra toplantıya çağırılmıştır. Böylece II. Meşrutiyet denilen dönem başlamıştır.

Birkaç aylığına da olsa ülkede özgür bir ortam yaratılmış, yeni dergi ve gazeteler çıkarılmaya başlamış ve herkes dilediğini özgürce dile getirir hale gelmişti. Fakat bu bahar havası uzun sürmeyecektir. Meşrutiyet taraftarlarına göre Kanuni Esasi devletin parçalanmasını önleyerek tek millet yaratacak idi. I. Meşrutiyetin başarısızlığının sebebi ise tamamen II. Abdülhamit idi³⁵⁴. Ancak sanıldığı gibi olmamış gayrimüslim tebaa birer birer Osmanlı Devletinden ayrılma kararları açıklamaya başlamıştır. Mecliste dahi gayrimüslim mebuslar ayrılıkçı tutum içerisinde idiler³⁵⁵. Bir yandan da hem halk hem de ordu içinde meşrutiyete karşı muhalefet başlamıştı.

Meşrutiyet muhalifleri 1909'un 13 Nisanı'na gelindiğinde ise başkentte ayaklanma başlatarak Şeriat istemeye başlamışlardır. İsyancıların önemli bir kısmını İstanbul'daki Avcı Taburları yani askerler oluşturduğundan hükümet isyanı bastırmakta aciz kalmıştı. İsyancı askerler komutanlarını dinlemiyor, onları hapsediyorlardı. Hatta Asarı Tevfik Zırlı'nın kaptanı Ali Kabuli Bey kendi askerleri tarafından Yıldız Sarayında padişahın gözü önünde parçalanarak şehit edilmiştir³⁵⁶. Adliye Nazırı Nazım Paşa ve Mebus Emir Arslan Bey de isyancılar tarafından şehit edilmiştir.

İstanbul'a tam bir kargaşa hâkim olmuştur. Bunun üzerine Selanik'te bulunan 3. Ordu, Harekât Ordusu adı ile isyanı bastırmak üzere Hüseyin Hüsnu Paşa komutasında yola çıkmıştır. 19 Nisan'da Yeşilköy'e ulaşan birlikler Mahmut Şevket Paşa'nın gelip komutayı alması ile beraber 22 Nisan'da İstanbul'a girerek isyanı sert bir şekilde

³⁵⁴ MAARİF VEKÂLETİ, s. 140.

³⁵⁵ MAARİF VEKÂLETİ, s. 134. Aslında I. Meşrutiyette mecliste azınlık mebuslar daha fazla olmasına rağmen milliyetçilik sorunları en azda idi. ORTAYLI, Osmanlıda Değişim, s. 258.

³⁵⁶ KURAN, İnkılap Tarihimiz, s. 280.

bastırmıştır³⁵⁷. Akabinde 27 Nisan'da II. Abdülhamit tahttan indirilerek Şehzade Mehmet Efendi, V. Mehmet Reşat (1909-1918) unvanı ile tahta çıkmıştır.

4.4.2. 1909 Değişiklikleri

Sultan Reşat, karakteri itibarıyla yumuşak huylu olup selefi gibi güçlü ve enerjik bir padişah değildi. Meclis de bundan istifade ederek mevcut anayasadaki bilhassa yasama organının gücünü sınırlayan hükümlerin değiştirilmesini istemiştir. Bunun neticesinde 21 Ağustos 1909 tarihinde yapılan değişiklik ile Kanuni Esasi'nin altı farklı bölümündeki toplam yirmi dört maddesi değiştirilmiştir.

4.4.2.1. Memaliki devleti osmaniyeye ilişkin değişiklikler

Kanuni Esasi'nin bu bölümünün 3, 6 ve 7. maddeleri değiştirilmiştir.

- 1) 3. maddeye, padişaha tahta çıktığı zaman Meclisi Umumi önünde şeri hükümlere ve Kanuni Esasi'nin hükümlerine uyacağına, vatanı ve milletine sadakatli olacağına dair yemin etmesi şartı getirilmiştir.
- 2) 6. maddeyle padişaha tahsis edilmiş olan hayat boyu ödenek hakkı özel kanuna tabii kılınmıştır.
- 3) 7. maddede sayılan padişahın asli haklarından barışa, ticarete, bir toprağı terke veya işgale, Osmanlı tebaasının haklarına ilişkin ve devleti masrafa sokacak olan uluslararası antlaşmaların geçerliliğı Meclisi Umumi'nin tasdikine bağlanmıştır. Ayrıca yapılan en önemli değişiklik artık padişah anayasasının 35. maddesi uyarınca meclisi fesih edebilmesi Heyeti Ayan'ın tasdikine bağlanmış bu halde bile seçimlerin 3 ay içerisinde yapılması öngörülmüştür.

³⁵⁷ Olayların canlı tanığı olan Kuran kitabında isyanın çok kanlı şekilde bastırıldığını gördüklerini yazmak dahi istemediğini söylemektedir. Bkz. **KURAN**, İnkılap Tarihimiz, s. 281.

4.4.2.2. Tebaai devleti osmaniyenin hukuku umumiyesine ilişkin değişiklikler

Kanuni Esasi'nin bu bölümünün 10. ve 12. maddeleri değiştirilmiştir.

- 1) 10. maddedeki *Kanunda sayılan haller dışında kimseye ceza verilemez* hükmüne ek olarak *Kanunda olmayan bir halden dolayı tutuklama da yapılamaz* hükmü getirildi.
- 2) 12. maddedeki *Basın, kanun çerçevesinde serbesttir* hükmüne ek olarak *Hiçbir şekilde basımdan önce yazı denetlenemez ve incelenemez* hükmü getirildi. Yani sansür yasağı getirilmiştir.

4.4.2.3. Vükelayı devlete ilişkin değişiklikler

Kanuni Esasi'nin bu bölümünün 27, 28, 29, 30, 35, 36 ve 38. maddeleri değiştirilmiştir.

- 1) 27. maddede yapılan değişiklik ile Vükelayı Devlet'in oluşumunda padişah sadrazamı atayabilecek, ancak diğer Vükelayı Devlet üyelerini artık atayamayacaktır. Yani hükümeti kurma görevi bundan böyle sadrazamdadır.
- 2) 28. maddenin son cümlesi *müzakerelerinden tasdike muhtaç olanlar lüzumu üzerine padişahın iradei seniyyesi ile icra olunur* şeklinde değiştirilmiştir.
- 3) 29. maddede sadrazama tanınan müzakere gerektirmeyen konuları isterse padişaha taşıma hakkı kaldırılarak doğrudan doğruya sadrazamın icra edeceği hükmü getirildi. Ayrıca Şeyhülislama müzakereye tabi olmayan konularda doğrudan doğruya arz yetkisi tanındı.
- 4) 30. maddede yapılan ilaveler ile bakanlar artık Heyeti Mebusan'a karşı da sorumlu hale getirilmiştir. Bu sorumluluk kolektif ve şahsi sorumluluktur. Hükümetin bu şekilde hem padişaha hem de yasamaya karşı sorumlu olması ikici parlamenter sistem özelliğidir³⁵⁸. İlaveten padişahın tasdikine muhtaç olan kararnamelerin yürürlüğe girmesi için ilgili bakanın ve sadrazamın sorumluluğu üstüne alarak imza atması mecburiyeti getirilmiş (Karşı İmza Kuralı), ayrıca icrası padişahın tasdikine muhtaç olan kararların padişahça onaylanması mecburiyeti de getirilmiştir.

³⁵⁸ KABOĞLU, s. 141.

5) 35. maddedeki hükümet ile Heyeti Mebusan arasındaki uyuşmazlığın çözülmesindeki usul değiştirilmiş ve şu hale getirilmiştir; Hükümet tarafından ısrar edilen husus mebusanca iki kez art arda reddedilir ise hükümet, meclisin fikrini kabule ya da istifaya mecburdur. Şayet istifa eder de yeni kurulan hükümet de eskisinin görüşünde ısrar eder ise ihtilaf konusu meclisce tekrar müzakere edilir. Müzakere sonucunda meclis üçüncü kez de reddeder ise bu durumda padişah 7. maddedeki yetkisine dayanarak tekrar seçilmek üzere Heyeti Mebusan'ı feshedebilir. Şayet meclis feshedilir ve yeni kurulan meclis de eskisinin görüşünde ısrar eder ise bu durumda Heyeti Mebusan'ın görüşü kabul edilmek zorundadır.

6) 36. madde uyarınca çıkarılan geçici kararnamenin meclisin ilk toplantısında Heyeti Mebusan'a tevdi olunması şartı getirildi.

7) 38. maddeye mecliste hakkında soru sorulan bakan için itimatsızlık oylaması yapıp, oy çokluğu ile karar verilmesi halinde ilgili bakanın bakanlığının düşürülebilmesi hakkı eklendi. Şayet sadrazam hakkında itimatsızlık kararı verilirse tüm hükümet düşmüş olacaktır. Böylelikle bakanlar sadece padişahın güvenine dayalı olarak makamlarını koruyamayacak meclisin de kendilerine olan güvenini gözetmek zorunda kalacaklardır³⁵⁹.

4.4.2.4. Meclisi umumiye ilişkin değişiklikler

Kanuni Esasi'nin bu bölümünün 43, 44, 53 ve 54. maddeleri değiştirilmiştir.

1) 43. maddeki Meclisi Umumi'nin toplanması için padişahın çağrısı şartı kaldırıldı.

2) 44. maddede yapılan değişiklik ile meclise de oy çokluğu ile vereceği karar üzere meclisi vaktinden evvel açma veya çalışma süresini uzatma hakkı tanındı

3) 53 ve 54. maddelerde yapılan değişiklikler ile kanun yapma usulü şu hale getirilmiştir: Kanun teklifi için padişahın izninin alınması ve teklifin Şurayı Devlet'te görüşülmesi usulü kaldırıldı. Artık kanun teklifleri sadece heyetlerde görüşülecek ve her iki heyetçe de kabul edilirse padişaha sunulacaktır. İlaveten padişahın mutlak veto yetkisi de

³⁵⁹ OKANDAN, 7 Zilhicce 1293 Kanuni Esasisi, s. 19.

kaldırılmış bunun yerine zorlaştırmacı veto yetkisi tanınmıştır. Şöyle ki; padişah kendisine gelen kanun teklifini ya iki ay içerisinde (ivediliğine karar verilen kanunlar için bu süre on gündür) tasdik etmeli ya da reddetmelidir³⁶⁰. Şayet reddederse ve teklif her iki heyetçe de üçte iki çoğunluk ile aynen kabul edilir ise kanun teklifi yasalacaktır. Son olarak, hem Heyeti Ayan hem de Heyeti Mebusan artık her konuda kanun teklifi sunma yetkisine sahip hale gelmiştir³⁶¹.

4.4.2.5. Heyeti mebusana ilişkin değişiklikler

Kanuni Esasi'nin bu bölümünün 76, 77 ve 80. maddeleri değiştirilmiştir.

- 1) 76. maddeki Heyeti Mebusan'ın her sene başındaki toplantısı için mebuslara ödenen yirmi bin kuruşluk ödeme otuz bin kuruşa çıkarılmış ilaveten meclis çalışma döneminin kanuni süresini aşması halinde aylık beş bin kuruş daha ilave ödeme yapılacaktır.
- 2) 77. maddede yapılan değişiklik ile Heyeti Mebusan'ın reis vekilliğine seçim usulü değiştirilmiştir.
- 3) 80. madde tamamen değiştirilerek bütçenin belirlenmesinde münhasıran Heyeti Mebusan yetkili kılınmıştır.

4.4.2.6. Mevaddı şettaya ilişkin değişiklikler

Kanuni Esasi'nin bu bölümünün 113 ve 118. maddeleri değiştirilmiş, 119. maddesi kaldırılmış ve 120 ile 121. maddeler ilave edilmiştir.

- 1) 113. maddenin padişaha sürgün yetkisi tanıyan kısmı kaldırılmıştır.

³⁶⁰ Böylelikle padişah eskiden olduğu gibi kanun teklifini sürüncemede bırakamayacak iki ay içerisinde (duruma göre on gün içerisinde) olumlu ya da olumsuz kararını bildirmek zorunda kalacaktır.

³⁶¹ Okandan 53. maddede yapılan değişiklikte Heyeti Ayan'ın kanun yapım sürecindeki rolünün aynen muhafaza edilmesini eksiklik olarak eleştirmektedir. Yazara göre tüm üyeleri padişah tarafından tayin edilen bir meclisin kanun yapım sürecinde yer almaması gereklidir. Bkz. **OKANDAN**, 7 Zilhicce 1293 Kanuni Esasisi, s. 16.

- 2) 118. maddeye Kanuni Esasi'nin kabulünden önce mevcut olan kanunların ve nizamnamelerin nasıl düzenleneceğine ilişkin hüküm getirilmiştir.
- 3) 119. madde tamamen kaldırılmış ancak yerine aynı madde numarası üzerinden *Postanelerde bulunan evrak ve mektuplar, sorgu hâkimi veya mahkeme kararı olmadan açılmaz* hükmü getirilmiştir.
- 4) 120. madde ile özel kanununda belirtilen şartlara uymak kaydıyla Osmanlı vatandaşlarına toplantı yapma ve dernek kurma hakkı getirilmiştir. Ancak dernek kurma hakkı birtakım sınırlamalara tabi kılınmıştır. Buna göre Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü ihlal eden, meşrutiyeti ve hükümeti değiştirmeye, Kanuni Esasi'nin hükümleri aleyhine hareket etmeye, Osmanlı halklarından birini siyasi olarak ayırma maksatlarından birine hizmet eden veya ahlak ve genel adaba aykırı cemiyetlerin kurulması yasaktır. Ayrıca her türlü gizli cemiyetin teşkili de yasaklanmıştır.
- 5) 121. madde ile Heyeti Ayanda yapılan müzakereler aleni hale getirilmiştir. Ancak müzakerenin önemli bir sebepten dolayı gizli yapılması istenilebilir. Bunu talep etmeye Vükelayı Devlet üyelerinden her biri ve Heyeti Ayan üyelerinden beş kişi yetkilidir. Gizlilik teklifi yapıldığı takdirde heyetten olmayan kişiler salondan çıkartılır ve teklif oylanır. Yapılan oylamada salt çoğunluk aranır.

4.4.2.7. 1909 Değişikliklerine ilişkin genel değerlendirme

1909 Değişiklikleri ile beraber Osmanlı Devleti'nin şeklen olmasa da esasen parlamenter sisteme geçtiğini söyleyebiliriz. Böyle bir kanaatte olmamızın sebebi parlamenter sistemin asli özelliklerinden birisinin hükümet başkanının yasama organı içerisinde çıkması gerektiği koşuludur. Bu anlamda sadrazamın yasama üyeleri arasından seçilmesi gereklidir. Ancak Kanuni Esasi'nin 27. maddesi uyarınca padişahın sadrazamı yani hükümet başkanını yani başbakanı seçerken yasama üyeleri arasından seçmesi mecburiyeti yoktur. 1909'da yapılan değişikliklerde de bu hükme dokunulmayarak aynı şekilde bırakılmıştır. Ancak 1909 Değişiklikleri hükümet sistemini şeklen olmasa bile esasen parlamenter sistem haline getirecek önemli bir düzenlemeye gitmiştir. Gensoru kurumuyla birlikte artık sadrazam da dâhil tüm kabine meclise karşı sorumlu hale getirildiğinden padişahın yasamadan güvenoyu alamayacak bir kimseyi sadrazam tayin

etme şansı kalmamıştır. Sonuç olarak 1909 Değişiklikleri ile tam anlamıyla parlamenter sistemin bir türü olan meşruti monarşiye geçildiği söylenebilir³⁶². 1909 Değişiklikleri sadece hükümetin kuruluş şeklini iyileştirmekle kalmamış kuvvetler ayrılığını zedeleyen birçok hususu da ortadan kaldırmıştır. En başta kanun teklifinde bulunmada yasama organının padişahın izin alması şartı kaldırılmıştır. Yasama organı asli yetkisini artık yürütmenin iznine tabi olmaksızın kullanabilecektir. Yine padişahın mutlak veto yetkisinin kaldırılması, Meclisi Umumi'nin toplanabilmesi için padişahın çağrısı usulünün kaldırılması, padişahın 35. maddeye dayalı olarak meclisi feshedebilme hakkının oldukça güç hale getirilmesi yasama organını güçlendirmiştir.

Şunu da belirtelim ki, yapılan iyileştirmelere sadece devlet organlarıyla sınırlı kalmamış vatandaşın temel hak ve hürriyetleri de iyileştirilmiştir. En başta üç yeni temel hak ve hürriyet tanınmıştır. Bunlar: özel hayat, toplantı ve gösteri hakkı ve dernek kurma hakkıdır. Ayrıca mevcut haklardan ikisi de güçlendirilmiştir. Artık kimse kanunda yazılı haller dışında tutuklanamayacak ve basın sansür edilemeyecektir. En önemli değişiklik ise 113. maddede yapılmıştır. Temel hak ve hürriyetlerin mevcudiyeti konusunda engel olarak görülen padişahın sürgün yetkisi kaldırılmıştır. Bu da kişi güvenliği ilkesini kuvvetlendirmiştir.

Netice itibariyle 1909 Değişiklikleri ile aslında içerik ve ruh olarak yepyeni bir anayasa ortaya çıkmıştır. Bu yüzdendir ki bazı yazarlar 1909 Anayasası tabirini kullanmaktadır³⁶³. Ancak bu ifade şekli, anayasanın yeni ruhuna gönderme yapmak amaçlı söylene de anayasa hukuku açısından hatalıdır. Çünkü 1909 Değişiklikleri asli kurucu iktidar tarafından değil, anayasanın kendi öngördüğü usullere uyulmak suretiyle tali kurucu iktidar tarafından gerçekleştirilmiştir³⁶⁴. Her ne kadar bu değişiklikler anayasaya yeni bir boyut kazandırmış olsa da ortada yeni bir anayasa yoktur.

³⁶² SOYSAL, s. 26; GÖZLER, Türk Anayasa Hukuku, s. 61.

³⁶³ Bkz. ALDIKAÇTI, s. 65; ETEM, s. 46.

³⁶⁴ TUNAYA, Siyasi Müesseseler, s. 225.

Son söz olarak, 1909 Değişikleri ile Türkiye’de yeni bir döneme girildiğini söyleyebiliriz. Hem yeni bir hükümet sistemine geçilmiş (meşruti monarşiye/parlamenter sisteme) hem de güç dengesi değişerek eskiden padişahta toplanan güçler yasama ve hükümete doğru kaymıştır. Ruh olarak da anayasa daha özgürlükçü bir hal almıştır. Fakat ne yazık ki anayasa eşittir demokrasi olmadığından demokratikleşme konusunda aynı gelişmeleri görememekteyiz. II. Abdülhamit devrini eleştiren İttihat Ve Terakki Cemiyeti daha özgürlükçü bir anayasa ile Kanuni Esasi’nin askıda olduğu İstibdat Devrinden daha baskıcı bir iktidar sergilemeye başlayacaktır. Seçimler serbesti içerisinde yapılamıyor, faili meçhul cinayetler işleniyor ve muhalif olan kişiler de sürgün ediliyor idi. Özellikle 1913’teki Babı Âli Baskını ile İttihat ve Terakki Cemiyeti devletin tek hâkimi konumuna gelmiştir³⁶⁵. Hatta batıda Türkiye için İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin başındaki Enver Paşa’ya nispeten ‘‘Enverland’’ tabiri kullanılmaya başlanmıştır³⁶⁶. Çok acıdır ki Türkiye en zorlu dönemine 1909 Değişikleri sonrasında girecek, art arda toprak kayıpları başlayacak, özellikle Balkanlarda yüz binlerce kişi yurtlarını terk etmek zorunda kalacaktır. En son 1918’de Birinci Cihan Harbi’nin kaybedilmesiyle birlikte başkent dâhil tüm ülke işgal edilecektir.

4.4.3. Kanuni Esaside Yapılan Diğer Değişiklikler

1909 Değişikliklerinden sonra Kanunu Esasi altı kez daha değiştirilmiştir. Bunlar tarih sırasıyla şunlardır³⁶⁷:

1) 28 Mayıs 1914 (7, 35 ve 43. maddeler değiştirilmiş, 73. madde kaldırılmıştır): Bu değişiklikler özetle şu şekildedir:

Padişahın 35. madde uyarınca Heyeti Mebusan’ı feshetmesi halinde yapılacak seçimler için öngörülen azami süre dört aya çıkarıldı. Ayrıca, padişahın 35. madde mucibince fesih

³⁶⁵ ATAR, s. 42.

³⁶⁶ BARDAKÇI, Murat, Enver, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2015, s. 13.

³⁶⁷ Liste, Kili ve Gözübüyük’ün Türk Anayasa Metinleri adlı kitabındaki bilgilere göre yapılmıştır. Bkz.

KİLİ, Suna/**GÖZÜBÜYÜK**, s. 79-83.

yetkisini kullanabilmesi için Heyeti Ayan'dan onay alması şartı da kaldırıldı³⁶⁸. Son olarak, Meclisi Umumi'nin çalışma dönemi yeniden düzenlenip fesih üzerine seçilen yeni Heyeti Mebusan'ın çalışma süresi de hüküm altına alınmıştır.

2) 11 Şubat 1915 (7, 43 ve 102. maddeler değiştirilmiştir): Padişahın asli hakları arasına olağanüstü zamanlarda Meclisi Umumi'yi tatil etme yetkisi eklenmiş, 7. maddede yer alan 35. madde uyarınca padişahın Heyeti Mebusan'ı fesih edebilmesi için gerekli sınırlamalar lağvedilmiş, Meclisi Umumi'nin toplanma süresi altı aydan dört aya indirilmiş, son olarak bütçe kanununun süresinin uzatılmasında Meclisi Mebusan'ın olağanüstü bir sebeple fesholunmuş olması şartı kaldırılmıştır.

3) 9 Mart 1916 (76. madde değiştirilmiştir): Mebusların tahsisat ve harcırahları yeniden düzenlenmiştir.

4) 9 Mart 1916 (7. madde değiştirilmiş, 35. madde ise kaldırılmıştır): Vükelayı Devlet ile Heyeti Mebusan'ın ihtilafa düşmesi halinde padişahın meclisi fesih edebilmesi imkânını tanıyan 35. madde kaldırılarak Heyeti Mebusan'ın feshi tamimiyle 7. maddeye bırakılmıştır. Ayrıca 7. maddeye Heyeti Mebusan'ın feshi halinde dört ay içerisinde seçimlerin yapılması şartı eklenmiştir.

5) 20 Mart 1916 (72. madde değiştirilmiştir): Seçmenleri sadece bağlı oldukları vilayetin ahalisi içerisinde mebus seçebilmekle sınırlayan madde, *seçmenler aranan özelliklere sahip her Osmanlıyı mebus seçebilir. Ancak bir kimse üçten fazla seçim bölgesinden adaylığını açıklayamaz* şeklinde değiştirilmiştir.

³⁶⁸ Okandan'a göre padişahın meclisi feshedebilmek için Heyeti Ayan'dan onay alması şartının kaldırılması, yasama ile yürütme organı arasındaki dengeyi sağlamıştır. Çünkü 1909 Değişiklikleri ile yasama organının bir parçası olan Heyeti Mebusan'ın padişahça feshedilebilmesi için yasama organının diğer parçası olan Heyeti Ayan'dan onay olması gerekli idi. Diğer bir anlatımla yasama organı, kendi arzusu olmadığı sürece 35. maddeye dayalı olarak feshedilemeyecektir. Fakat yeni düzenleme ile padişah, anayasadaki şartlar gerçekleştiği takdirde onaya ihtiyaç duymaksızın doğrudan Heyeti Mebusan'ı feshetme imkânını elde etmiştir. Böylece Heyeti Mebusan, Vükelayı Devlet ile uyumsuzluk yaşadığı takdirde gerçek manada üzerinde feshedilme korkusunu hissedecektir. **OKANDAN**, 7 Zilhicce 1293 Kanuni Esasisi, s. 20-22.

6) 21 Mart 1918 (69. madde değiştirilmiştir): İlk kez olarak, savaş zamanı her iki heyetin de üye tam sayısının salt çoğunluğu ile vereceği karar üzerine yasama döneminin uzatılabilmesi imkânı tanınmıştır.

4.5. İki Anayasalı Dönem ve Kanuni Esasinin İlgası

1. Cihan Harbi'nden sonra Osmanlı Devleti, topraklarının hemen hemen hepsini kaybetmiş, elde kalan Anadolu topraklarının da çok büyük bir kısmı işgale uğramıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gidişiyle birlikte yeni bir dönem, yani Milli Mücadele Dönemi başlamıştır. Milli Mücadele'nin aslında ilk şiarı esir altındaki padişahı kurtarmak olsa da zamanla Anadolu'daki hareket İstanbul'a rakip bir iktidar halini almaya başlamıştır. Bu rakip iktidarın gayesi artık padişahı değil vatani kurtararak milli egemenliğe dayalı yeni bir devlet kurmaktır. Bu yüzden Anadolu'daki iktidarın bu yeni anlayışa uygun bir anayasaya ihtiyacı vardı. Bu sebeple TBMM, 21 Ocak 1921 tarih ve 85 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu kabul edilmiştir. Fakat yeni anayasanın kabulüyle beraber bir sorun ortaya çıkmıştır. 1921 Anayasası, 1876 tarihli Kanuni Esasi'ye ilişkin herhangi bir hüküm içermemekteydi. Bu da Türkiye'de iki anayasalı bir dönemin olup olmadığı tartışmalarını getirmiştir.

Evvela 1921 Anayasası'nın 1876 tarihli Kanuni Esasi'yi kaldırıp kaldırmadığını tespit etmemiz gerekir. Bu soruya kolaylıkla 1921 Anayasası'nın 1876 Anayasası'nı kaldırmadığı cevabını verebiliriz. Çünkü 1924 Anayasası'nın 104. maddesi *1293 tarihli Kanûn-u Esâsî ile mevâdd-ı muaddelesi... mülgâdır* demek suretiyle Kanuni Esasi'yi ilga ettiğini hüküm altına almıştır. Bir hukuk kuralının ilga edilebilmesi için her şeyden önce söz konusu normun yürürlükte olması gereklidir. Yani 1924 Anayasası'nın 104. maddesinin 1876 Anayasası'nın hükümlerini kaldırabilmesi için 1876 Anayasası'nın yürürlükte olması gereklidir. Bir başka delil ise 1921 Anayasası Döneminde çıkan 5 Ağustos 1921 tarihli ve 144 Sayılı Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine Dair Kanun'dur. Bu kanunun birinci

maddesinde Kanuni Esasi hükümlerine açıkça atıfta bulunulmuştur³⁶⁹. Nitekim öğretide de 1876 Anayasası'nın 1924 yılına kadar yürürlükte olduğu konusunda neredeyse görüş birliği vardır³⁷⁰. Hatta Mustafa Kemal Paşa 30 Ocak 1921 tarihli Sadrazam Tevfik Paşa'ya gönderdiği telgrafta kabul edilmiş olan Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndan seçme bazı maddeler (*mevaddı esasiye*) göndermiştir³⁷¹. Telgrafi ilginç kılan sayılan maddelerden biri de *Kanuni Esasinin işbu mevad (maddeler) ile tearuz etmiyen ahkamı (aykırı olmayan hükümleri) kemaken mer'iyülicradır (eskiden olduğu gibi yürürlüktedir)* maddesidir. Madde açıkça Kanuni Esasi'nin Teşkilatı Esasiye Kanunu ile çatışmayan hükümlerinin yürürlükte olduğunu söylemektedir. 1921 Anayasası'nın milli mücadele döneminde çıkarıldığını düşünürsek mükemmel bir geçiş maddesidir. Fakat paşanın telgrafında geçen madde yine kendi müdahalesi ile anayasanın metnine eklenmemiştir³⁷².

1876 Kanuni Esasi'nin 1921 Anayasası ile aynı anda yürürlükte olduğunu ortaya koyduk. Ancak bu durum başka bir soruna yol açmaktadır. 1876 Anayasası ile 1921 Anayasası taban tabana zıt anayasalardır. Bu sorun nasıl aşılacaktır?

Burada aynı kuvvetteki iki hukuk normunun çatışması söz konusudur. Bu yüzden *lex superior derogat legi inferiori* yani *üst kanun alt kanunları ilga eder* ilkesini uygulayarak

³⁶⁹ Başkumandanlık Tevcihine Dair Kanun m. 1; *Millet ve memleketin mukadderatına bilfiil vaziülyet yegane kuvveti âliye olan ve âzasından her birinin Kanunu Esasi ve Teşkilatı Esasiye Kanuniyle hukuk ve masuniyeti teşriyesi tabiatıyla mahfuz ve şahsiyeti maneviyesi Başkumandanlığı haiz bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi kuyudu atıye ile Başkumandanlık vazifei filiyesine kendi Reisi Mustafa Kemal Paşayı memur eylemiştir.*

³⁷⁰ **TANÖR**, s. 267; **GÜNGÖR**, Hasan Atilla, Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde 1921 Anayasası'nın Yeri, Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2001, s. 88, 89; **ÇELİK**, Demirhan Burak, Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 177, 178; **ÇAMURCUOĞLU**, Gülden, 1921 Anayasası'nın Kurumsal Temelleri ve Dayandığı Egemenlik Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 147; **TUNAYA**, Türkiye'de... Gelişmeler, s. 24.

³⁷¹ Bkz. **ATATÜRK**, Mustafa Kemal, Nutuk, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 401-403.

³⁷² **TUNAYA**, Türkiye'de... Gelişmeler, s. 24.

çözümüne ulaşamayız. Çünkü çatışan iki norm da normlar hiyerarşisinde aynı seviyede olup aralarında üstlük altlık ilişkisi bulunmamaktadır. Bundan dolayı uygulamamız gereken ilke *lex posterior derogat legi priori* yani *sonraki kanun önceki kanunları ilga eder* ilkesidir. Böylelikle Kanuni Esasi'nin 1921 Anayasası ile çatışan tüm hükümlerinin mülga olduğunu söyleyebiliriz³⁷³. Özellikle 1 Kasım 1922'de TBMM'nin 308 Numaralı Kararname ile saltanatı ilga etmesiyle padişaha dair hükümlerinin tamamı mülga hale gelmiştir. Buna mukabil 1921 Anayasası'nda yer verilmemesi dolayısıyla temel hak ve hürriyetlere ilişkin konularda 1876 Anayasası hükümleri geçerliliğini korumuştur³⁷⁴. Bu ikili düzene son veren ise 1924 Anayasası olacaktır. 1924 Anayasası'nın 104. maddesi ile *1293 tarihli Kanûn-u Esâsî ile mevâdd-ı muaddesi... mülgâdır* denilmek suretiyle Kanuni Esasi resmen ilga edilmiştir³⁷⁵.

Genel bir değerlendirme olarak şunu söyleyebiliriz ki kurucu iktidarın 1876 Anayasası'nı ilga etmeyerek iki anayasalı bir rejim yaratması gayet anlaşılır bir şeydir. 1921 Anayasası'nın yürürlüğe girdiği tarihte Türkiye hala istiklal mücadelesi vermekte ve en önemlisi padişahlık makamı devam etmekteydi. Savaş ortamında sil baştan detaylı bir anayasa hazırlanması için vakit bulmak imkânsızdı. Çelik bu durumu anayasa sorununun iktidar sorunu çözüldükten sonraya bırakılması şeklinde yorumlamaktadır³⁷⁶. Kanaatimizce bu gayet isabetli bir yorumdur.

³⁷³ Aynı yönde bkz. **GÜNGÖR**, s. 89; **TANÖR**, s. 268; **GÖZLER**, Türk Anayasa Hukuku, s. 68. (Yazar aynı zamanda 1921 Anayasası'nın kabulüyle beraber Kanuni Esasi'nin adi bir kanuna dönüştüğünü söylemektedir.)

³⁷⁴ Aynı yönde bkz. **BOZKURT**, s. 95, dpn. 202.

³⁷⁵ Bozkurt, Kanuni Esasi'nin cumhuriyetin ilanı ile tamamen yürürlükten kalktığını söylemektedir. Açıklanan nedenlerle bu görüşe katılmıyoruz. Bkz. **BOZKURT**, s. 95.

³⁷⁶ **ÇELİK**, s. 177, 178.

5. SONUÇ

XVII. yy'ın ortalarına doğru güç kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti, bu güç kaybının ilk neticelerini yüzyılın sonuna doğru savaşlarda ciddi yenilgiler almaya başlayarak görmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti XVIII. yy'a ise, büyük toprak kayıplarıyla başlamıştır. Bu durum, Osmanlı devlet adamlarında artık bir şeylerin yolunda olmadığı ve Batı ile ilişkiler kurularak yenilik faaliyetlerine başlanması gerektiği fikrini uyandırmıştır. İlk başlarda askeri alanda yapılacak yeniliklerin yeterli olacağı düşünülse de zaman içerisinde sadece ordunun modernize edilmesinin devletin güç kaybetmesini önlemediği anlaşılacaktır. İlk kez III. Selim zamanında köklü bir yenilik faaliyetine koyulmuş ve Nizamı Cedit devri başlamıştır. Fakat bu devir çok uzun sürmeden sona erecektir. Devleti içinde bulunduğu zor durumdan kurtarma gayretleri Tanzimat Dönemi'nde de devam etmiştir. 1876 tarihli Kanuni Esasi, aslında XVIII. yy'dan itibaren başlayan bir sürecin son halkasını oluşturmaktadır. Anayasanın ilanı ile millet meclisi açılacağı, böylece gayrimüslimlere de kendilerini mecliste ifade etme şansı tanınmasıyla huzursuzluklara son verileceği düşünülüyordu. Ancak durum hiç de beklenildiği gibi olmayacaktır. Özellikle II. Meşrutiyet meclisinde azınlık milletlerinin milletvekilleri mecliste çekinmeden ayrılıkçı konuşmalar yapmaktaydı. Hatta 5 Ekim 1908'de Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan'ın mecliste milletvekilleri bulunuyordu. Yine Rum milletvekili Busios Georgios, Heyeti Mebusan'da yaptığı konuşmada *Ben ancak Osmanlı Bankası kadar Osmanlı'yım*³⁷⁷ diyecek kadar ileri gitmiştir. Tabii ki Meşrutiyet Dönemi'nin ve onun öncesinde Tanzimat Dönemi'nin yalnızca yıkılmakta olan bir devletin kurtarılma çabasına indirgenmesi doğru değildir. Yaşanan gelişmelerde iç hukuktaki yenilik arayışlarının, özellikle şerri hukuk sisteminin ihtiyaçlara cevap vermemesi ve laik bir hukuk sistemine adım adım geçişin izleri de mevcuttur. Fakat yine de temelde yatan sebep, bahsettiğimiz durumdur.

Kanuni Esasi, ilan edildiği 1876 tarihi itibarıyla dünyadaki ilk anayasalar içerisinde yer almaktadır. Örneğin Kanuni Esasi'nin yürürlükte olduğu dönemlerde Avustralya, Rusya,

³⁷⁷ KANSU, Aykut, 1908 Devrimi, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1995, s. 331.

Japonya, komşumuz İran gibi pek çok ülkede henüz bir anayasa bulunmamaktaydı. Genellikle 1215 tarihli Magna Carta örnek gösterilerek Türkiye'nin hukuk alanında gelişmeye geç kaldığı, bu anlamda anayasal düzene geçiş tarihi olan 1876'nın da geç olduğu tezi ileri sürülür. Bu tez en azından anayasal düzene geçmede çok geç kalındığı açısından doğru değildir. 1876 senesine gelinceye dek yazılı anayasaya geçmiş ülke sayısı sınırlı idi.

Aslında Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı, 1848 Sırp Knezliği Anayasa'sı ve gayrimüslim nizamnamelerini düşünürsek anayasa konusuna yabancı bir devlet değildi. Fakat tecrübe eksikliği, kendisini 1876 Kanuni Esasi'sinin hazırlanması aşamasında göstermektedir. Yukarıda da çokça eleştirdiğimiz üzere anayasanın ilk hali, geçilmesi hedeflenen meşrutiyetin şartlarını taşımadığı gibi yasama ve yürütme kuvvetlerinin ayrımı dahi şüphelidir. Yine meclis ve hükümet padişahın karşısında hukuken aciz durumda idi. Böyle bir mecliste halkın iradesinin meclise yansması beklenemezdir³⁷⁸. Anayasayı hazırlayan komisyonun böyle bir metni hazırlamış olması akıllarda birtakım sorular uyandırmaktadır. Ortaylı bu durumu Kanuni Esasi'yi hazırlayanların anayasa yapma yollarını bilmemesi ve usul meselelerini göz ardı etmeleri şeklinde yorumlamaktadır³⁷⁹. Okandan ise anayasanın herhangi bir ideoloji ve ruha sahip olmaması şeklinde değerlendirmektedir³⁸⁰. Hatta yazar 1876 Anayasası'nı "*saltanat makamının hak ve salahiyetlerini göz önünde bulundurmamak suretiyle, natamam bir kopyacılıktır*"³⁸¹ şeklinde nitelendirmektedir. Kanaatimizce bu noktada Ortaylı'nın yaklaşımı daha doğrudur. Kanuni Esasi'nin sorunu ideoloji ve ruhtan ziyade hukuki ve usuli meselelere dikkat edilmemesidir. Ancak şunu da belirtelim ki anayasanın çoğu maddesi gerçekte açık bir şekilde ortadır. Misalen Vükelayı Devlet'in yasama organı tarafından denetlenmesine ilişkin hükümleri veya kanun yapımına ilişkin hükümler yoruma ve tartışmaya kapalı uygulaması bariz maddelerdir. Bu noktada anayasayı

³⁷⁸ Aynı yönde İNALCIK, Devleti Aliyye, s. 217.

³⁷⁹ ORTAYLI, II. Abdülhamit Döneminde, s. 55.

³⁸⁰ OKANDAN, Amme Hukukumuzun Ana Hatları, s. 148.

³⁸¹ OKANDAN, Amme Hukukumuzun Ana Hatları, s. 149.

hazırlayan komisyonun içerisinde bulunduğu psikolojiye bakılması gereklidir. Her şeyden önce I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet gibi halk mücadelesi ile elde edilmiş bir zafer değildir. I. Meşrutiyet doğrudan padişahın ihsanı olarak, diğer bir anlatımla mecbur olmamasına rağmen lütfederek tebaasına vermiş olduğu bir armağandır. Böyle bir durumda komisyon üyeleri anayasanın içeriği konusunda kendilerini çok da yetkili görmedikleri, tepki çekmemek belki de padişahın fikrini değiştirmemesi için padişaha diğer devlet organlarına nazaran üstünlük vermek eğiliminde oldukları kanaatindeyiz. Çünkü biliyoruz ki II. Abdülhamit, Mithat Paşa ile yapılan anlaşmanın neticesinde gönüllü olarak anayasayı ilan etse de içten içe anayasa fikrine karşı olan bir hükümdardır³⁸². Her ne kadar anayasa düşüncesi Mithat Paşa'dan önce de Türk aydınlarında ve bürokratlarında var olsa da I. Meşrutiyet ve Kanuni Esasi Mithat Paşa'nın eseridir³⁸³. Ayrıca pozitivist bakış açısı ile I. Meşrutiyet'i değerlendirdiğimizde II. Abdülhamit'in meclisi kapalı tutmak da dâhil olmak üzere verdiği kararlar anayasaya uygundur. Fakat tüm bunlar Kanuni Esasi'nin kıymetini düşürmemektedir. Hukuk bilimi de diğer tüm bilimler gibi tecrübe ve bilgi birikimi ile ilerlemektedir. 1876 Aralık'ından 1909 Ağustos'una gelindiğinde, aradaki otuz yıllık fasılaya rağmen karşımıza bambaşka bir anayasa anlayışı çıkmaktadır. Bunda I. Meşrutiyet dönemindeki tecrübeler büyük rol oynamıştır. Ama altını çizelim II. Meşrutiyet'in 1908'deki mücadele sonucu ilanı ile psikolojik üstünlük artık meclise geçmiştir.

Kısacası Kanuni Esasi, tarihimizdeki en önemli hukuk belgelerinden biridir. Bu önemi yalnızca ilk anayasa olmasından kaynaklı değil, arkasında yatan fikri hareketten ve mücadeleden de kaynaklıdır. Fakat ne yazık ki 1876 Anayasası hukuk öğretisinde dahi gereken ilgiyi görememiştir. Bizce bunda anayasanın adeta ölü doğmuş olmasının da etkisi vardır. Kanuni Esasi resmen yürürlükte olduğu yaklaşık kırk sekiz yıllık müddette toplamda on yıl bile uygulanamamıştır.

³⁸² İNALCIK, Devleti Aliyye, s. 209.

³⁸³ BOZKURT, s. 54.

KAYNAKLAR

- ABADAN, Yavuz, “Osmanlı İmparatorluğunda Anayasa Sistemine Geçiş Hareketleri”, AÜHFD, C. 14, S. 1, Y. 1957, s. 3-37.
- AFYONCU, Erhan, “Zenta”, TDV İslam Ansiklopedisi, 44. Cilt, İstanbul, 2013.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/zenta>
- AKAD, Mehmet/DİNÇKOL, Vural/BULUT, Nihat, Genel Kamu Hukuku, Der Yayınları, 13. Baskı, İstanbul, 2017.
- AKŞİN, Sina, “I. Meşrutiyet’e Son Verilmesinin Sebepleri”, HÜEFD, C. 4, S. 1, Y. 1986, s. 96-119.
- AKŞİN, Sina, “Sened-i İttifak İle Manga Carta’nın Karşılaştırılması”, Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 16, S. 27, Y. 1992, s. 115-123.
- AKYILDIZ, Ali, “Meclis-i Meşveret”, TDV İslam Ansiklopedisi, 28. Cilt, Ankara, 2003.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/meclis-i-mesveret>
- AKYILDIZ, Ali, “Sened-i İttifak”, TDV İslam Ansiklopedisi, 36. Cilt, İstanbul, 2009.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/sened-i-ittifak>
- AKYILDIZ, Ali, “Tanzimat”, TDV İslam Ansiklopedisi 40. Cilt, İstanbul, 2011.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/tanzimat>
- ALDIKAÇTI, Orhan, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1970. (Baskı Numarası Yok)
- ALTIPARMAK, Cüneyd, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Altıncı Maddesi Kapsamında Adil Yargılanma Hakkının Esasları”, TBB Dergisi, Sayı 63, 2006, s. 244-270.
- ARIKAN, Zeki, “Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi”, TDV İslam Ansiklopedisi, 43. Cilt, İstanbul, 2013. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yirmisekiz-celebi-mehmed-efendi>
- ATAR, Yavuz, Türk Anayasa Hukuku, Seçkin Yayıncılık, 12. Baskı, Ankara, 2018.
- ATAY, Ender Ethem, “Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması Ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 12, Y. 2008, s.503-549.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, Nutuk, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938. (Baskı Numarası Yok)
- AVCI, Casim, “Hilafet”, TDV İslam Ansiklopedisi 17. Cilt, İstanbul, 1998.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/hilafet>
- AVCIOĞLU, Doğan, Türkiye’nin Düzeni Cilt I, Cem Yayınları, İstanbul, 1973.
- AYDIN, Bilgin, “Salname”, TDV İslam Ansiklopedisi 36. Cilt, İstanbul, 2009.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/salname>
- BARDAKÇI, Murat, Enver, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2015.
- BARDAKÇI, Murat, Yıkılış ve Kuruluş Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküş ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluş Belgeleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2018.

- BAŞA, Şafak, “Ülkemizde Uygulanan Mülki Yönetim Sistemi”(Yayınlanmamış makale).
[http://www.safakbasa.com.tr/yuklenen_akademik_calismalar/25-TURKIYEDE_MULKI_YONETIM_SISTEMI_\(KONFERANS\).pdf](http://www.safakbasa.com.tr/yuklenen_akademik_calismalar/25-TURKIYEDE_MULKI_YONETIM_SISTEMI_(KONFERANS).pdf)
- BERKES, Niyazi Türkiye’de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, 12. Baskı, Ankara, 2008.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Kabakçı İsyanı”, TDV İslam Ansiklopedisi, 24. Cilt, İstanbul, 2001.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/kabakci-isyani>
- BOZKURT, Gülnihal, Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, TTK Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2020.
- BİLİR, Faruk, Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri, “Amerika Birleşik Devletleri (ABD)”, AK Parti Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2013, s. 141-163.
- BÜLBÜL, Gül, “İslahat Fermanı’nı Hazırlayan Sebepler Ve İslahat Fermanı”, SÜHFD Prof. Dr. Coşkun Üçok’a Armağan, C. 2, S. 2, Y. 1989, s. 157-179.
- CEYLAN, Ayhan, Marmara Üniversitesi 100. Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu 22-24 Ekim 2008 Bildiriler, Marmara Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2009.
- CİN, Halil/AKYILMAZ, Gül, Türk Hukuk Tarihi, Sayram Yayınları, 8. Baskı, Konya, 2016.
- ÇAĞLAYAN, Ramazan, İdare Hukuku Dersleri, Adalet Yayınevi, 4. Baskı, Ankara, 2016.
- ÇAM, Mustafa, Anayasa Mahkemesi Kararlarında Siyasi Partilerin Devletin Ülkesi Ve Milletiyle Bölünmez Bütünlüğüne Aykırılık Sebebiyle Kapatılmasının İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- ÇAMURCUOĞLU, Gülden, 1921 Anayasası’nın Kurumsal Temelleri ve Dayandığı Egemenlik Anlayışı, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- ÇAY, Abdülhaluk, “1876 Meşrutiyet Meclisi”, HÜEFD, C. 4, S. 1, Y. 1986, s. 75-96.
- ÇELİK, Demirhan Burak, Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- ÇOLAK, Songül/AYDAR, Metin, “Savaş ve Propaganda: 1683 Viyana Kuşatması Üzerine Bir Değerlendirme”, Belleten, C. 84, S. 301, Y. Aralık 2020, s. 1045-1096.
- DAĞ, Güray, Anayasa Yargısı Ve Çalışma Esasları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- DEMİR, Gönül Türkan, “Tarihsel Süreçte Vilayet Meclis-i Umumileri Ve Çankırı Örneği Üzerine Bir Değerlendirme”, KAREFAD, C. 4, S. 4, Y. 2014, s. 59-86.
- DENİZ, Ahmet/AKARÇAY, Pelin/KARAKAŞ, Adem, “Osmanlıda Belediyeciliğin Gelişimi Ve Modernleşme Çabaları”, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, S. 64, Y. 2017, s. 314-325.
- ENGİN, Vahdettin, Bir Devrin Son Sultanı II. Abdülhamid, Yeditepe Yayınevi, 8. Baskı, İstanbul, 2021.

- ERCAN, Yavuz, “Türkiye’de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Gayrimüslimler)”, OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, C. 20, S. 20, Y. 2006, s. 1-15.
- ERDEM, Gazi, “İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında İslahât Fermânı’na Yeniden Bir Bakış”, AÜİFD, C. 51, S. 1, Y. 2010, s. 327-348.
- ERDEM, Tarhan, Anayasalar Ve Belgeler 1876-2012, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2012.
- ERDEM, Tarhan, Yasama Meclisi Üyeleri Seçimi Ve Siyasi Partiler Kanunları, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2013.
- ERDOĞAN, Mustafa, Türkiye’de Anayasalar Ve Siyaset, Liberte Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1999.
- ETEM, Sadri, Türk İnkılabının Karakterleri, Devlet Matbaası, İstanbul, 1933. (Baskı Numarası Yok)
- GEDİKLİ, Fethi/ONAT, İbrahim Enes, Osmanlı Hukuk Sözlüğü, On İki Levha Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.
- GÖZLER, Kemal, Anayasa Hukukunun Genel Esasları Ders Kitabı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 6. Baskı, Bursa, 2015.
- GÖZLER, Kemal, Elveda Anayasa: 16 Nisan 2017’de Oylayacağımız Anayasa Değişikliği Hakkında Eleştiriler, 3. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2017.
- GÖZLER, Kemal, Türk Anayasa Hukuku, 3. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2019.
- GÖZLER, Kemal, İdare Hukuku Dersleri, Ekin Yayınevi, 22. Baskı, Bursa, 2020.
- GÖZLER, Kemal, Yazık, Konstitüsyon Bitti, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 1. Baskı, Bursa, 2021.
- GÖZLER, Kemal, İnsan Hakları Hukukuna Giriş, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 3. Baskı, Bursa, 2021.
- GÖZLER, Kemal, Hukukta İçerik ve Biçim (Makalelerim 2021), Ekin Yayıncılık, 1. Baskı, Bursa, 2022.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi, 19. Baskı, Ankara, 2013.
- GÜLSOY, Ufuk, “İslahat Fermanı”, TDV İslam Ansiklopedisi, 19. Cilt, İstanbul, 1999. <https://islamansiklopedisi.org.tr/islahat-fermani>
- GÜLSOY, Ufuk, Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni, Simurg Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2000.
- GÜNDAY, Dündar/ÇEVİK, Mümin, Tarih-i Cevdet Cild 4, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1984. (Baskı Numarası Yok)
- GÜNEŞ, İhsan, Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci: 1. Ve 2. Meşrutiyet I. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.
- GÜNEŞ, İhsan, Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türkiye’de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012.

- GÜNGÖR, Hasan Atilla, Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde 1921 Anayasası'nın Yeri, Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2001.
- GÜNGÖRDÜ, Banuçiçek, Meclis-i Umumi (Kanun-i Esasi Ve Uygulaması), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- HANİOĞLU, Şükrü, "Meşrutiyet", TDV İslam Ansiklopedisi 29. Cilt, Ankara, 2004.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/mesrutiyet>
- İBA, Şeref, Parlamento İçtüzük Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2009.
- İLAL, Ersan, "Magna Carta", İÜHFD, C. 34, S.1-4, Y. 1968, s. 210-242.
- İNALCIK, Halil, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayunu", Belleten, C. 28, S. 112, Y. Ekim 1964, s. 603-622.
- İNALCIK, "Tanzimat'ın Uygulanması Ve Sosyal Tepkiler", Belleten, C. 28, S. 112, Y. Ekim 1964, s. 623-690.
- İNALCIK, Halil, Osmanlı Tarihinde Efsaneler Ve Gerçekler, NTV Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2015.
- İNALCIK, Halil, Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2020.
- İSLAMOĞLU, Mustafa, Nüzul Sırasına Göre Hayat Kitabı Kuran Gerekçeli Meal- Tefsir, Düşün Yayıncılık, 11. Baskı, İstanbul, 2020.
- KABOĞLU, İbrahim, Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar), Legal Yayınevi, 13. Baskı, İstanbul, 2018.
- KANSU, Aykut, 1908 Devrimi, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1995.
- KARAL, Enver Ziya, Belleten, "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi", Belleten, C. 28, S. 112, Y. Ekim 1964, s. 581-602.
- KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi V. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, Ankara, 1995.
- KARATAŞ, Mehmet, "18-19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Bazı Müsâdere Uygulamaları", OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, C. 19, S. 19, Y. 2006, s. 219-237.
- KENANOĞLU, Macit, "Nizamiye Mahkemeleri", TDV İslam Ansiklopedisi 33. Cilt, İstanbul, 2007. <https://islamansiklopedisi.org.tr/nizamiye-mahkemeleri>
- KENANOĞLU, Macit, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimlerin Eğitimi Üzerine", Türk Tarih Araştırmaları Literatür Dergisi, S. 12, Y. 2008, s. 181-206.
- KİLİ, Suna/GÖZÜBÜYÜK, Şeref, Türk Anayasa Metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1985.
- KOÇU, Reşat Ekrem, Tarihimizde Garip Vakalar, Varlık Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1958.

- KUNT, Metin/AKŞİN, Sina/FAROQHİ, Suraiya/TOprak, Zafer/YURDAYDIN, Hüseyin/ÖDEKAN, Ayla, Türkiye Tarihi III. Cilt, Engin Matbaacılık, 4. Baskı, İstanbul, 1995.
- KURAN, Ahmed Bedevi, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, Tan Matbaası, 3. Baskı, İstanbul, 1945.
- KURAN, Ercümen, “Serasker Hüseyin Avni Paşa”, TKD, S. 58, Y. Ağustos 1967, s. 745-748.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Abdülhamid II”, TDV İslam Ansiklopedisi 1. Cilt, İstanbul, 1988.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulhamid-ii>
- LEWİS, Bernard, Modern Türkiyenin Doğuşu, TTK Basımevi, Ankara, 1970. (Baskı Numarası Yok)
- LİJPHART, Arend, Çağdaş Demokrasiler, Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını (Künyesi Yok)
- MAARİF VEKÂLETİ, Tarih III, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931. (Baskı Numarası Yok)
- MERT, Özcan, “Ayan”, TDV İslam Ansiklopedisi, 4. Cilt, İstanbul, 1991.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ayan>
- MUMCU, Ahmet, “Divan-ı Hümayun”, TDV İslam Ansiklopedisi, 9. Cilt, İstanbul, 1994.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/divan-i-humayun>
- OKANDAN, Recai Galip, “7 Zilhicce 1293 Kanuni Esasisine ve Bunun Muaddel Şekillerine Göre İcra ve Teşri Fonksiyonlarile Bunları İfa Edecek Organlar Arasındaki Münasebetler”, İÜHFİM, C. 13, S. 1, Y. 1947, s. 3-22, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1947.
- OKANDAN, Recai Galip, Amme Hukukumuzun Ana Hatları, Birinci Kitap, Fakülteler Matbaası, 3. Baskı, İstanbul, 1959.
- ONAR, Sıddık Sami, İdare Hukuku, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1945. (Baskı Numarası Yok)
- ONGUNSU, Ahmet Hamit, Tanzimat ve Amillerine Umumi Bir Bakış, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940. (Baskı Numarası Yok)
- ORTAYLI, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878), Türkiye Ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974.
- ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, AİD, C. 9, S. 1, Y. 1976, s. 95-107.
- ORTAYLI, İlber, “II. Abdülhamit Döneminde Anayasal Rejim Sorunu”, HÜEFD, C. 4, S. 1, Y. 1986, s. 55-75.
- ORTAYLI, İlber, Osmanlı’da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2008.
- ORTAYLI, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, 41. Baskı, İstanbul, 2014.

- ÖZBUDUN, Ergun, TBB ve Ankara Barosu Uluslar Arası Sempozyum: Siyasi Partiler ve Demokrasi, 26-27 Mayıs 2005, “Siyasi Parti Kapatma Davalarında Türk Anayasa Mahkemesi ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Arasındaki Yaklaşım Farkı”, Ankara, 2006, s. 62-79.
- ÖZBUDUN, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, 15. Baskı, Ankara, 2014.
- ÖZCAN, Azmi, “Hilafet”, TDV İslam Ansiklopedisi 17. Cilt, İstanbul, 1998.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/hilafet>
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Böcekbaşı”, TDV İslam Ansiklopedisi 6. Cilt, İstanbul, 1992.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/bocekbasi>
- ÖZTOP, Fatih/KARASU, Demet, “Ceraim-i Umumiye Cetvellerine Göre Kudüs Sancağında “Hırsızlık” Suçları Ve Failleri (R. 1329 / 1913-1914)”, AMS, C. 5, S. 10, Y. Temmuz 2017, s. 115-131.
- PAMİR, Aybars, “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak'ın Yeri”, AÜHFD, C. 53, S. 2, Y. 2004, s. 61-82.
- PUL, Ayşe, “Osmanlı Sosyal Hayatı Figüranlarından Arayıcı Esnafı”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C. 23, S. 1, Y. 2008, s. 211 – 238.
- REYHAN, Cenk, “Osmanlı’da Millet Nizamnameleri: Avrupa İle Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri”, Belgeler, C. 27, S. 31, Y. Ocak 2006, s. 33-90.
- SENCER, Muzaffer, “Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Sonrası Siyasal Ve Yönetmel Gelişmeler”, AİD, C. 17, S. 3, Y. Eylül 1984, s. 46-71.
- SOYSAL, Mümtaz, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, 11. Baskı, İstanbul, 1997.
- ŞENSOY, Naci, “Osmanlı İmparatorluğunun Sıkıyönetime Müteallik Mevzuatı Üzerinde Sentetik Bir Deneme”, İÜHFM, C. 13, S. 1, Y. 1947, s. 95-114, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1947.
- ŞENYÜZ, Doğan/YÜCE, Mehmet, GERÇEK, Adnan, Vergi Hukuku, Ekin Yayıncılık, 8. Baskı, Bursa, 2017.
- TANİLLİ, Server, Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş, Say Kitap Pazarlama, İstanbul, 1982.
- TANÖR, Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), Yapı Kredi Yayınları, 22. Baskı, İstanbul, 2012.
- TDK, Türkçe Sözlük, 11. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- TEZİÇ, Erdoğan, Anayasa Hukuku, 19. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2015.
- TORUN, Fatih Sadık, “Vilâyet Kanunlarına Göre Sancak (Livâ) İdare Meclisleri”, TAD, C. 35, S. 60, Y. 2016, s. 158-174.
- TUNAYA, Tarık Zafer, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1966. (Baskı Numarası Yok)

- TUNAYA, Tarık Zafer, İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1979. (Baskı Numarası Yok)
- TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, Arba Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1996.
- TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938) Kanuni Esasi Ve Meşrutiyet Dönemi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2016.
- TÜLEN, Hikmet, Türk Anayasa Hukukunda Bakanların Cezai Sorumluluğu Ve Meclis Soruşturması, Mimoza Yayınları, Konya, 1999. (Baskı Numarası Yok)
- UÇAROL, Rifat, Siyasi Tarih, Filiz Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, 1995.
- YAVUZ, Bülent, Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri, "İngiltere", AK Parti Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2013, s. 15-51.
- YAZICI, Serap, Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri; Türkiye İçin Bir Değerlendirme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2002.
- YILDIRIM, Mustafa, "Rönesans ve Reformasyon", KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, C. 8, S. 1, Y. Nisan 2020, s. 184-210.
- YILMAZ, Ejder, Hukuk Sözlüğü, Doruk Yayınları, Ankara, 1976. (Baskı Numarası Yok)
- YILMAZ, Faruk, Türk Anayasa Tarihi, İz Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2012.
- YILMAZER, Ziya, "Murad IV", TDV İslam Ansiklopedisi 31. Cilt, Ankara, 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/murad-iv>
- YÜKSEL, Ahmet, "Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı Ve Uygulaması (18. -20. Yüzyıllar)", OBAD, C. 16, S. 1, Y. 2014, s. 19-49.

İnternet Siteleri

- <https://www.luggat.com/>
- <https://www.anayasa.gov.tr/>
- <https://anayasa.tbmm.gov.tr/>
- <https://tr.wikipedia.org/>
- <https://www.mevzuat.gov.tr/>
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/>
- <https://www.tbmm.gov.tr/>
- <https://www.tarihduragi.com>

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Murat KURBANLI

Doğum Yeri – Tarihi :

E-Posta Adresi :

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : 2019, KTO Karatay Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk

Yüksek Lisans Öğrenimi : 2022, KTO Karatay Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kamu Hukuku Tezli Yüksek Lisans

Bildiği Yabancı Diller : Azerbaycan Dili, İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri : KURBANLI, M. (2021), 1876 tarihli kanuni esasi'nin pozitif hukuk açısından kısa bir incelenmesi, *Konya Barosu Dergisi*, 1(1), 175-211.

İŞ DENEYİMİ

Stajlar : 2019-2020, Avukatlık meslek stajı, Kazancı Hukuk Bürosu

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar : 2020- Devam ediyor, Konya Barosu-Avukat

Tarih : 04 Ekim 2022